

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická Fakulta

Katedra sociologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Jana Bakalová

**Hodnotové a normativní aspekty v analýze drobné
hospodářské kriminality**

**Analysis of the influence of values and norms
on everyday crime**

Praha 2012

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Buriánek CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce, panu docentu PhDr. Jiřímu Buriánkovi, CSc. za podporu, cenné nápady a čas strávený při konzultacích. Dále bych ráda poděkovala Pavle Homolové za inspirativní rady a korektury a také své matce Mileně za pomoc s citacemi a za korektury. Můj dík též patří blízkým za podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 9. května 2012

.....

Jana Bakalová

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá drobnou hospodářskou kriminalitou, tedy nečestnými praktikami, které jsou páčány v každodenním životě jedinci, kteří se považují za „slušné občany“. Cílem práce je teoreticky vymezit jev drobné hospodářské kriminality, zasadit jej do příslušného sociologického a kriminologického kontextu a dále provést kvantitativní analýzu, která se zaměří na dva z nejdůležitějších faktorů podmiňujících drobnou hospodářskou kriminalitu – na normy a hodnoty. Teoretická část se vedle základních definic zaměřuje na výzkumné koncepty hodnot (zejména koncept S. H. Schwartze) a také na religiozitu. Empirická část přináší analýzu drobné hospodářské kriminality na základě dvou datových souborů české populace (European Social Survey 2010, Aktér 2011) a ověřuje vliv norem a hodnotových portrétů na páčání nečestných praktik.

Klíčová slova

drobná hospodářská kriminalita, hodnoty, normy, česká společnost, dotazník hodnotových portrétů S. H. Schwartze, European Social Survey

Abstract

The thesis deals with the crime of everyday life, i. e. unfair practices committed by individuals who are considered to be "respectable citizens". The aim of the theoretical part is to define the phenomenon of everyday crime, to put it into the relevant sociological and criminological context and also to perform quantitative analysis, which will focus on two of the most important factors for prediction of everyday crime - norms and values. The theoretical part, in addition to the basic definitions of the research focuses on the concepts of values (in particular the concept of S. H. Schwartz), and also on the religiosity. Empirical part of the thesis provides the analysis of the everyday crime on the basis of two data files of the Czech population (European Social Survey 2010, Aktér 2011) and verifies the influence of norms and value profiles on the commitment of everyday crime.

Keywords

everyday crime, values, norms, Czech society, Portrait Values Questionnaire (S. H. Schwartz), European Social Survey

OBSAH

Úvod.....	8
1 Drobná hospodářská kriminalita.....	10
1.1 Pojem drobná hospodářská kriminalita.....	10
1.2 Zařazení do kriminologického kontextu	12
1.3 Charakteristiky drobné hospodářské kriminality	13
1.3.1 Pachatelé.....	14
1.3.2 Čestný občan jako oběť	15
1.4 Individuální rovina.....	16
1.5 Nadindividuální rovina	20
1.5.1 Mravní ekonomika.....	21
1.5.2 Teorie anomie sociologů Durkheima a Mertona	23
1.5.3 Institucionální teorie anomie	25
2 Hodnoty	30
2.1 Definování oblasti hodnot.....	30
2.2 Související pojmy.....	31
2.3 Výzkumy hodnot.....	32
2.3.1 „Ad hoc“ výzkumy	32
2.3.2 Vybrané koncepty hodnot.....	33
2.3.3 Koncept hodnot S. H. Schwartze.....	34
2.3.4 Schwartzův model ve výzkumech	38
2.4 Religiozita	39
2.5 Hodnoty a zločinnost	41
3 Empirická část.....	43
3.1 Cíl analýzy	43
3.2 Výzkumné hypotézy	44
3.3 Data	46
3.3.1 European Social Survey.....	46
3.3.2 Aktér	47
3.4 Charakteristika proměnných vstupujících do analýzy	48
3.4.1 Socio-demografické ukazatele.....	48
3.4.2 Religiozita.....	50
3.4.3 Morální hodnoty	50

3.4.4	Hodnotové portréty (S. H. Schwartz)	52
3.4.5	Subjektivní finanční situace.....	56
3.4.6	Ukazatele drobné hospodářské kriminality	58
3.5	T-test populací	65
3.6	Binární logistická regrese	66
3.7	Diskuse.....	70
Závěr		72
Literatura.....		73
Seznam příloh		83

ÚVOD

Práce se zabývá problematickou drobné hospodářské kriminality. Jelikož se toto téma v ucelené podobě vyskytuje ve vědeckém diskursu relativně krátce (od 90. let), není termín pro tyto činy pevně ustálen (v anglické literatuře lze narazit na termín *everyday crime* či *crime of everyday life*). Nedostatečná pozornost této oblasti je dána jednak tím, že se drobná hospodářská kriminalita nachází na pomezí několika vědních disciplín (kriminologie, sociologie, ekonomie, psychologie, etiky). Dalším důvodem je povaha těchto přečinů, neboť se odehrávají v rámci běžného života, mají drobný charakter (oproti jiným deliktům jako například vražda, loupež) a nenarušují společenský konsenzus. Specifickým rysem těchto nečestných praktik je, že jsou velmi rozšířené mezi členy společnosti, kteří se sami pokládají za čestné a slušné občany. Ačkoliv se jedná z pohledu individua o „drobnou“ hospodářskou kriminalitu, ve skutečnosti jsou její následky na úrovni společnosti rozsáhlé (například v oblasti pojišťovnictví či daní). Problém je též v tom, že většina deliktů zůstane neodhalena a nepotrestána mnoho z nich ani není možné odhalit. Jednotlivé delikty drobné hospodářské kriminality se objevují v různých studiích, komplexně však tato oblast začala být zkoumána až na počátku 21. století. Významným počinem bylo zařazení rotačního modulu ekonomické morálky do mezinárodního výzkumu *European Social Survey* v roce 2004.

Cílem práce je shrnout dosavadní poznatky o drobné hospodářské kriminalitě a na základě analýzy lépe poznat tuto oblast z pohledu hodnotových a normativních aspektů. Dílčím záměrem je prověřit koncept hodnot S. H. Schwartze pro českou populaci a poznat jeho specifika.

Autorka na toto téma narazila při své studijní stáži v Německu, což ji inspirovalo k path-analýze drobné hospodářské kriminality ve spojení s hodnotami (v rámci semestrální práce). Toto téma chtěla dále prohloubit a zaměřit se v něm především na českou populaci. Nespornou výhodou je, že se tomuto tématu zatím nikdo v české odborné veřejnosti nevěnuje a lze do této oblasti přinést nové poznatky.

První část práce nejprve přinese vymezení samotného termínu drobné hospodářské kriminality, dále se zaměří na charakteristiky nečestných praktik a zasazení do teoretického kontextu. Mezi důležité koncepty, které bývají s drobnou hospodářskou kriminalitou spojovány, patří koncept mravní ekonomiky, teorie anomie a institucionální teorie anomie. Vedle nich budou zmíněny i teorie zohledňující individuální rovinu pachatele.

Druhá část práce pojednává o hodnotách, normách a religiozitě. Představeny jsou možnosti zkoumání hodnot, pozornost je věnována v současné době nejpoužívanějšímu nástroji na měření hodnot – dotazníku hodnotových portrétů S. H. Schwartze. V textu jsou zmíněny i studie, které zkoumaly hodnoty ve spojení s religiozitou či zločinností.

Třetí, empirická část práce se zabývá kvantitativní analýzou drobné hospodářské kriminality v české populaci, a to v rámci dvou datových souborů (Aktér 2011 a European Social Survey 2010). Hlavní pozornost je věnována hodnotám a normám, neboť tyto aspekty nebyly zatím v českém prostředí ve spojitosti s drobnou hospodářskou kriminalitou zkoumány. Do analýzy jsou též zahrnuty socio-demografické proměnné, subjektivní finanční situace a religiozita. Díky mezinárodnímu zaměření ESS 2010 je umožněno i srovnání vybraných jednotlivých proměnných s jinými státy.

1 DROBNÁ HOSPODÁŘSKÁ KRIMINALITA

Dříve než bude přistoupeno k teoretickému rozboru drobné hospodářské kriminality, bude nutné si samotný pojem vymezit. Přestože ucelená definice neexistuje, neboť je na toto téma nazíráno komplexně teprve od 90. let, bývá obvykle drobná hospodářská kriminalita chápána jako nečestné chování překračující normy (jak společenské, tak zákonné), které je prováděno v převážné části případů na trhu. Pachatelé těchto činů jsou běžní občané, kteří se pokládají za slušné a čestné, a nevnímají své prohřešky jako závažné či dokonce protizákonné (své chování si zdůvodní). Delikty mají málo závažný charakter a bývají často namířeny vůči určité instituci (stát, pojišťovna, supermarket aj.). V širším slova smyslu by za drobnou hospodářskou kriminalitu mohly být pokládány i praktiky některých institucí (bank, pojišťoven, ale i výrobců a prodejců potravin aj.), které se dopouštějí prohřešků na spotřebitelích (nenabídnou nejvýhodnější produkt, zabalí zboží tak, aby byly překryty jeho vady aj.). Touto rovinou drobné hospodářské kriminality se diplomová práce nebude zabývat.

1.1 Pojem drobná hospodářská kriminalita

Vzhledem k tomu, že drobná hospodářská kriminalita je okrajovým tématem jak sociologické, tak kriminologické a ekonomické odborné literatury, není pro tuto oblast ustálen jednotný pojem. Anglicky psané studie používají výraz *everyday crime* nebo *crime of everyday life*, v německy psané literatuře se objevuje pod označením *alltägliche Normverletzungen* či *abweichendes Verhalten*, v portugalské se lze setkat s *crimes da dia-a-dia*. V českém prostředí zatím odborná publikace přibližující to téma nevznikla, český čtenář ale může na aktuální problémy (například vyhýbání se placení DPH¹ nebo pojistných událostí²) narazit v článcích denního tisku (zde se ovšem hovoří o konkrétních přečinech, obecné pojmenování stejně jako vysvětlení jevů je vynecháno).

Jádro pojmu drobná hospodářská kriminalita odkazuje na oblast, do níž lze převážnou část prohřešků zařadit, tedy do ekonomické kriminality, neboť většina deliktů bývá spáchána na trhu (v širším slova smyslu). (Karstedt 2006) Některé praktiky lze zahrnout i do jiné kategorie (počítačová kriminalita, dopravní kriminalita). Důležité je upozornit, že se jedná

¹ (Češi podvádějí. Dárky... 2011)

² (Česko se stává zemí... 2011)

o širokou a málo probádanou oblast činností, které probíhají na každodenní úrovni a nejsou ve srovnání s jinými zločiny pro společnost výrazně narušující či ohrožující. Ne všechny praktiky se dají označit za nelegální, tedy ne všechny jsou trestné. Z tohoto důvodu není možné se při zařazení této oblasti činností do kriminologické kategorie řídit právními normami. Nejschůdnějším řešením je použít za klasifikační kritérium místo páčání (trh), což tyto praktiky zařadí k ekonomické kriminalitě. Pro úplnost lze ještě doplnit, že pojmy ekonomická kriminalita a hospodářská kriminalita je možné považovat za synonyma. Jediný rozdíl je v tom, že první pojem je spíše užíván v české literatuře, zatímco druhý v literatuře zahraniční. (Ralaus 2009)

Autoři Kuchta a Válková charakterizují hospodářskou kriminalitu pomocí trestního zákoníku. Jedná se podle nich o trestné činy spáchané v podnikání především za účelem neoprávněného zisku a politické moci. Jako příklad lze uvést úvěrové a dotační trestné činy, podvody ke škodě věřitelů, celní podvody či burzovní a bankovní trestné činy aj. (Kuchta 2005) Oproti tomu drobná hospodářská kriminalita je svým významem spíše ekonomickou delikvencí, neboť závažnost prohřešků je ve srovnání se zločinem menší. Jelikož autorka vycházela ze zahraniční literatury, přiklonila se k označení „kriminalita“, které je zmírněno přívlastkem „drobná“. Termín „delikvence“ bývá v českém prostředí spojován především s mládeží, což by mohlo být zavádějící.

Pokud bychom se striktně drželi anglického překladu, bylo by také nutné zohlednit v názvu aspekt každodennosti. Záměrem odborníků, kteří chtěli na tento fenomén upozornit, bylo především poukázat na fakt, že se tyto praktiky odehrávají na úrovni běžného života občanů, tedy ne z oficiálních postů jako například při obchodním styku firem, v pracovním procesu či na politickém poli. Slovo každodennost by však mohlo být v souvislosti s fenomenologickou sociologií zavádějící, proto nebylo do názvu jevu zahrnuto.

Pro účely této práce bude proto použito spojení drobná hospodářská kriminalita, ačkoliv si autorka uvědomuje nepřesnost tohoto pojmu.

1.2 Zařazení do kriminologického kontextu

Jak bylo výše zmíněno, drobnou hospodářskou kriminalitu lze z velké části zahrnout pod oblast ekonomické kriminality jakožto její méně závažnou úroveň (delikvenci). Toto zařazení má spíše formální charakter. Autoři Susanne Karstedt se Stephenem Farralem (2006), vycházející z kriminologické tradice, umisťují drobnou hospodářskou kriminalitu do rozsáhlého a málo prozkoumaného prostoru mezi tzv. zločiny v oblecích (*crimes in the suites*) a pouliční kriminalitu (*crime in the streets*). První termín bude blíže specifikován, neboť drobnou hospodářskou kriminalitu vymezuje. Druhý termín je všeobecně známý, zahrnuje drobné kriminální přestupky především majetkového charakteru, které byly spáchány ve veřejném prostoru (např. krádež, vloupání, kapsářství, vandalismus).

Pojem „zločiny v oblecích“ je synonymem pro tzv. kriminalitu bílých límečků (*white collar crime*) a do kriminologie byl zaveden roku 1939 americkým kriminologem Edwinem H. Sutherlandem jako opozitum tzv. kriminality modrých límečků (pachatelé jsou příslušníci dělnické třídy). Podle něj byl hospodářský zločin definován jako „zločin spáchaný váženou osobou s vysokým sociálním statusem, která využívá svého postavení.“³ (Sutherland 1983: 9 citováno podle McLaughlin 2001: 320) Tento koncept poté rozpracoval ve stejnojmenné knize z roku 1949. Teorie bílých límečků byla dále doplňována a rozvíjena dalšími předními kriminology (B. Clinardem, Edwardem A. Rossem). Současná kriminologická literatura chápe „bílé límečky“ jako osoby příslušející k elitní společenské vrstvě, která disponuje hospodářským vlivem a mocí, což využívá pro páchaní hospodářské trestné činnosti.⁴ (Kuchta 2005)

Drobnou hospodářskou kriminalitu lze nalézt mezi těmito póly. Jedním z jejích charakteristických rysů je, že těmito činnostmi dochází k porušování platných norem, a to jak norem implicitních (sociálních), tak explicitních (zákonných). (Hermann 2007) Kriminologové Karstedt a Farrall (2006) řadí tento typ kriminality do šedé zóny illegality a morálky a zdůrazňují, že praktiky tohoto typu (často označované jako nečestné či nefér) nemusí být nutně z formálního hlediska nelegální či trestné. Bývají však všeobecně

³ Originál: „a crime committed by a person of respectability and high social status in the course of his occupation.“

⁴ V současné době již neplatí tvrzení, že hospodářská kriminalita je páchána elitní třídou. Pozornost nově zasluhují příslušníci střední třídy, kteří se rekrutují na manažery a stávají se také pachatelé ekonomického zločinu. (Kuchta 2005)

považovány za nemorální (*unfair*), nebo přinejmenším za morálně pochybné (*morally dubious*), a to jak oběťmi, tak i pachateli. Autoři dále zmiňují, že nečestné aktivity nejsou v životě většiny jedinců nijak neobvyklé či nevšední, jsou běžnou součástí každodenního života a jsou považovány za zcela normální. Také poznamenávají, že tyto „*přečiny nemusí být považovány nutně za protispolečenské, ale spíše mohou být nazývány protiobčanské*“.⁵ (Karstedt 2007: 2)

1.3 Charakteristiky drobné hospodářské kriminality

Za místo páchaní drobné hospodářské kriminality se obecně pokládá trh (Karstedt 2006, Lopes 2010), konkrétně však může být delikt proveden kdekoliv: u kuchyňského stolu, doma na židli u počítače, při placení v supermarketech či restauracích, v hotelu, v rámci vztahu zákazník-obchodník, v zaměstnání a jinde. Velká rozmanitost místa činu je dána velkou rozmanitostí deliktů. Jako příklady lze uvést: jízdu na červenou, překročení povolené rychlosti, neplacení koncesionářských poplatků, požadování něčeho, na co nemá daná osoba nárok, koupi věci, která může být kradená, nelegální stahování a kopírování softwaru, nahlášení vyšší pojistné události, než skutečně nastala, placení v hotovosti proto, aby se dotyčný vyhnul zaplacení DPH, braní si „suvenýrů“ z hotelu, restaurací, hospod (např. ručníky, přístroje, sklenice) nebo drobných věcí ze zaměstnání (tužky, papíry, součástky aj.). Je důležité upozornit, že souvislost s trhem není prokazatelná u všech přečinů (například u dopravních přestupků). V mnoha případech je však drobná hospodářská kriminalita spáchána v rámci obchodování, přičemž je způsobena finanční škoda. Také lze vysledovat určitý společný rys, který však nelze považovat za pravidlo, a to, že delikt je páchan na individuální rovině a bývá namířen proti instituci, od níž má pachatel jistý odstup. (Karstedt 2006, Gabor 1994)

Ačkoliv se drobná hospodářská kriminalita může z pohledu jedince zdát malicherná, pokud sečteme škody na společenské rovině, mohou dosahovat poměrně vysokých částek. Je nutné zmínit, že většina následků drobné hospodářské kriminality i přesto zůstane neodhalena (kupříkladu získání výhody, na kterou ovšem neměla daná osoba nárok – studentské jízdné), neboť lze „podchytit“ jen některé typy přestupků – jako například pojistné podvody. Jejich

⁵ Originál: „*the crimes of everyday life might not be regarded as directly anti-social, but perhaps the could be termed anti-civil*“.

výše v České pojišťovně dosáhla v loňském roce rekordního maxima, neboť byly odhaleny podvody za 388 milionů korun. Také ostatní banky uvádějí vysoké částky u odhalených podvodů za rok 2011 (Generali 74 milionů korun, Allianz 102 milionů korun, ČSOB 54 milionů korun). Tyto údaje však zahrnují veškeré podvody domácností i podnikatelů, jedná se nejen o zveličené, ale i o fiktivní pojistné události, proto je nutné brát údaje s rezervou. Za pozornost stojí, že byl zaznamenán nárůst oproti předchozím letům, což odborníci vysvětlují jako reakci na finanční krizi. Největší zastoupení odhalených pojistných podvodů je v oblasti pojištění motorových vozidel, v posledních letech přibývá i odhalení podvodných pojištění majetku a osob. (*Pojišťovny odhalily... 2012, Česko se stává zemí... 2012*)

1.3.1 Pachatelé

*„(Delikty) jsou páčány těmi, kteří sami sebe považují za slušné občany a kteří by jistě označení ‚zločinec‘ pro sebe odmítli.“*⁶ (Karstedt 2007: 1) Politici o těchto lidech hovoří jako o většině, která dodržuje zákony (tzv. *law-abiding majority*, českým ekvivalentem by mohl být termín „slušní lidé“), avšak tito čestní občané dodržují zákon přinejmenším selektivně, tedy podle situace se rozhodují, zda zákon dodrží či ne. (Karstedt 2006, 2007) Otázkou je, jak moc jsou tito čestní občané skutečně čestní. Podle Thomase Gabora (1994), který své tvrzení opírá o řadu výzkumů, existuje pouze velmi malá část opravdu čestných lidí, kteří striktně dodržují zákony. Tvrdí, že: *„(v)ětšina z nás je umístitelná na škálu konformity mezi matku Terezu a Al Capona.“*⁷ (Gabor 1994: 20)

Z šetření Karstedt a Farralla vyplývá, že více než polovina oslovených respondentů z Anglie a Walesu (61 %) uvedla, že za poslední rok provedla alespoň jednu z 10 uvedených nečestných praktik vůči obchodníkům, vládě nebo svému zaměstnavateli. Dvě třetiny z těchto delikventů se přiznalo ke třem a více aktivitám a desetina se přiznala k devíti a více prohřeškům. (Karstedt 2007)

Někteří autoři na základě výzkumů spojují nečestné chování se střední třídou a „čestným“ (*respectable*) jádrem společnosti (Karstedt 2006, Lopes 2010). Podle výsledků studie Karstedt a Farralla jsou pachatelé i oběti nečestných praktik na trhu vesměs průměrní „slušní občané“, kteří jsou spíše majetní než nemajetní. *„Přísluší k vyšší sociální vrstvě, mají*

⁶ Originál: *„They are committed by people who think of themselves as respectable citizens and who would certainly reject the label of ‚criminal‘ for themselves.“*

⁷ Originál: *„Most of us are situated somewhere on the conformity scale between the Mother Teresas, on one end, and the Al Capones, on the other.“*

lepší vzdělání, vyšší příjmy a jsou spíše zaměstnání.“⁸ (Karstedt 2006: 1022) Výzkumníci dodávají, že rozdíly majetnosti sociálních tříd pachatelů byly patrné jen ve Velké Británii, v dalších dvou zkoumaných regionech (západní a východní část Německa) nebyly rozpoznány, nečestné chování zde bylo praktikováno napříč celou společností. Důležitým poznatkem z této studie je, že lze vyloučit nouzi (*need*) jako motiv pro páchaní drobné hospodářské kriminality. (Karstedt 2006)

1.3.2 Čestný občan jako oběť

Čestný občan není jen pachatelem drobné hospodářské kriminality, ale také se může stát anebo přinejmenším cítit obětí nečestných praktik trhu ze strany různých institucí (pojišťoven, finančních úřadů, státu, nadnárodních společností, nákupních řetězců aj.). Je nutné rozlišovat dvě úrovně prohřešků – skutečné a domnělé. Jako příklad prvního typu lze uvést následující: prodávání nekvalitních potravin, které jsou přebaleny tak, aby byly zakryty špatné části, naúčtování položky navíc, poskytnutí méně kvalitní služby (např. ubytování), než byla dohodnuta, provedení předražené nebo zbytečné opravy, prodej použité věci, která se později ukázala být vadná, nenabídnutí nejvýhodnějšího produktu v pojišťovně či bance. (*Dotazník ESS*, Karstedt 2007). Podle výzkumu kriminologů Karstedt a Farralla se 82 % dotázaných zákazníků z Anglie a Walesu stalo minimálně jednou v životě obětí stinných praktik v rámci trhu, třetina zákazníků má jednu až tři zkušenosti, 14 % respondentů zažilo devět a více incidentů. (Karstedt 2007)

Druhým typem deliktů jsou delikty domnělé. Čestný občan, resp. zákazník má subjektivní pocit, že je danou institucí „ošizen“, ačkoliv ekonomický subjekt formální pravidla neporušil a žádného deliktu se nedopustil. Jedná se například o reklamní triky, placení vysokých bankovních poplatků, neuvedení surovin na etiketě, ale může se jednat i o nesouhlas s výší nebo placením poplatků nebo daní. V tomto případě se nejedná o skutečný podvod, spíše o vnímanou nespravedlivost trhu ze strany zákazníka. „Křivda“ pak slouží jedinci jako ospravedlnění jeho prohřešku vůči dané instituci. Příkladem může být situace, kdy si zákazník objedná zboží ze Spojených států amerických nebo Číny a na obálku napíše

⁸ Originál: „*They are from higher social strata, are better educated, have higher incomes and are more likely to be employed.*“

nižší cenu výrobku proto, aby se vyhnul placení DPH, případně cla.⁹ Jedním z argumentů kupujícího může být i to, že DPH už byla zaplacená v zemi prodávajícího. (*Češi podvádí. Dárky...* 2011, Karstedt 2006)

Podle mínění autorky sankční systém není dost účinný na to, aby odradil jedince od páchaní drobné hospodářské kriminality. Důvodem je jednak to, že na neformální úrovni je přestupek vnímán jako něco normálního, běžného (je tedy normou), a proto není důvod tento čin neformálními prostředky sankcionalizovat. Na formální úrovni sice sankce uplatňovány jsou, ovšem děje se tak zřídka, a to ještě jen u některých prohřešků (podvádění na daních, zveličování pojistné události). Většina přečinů tak zůstane nepotrestána. Jedinec tak ve většině případů necítí ostych využít příležitosti a jednat nefér, či dokonce nelegálně. (Karstedt 2006)

Podle některých autorů (Ericson 2003) má na páchaní drobné hospodářské kriminality svůj podíl také to, že spotřebitel je v mnohých případech nucen na sebe převzít veškeré riziko, týkající se daného obchodu (*risk taking*) i přestože v daný moment nezná všechny důsledky nebo jim nerozumí. Typickým příkladem může být sjednávání pojišťovací smlouvy, při které klient nerozumí plně podmínkám smlouvy nebo je nezná – protože jsou například napsané drobným písmem. Ačkoliv si je vědom určitých rizik, je okolnostmi nucen smlouvu uzavřít.¹⁰

1.4 Individuální rovina

Na mikro-úrovni lze na jedince nahlížet podle bio-psychických charakteristik a jeho přímého sociálního kontextu (vliv rodiny, vrstevníků, školy). Středem zájmu není společnost, ale jedinec, který se za určitých okolností může zachovat delikventně. Tato perspektiva sahá pro vysvětlující koncepty především do oblasti psychologie. Na následujících řádcích budou představeny ty z nich, které jsou relevantní pro vysvětlení páchaní drobné hospodářské kriminality.

Významným konceptem je v tomto ohledu myšlenka relativní deprivace, která se objevila v Mertonově teorii anomie. Tento termín označuje podnět, díky němuž má jedinec tendenci se chovat deviantně. Projevuje se nespokojeností, či dokonce vztekem pramenícím

⁹ Hranice pro osvobození platby DPH je 22 €, pokud je zboží zasláno ze země mimo Evropskou unii. V případě, že je hodnota zboží vyšší než 150 €, je nutné zaplatit nejen DPH, ale i celní poplatek. (*Češi podvádí. Dárky...* 2011)

¹⁰ Tento příklad byl převzatý z pilotních rozhovorů výzkumu drobné hospodářské kriminality výzkumníků Karstedt a Farralla (2006).

z toho, že jedinec nachází rozpor mezi aktuální situací a očekávanou. Přítomnost relativní deprivace může být také determinována umístěním jedince v sociální struktuře. Pomocí tohoto konceptu byly vysvětlovány různé sociální a psychologické fenomény (občanské protesty, náboženská hnutí, sklon k radikální politice), ale i kriminalita. Otázkou však zůstává, do jaké míry je odpověď na relativní deprivaci kolektivní, respektive individuální záležitostí (pytláctví, terorismus, náboženské hnutí) a také, jakým způsobem se přenáší do aktuálního chování jedince. (McLaughlin 2001, Lopes 2010)

Důležitou teorií, která se týká čestného chování, je tzv. teorie plánovaného chování (*theory of planned behavior*) amerických psychologů Iceka Ajzena a Martina Fishbeina. Ti předpokládají, že postoje vůči chování, subjektivní normy a vnímaná sociální kontrola mají vliv na záměr, který dále ovlivňuje samotné chování. Tento model byl zkoumán a ověřován na různých typech chování: hubnutí (Schifter 1985), návštěva kostela (King 1975), ale také nečestné praktiky (Beck 1991). V posledně zmiňovaném případě byl ověřován self-reportovými studiemi, týkajícími se běžných prohřešků (lhaní, drobná krádež v obchodě aj.). Výzkum potvrdil silnou schopnost předpovídat jedincovy záměry a mírnou úspěšnost při předvídání skutečného chování. (Beck 1991, Lopes 2010)

V souvislosti s drobnou hospodářskou kriminalitou bychom měli také vysvětlit prediktor subjektivní normy. Jedná se o „*vnímaný sociální tlak uskutečnit nebo neuskutečnit chování*.“¹¹ (Beck 1991: 286) Sociální tlak je spojen s významnými druhými a také tím, co si významní druzí myslí o očekávaném (*projected*) chování. V případě drobné hospodářské kriminality jde o jakési přesvědčení (sloužící též jako ospravedlnění svého chování), že jiní lidé by o dané situaci přemýšleli stejně a v daném případě (např. nelegální stažení softwaru či nahlášení vyšší pojistné události) by se za stejných podmínek zachovali stejným způsobem, neboť je to v dané společnosti normální, přijatelné. Tento způsob uvažování podporuje normalizaci nelegálního, resp. nečestného chování a zároveň potlačení sociálního nesouhlasu. (Beck 1991, Lopes 2010)

Tímto jevem se zabýval kanadský kriminolog Thomas Gabor ve své knize *Everybody does it* s podtitulem *Crime by the public*. V této knize (1994) autor odkazuje na Davida Matzu a Greshama Sykese, kteří v 50. letech přinesli do kriminologického diskurzu nový pohled na delikvenci (především mládeže). Do té doby totiž odborné kruhy nahlížely na antisociální chování jako na speciální vlastnost zločince. Matza se Sykesem původ delikvence spatřovali především v odlišném hodnotovém systému delikventů, kteří dokáží překročení norem

¹¹ Originál: „*percieved social pressure to perform or not to perform the behavior*“.

verbálně neutralizovat. Činí to pomocí pěti technik: popření zodpovědnosti (*denial of responsibility*), popření bezpráví (*denial of injury*), popření oběti (*denial of the victim*), odsouzení soudců (*condemning of condemners*) a odvolávání se na vyšší loajalitu (*appeal to higher loyalties*).¹² (Matza 1990) Gabor dále dokládá, že tyto techniky používají nejen obžalovaní z trestných činů, ale i „slušní lidé“, kteří spáchali drobnou hospodářskou kriminalitu. V 70. letech byl koncept inspirací pro teorii sociálně-kognitivního učení psychologa Alberta Bandury, který klade důraz na kognitivní aspekty sociálního učení, tedy že se pachatel deviantnímu chování učí prostřednictvím zkušenosti a reakce okolí na dané chování. Ospravedlňování má podle něj mnohem větší význam než sebekontrola. (Bandura 1977 dle Gabor 1994)

Určitou deformací reality či dokonce její negací se brání jak pachatelé, tak i oběti. V této souvislosti Gabor též zmiňuje teorii kognitivních disonancí sociálního psychologa Leona Festingera (1957), která pomáhá pochopit právě vytváření těchto obranných mechanismů. V případě, že nastane stav, kdy je jedincovo chování nekonzistentní s jeho postoji či hodnotami (například odnáší určité věci domů z práce), vzniká nepříjemné napětí (*tension*). Pro odstranění této disonance je zapotřebí buď změna chování, změna hodnot anebo přehodnocení vlastního chování. Nejpravděpodobnějším jevem bývá třetí možnost, kdy si daná osoba svůj čin zdůvodní a ospravedlní (zaměstnavatel s ní zachází nefér, není dostatečně finančně odměněna), čímž její čin přestává být v rozporu s vlastním přesvědčením. (Gabor 1994)

Jak bylo uvedeno při charakterizování drobné hospodářské kriminality, běžní občané nejen páchají prohřešky, ale stávají se i oběťmi trhu (a to jak skutečnými, tak domnělými). Situaci, kdy se čestný občan cítí jako oběť trhu, popsal ve svém teoretickém rámci ekonom Kyoko Fukukawa. Vycházel přitom z teorie plánovaného chování a obohatil ji konceptem tzv. eticky sporného chování (*ethically questionable behavior*) z oblasti marketingu. Důležitým prvkem pro posouzení etiky chování na trhu a i nečestných praktik je tzv. vnímaná nespravedlnost (*perceived unfairness*), která určuje hranici, kam až je aktér motivován zajít proto, aby napravil nerovnováhu vnímanou jako nefér, nečestnou. Do modelu je též zahrnuta příležitost k páchání eticky sporného chování (*opportunity*) jakožto aspekt vnímané kontroly chování a zdroj pro posouzení eticky sporného chování. Fukukawa svou studii uzavírá s přesvědčením, že motivem zákazníků, kteří se prostřednictvím svého chování obohacují na úkor trhu, je snaha obnovit rovnováhu trhu. (Fukukawa 2002, Lopes 2010)

¹² Český překlad použit z knihy *Sociální deviace: přehled sociologických teorií* (Munková 2001).

Pro úplnost je dobré zmínit koncept *Muncy-Vitell consumer ethics scale*. Američtí marketingoví experti James Muncy a Scott J. Vitell zkonstruovali v roce 1992 škálu, která má tři základní faktory ovlivňující etické rozhodování. První je role spotřebitele (zda se chová aktivně či pasivně), dále je to vnímaná ilegálnost chování (jestli jsou zahrnuty podvodné formy chování) a třetím je vnímaná závažnost důsledků (zda si ostatní všimnou aktivity spotřebitele). Druhý a třetí faktor se v různých státech liší. Škála zahrnuje výroky různých aktivit, které se dělí do 4 kategorií: (1) aktivní prospěch z nelegálních aktivit (nahlášení smyšlené pojistné události), (2) pasivní prospěch (snižování věku dítěte za účelem levnější vstupenky), (3) aktivní prospěch z podvodných, ale legálních aktivit (použití prošlého nákupního kupónu) a (4) neškodné chování (hodinové zkoušení oblečení, které si pak nekoupí). Výsledkem jejich šetření je, že zákazníci považují pasivní formu prospěchu (2) za etičtější než tu aktivní (1). Ovšem v porovnání pasivních aktivit (2) a aktivních legálních praktik (3) jsou prvně zmíněné pokládány za méně etický prohřešek. Poslední, čtvrtou kategorii shledali respondenti eticky korektní. Škála byla autory aktualizována a rozšířena o nové položky. O popularitě konceptu svědčí mnoho provedených výzkumů s touto škálou. (Rawwas 1995, Mitchell 2002, Mitchell 2009) Škála též úzce souvisí s drobnou hospodářskou kriminalitou, může sloužit k porovnání vnímání určitých praktik mezi různými státy, avšak není zkonstruována proto, aby zdůvodňovala příčiny páčání různých praktik. (Vitell 2005, Mitchell 2009)

Pokud se ve výkladu teorií vrátíme o něco zpět, byla zmíněna myšlenka psychologa Alberta Bandury, a to, že význam kognitivních aspektů sociálního učení (ospravedlňování deliktů) předčí význam sebekontroly ve vztahu k společensky škodlivému chování (*socially harmful behavior*). V návaznosti na tento výrok bude zmíněn koncept obecné teorie kriminality (*general theory of crime*) Michaela Gottfredsona a Traviše Hirschiho, ačkoliv se v odborné literatuře do spojitosti s drobnou hospodářskou kriminalitou nedává. Tato teorie byla publikována v roce 1990 a vychází s Hirschiho dřívější teorie sociálních vazeb (čím více je jedinec integrován do komunity, resp. více citově připoután, tím spíše bude uvažovat a jednat prospolečensky). Za hlavní proměnnou, která má vliv na konformní jednání, autoři označili sebekontrolu. Na jedince v útlém věku působí rodičovská výchova a dohled, čímž je formována jak jeho sebekontrola, tak i sociální vazby. Pokud je tato stránka zanedbána, daný člověk má snížený stupeň sebekontroly (*low self-control*), což se může projevat egocentričností, touhou po riziku, orientací na přítomnost a krátkodobé cíle, preferencí jednoduchých úkolů, impulsivností a emocionální labilitou. Avšak tento člověk se nemusí stát

zákonitě kriminálním, důležitou roli hrají příležitosti, respektive kontakty s devianty a deviantní trávení volného času. (Kuchta 2005, Arneklev 2006)

Do výčtu teorií byla obecná teorie kriminality zařazena úmyslně, neboť se vymyká výkladovému rámci drobné hospodářské kriminality v individuální perspektivě a stojí v jakémsi protikladu. Nečestné praktiky bývají v literatuře spojovány především se společenskými normami, osobní morálkou anebo ekonomii, případně anomii na makroúrovni. Můžeme tak říci, že Hirschiho a Travisova teorie stojí v jakési opozici vůči těmto teoriím. Vychází sice ze společenských souvislostí, ale ty ovlivňují především psychický vývoj člověka a také vývoj jeho sebekontroly. Naproti tomu morální hodnoty, proces jejich osvojování, ale i vliv sociálních vazeb jsou opomíjeny. Z hlediska této teorie se dopustí jedinec prohřešku z důvodu slabé sebekontroly. Tím, že nehledí na budoucnost, jedná impulzivně a láká ho riziko, nemá zábrany jednat nečestně. (Kuchta 2005)

1.5 Nadindividuální rovina

Pokud chceme podat ucelený pohled na motivy vedoucí k páchání drobné hospodářské kriminality, nelze zůstat jen u individuální perspektivy. Je nutné zohlednit též makrosociální aspekty, které mají vliv zejména na ekonomické a sociální změny. Hlavní myšlenky, které tato kapitola představí, budou koncept mravní ekonomiky, teorie anomie, teorie institucionální anomie a jejich propojení v konceptu syndromu anomie trhu.

Důležitými faktory drobné hospodářské kriminality jsou příležitost a okolnosti. Podle některých autorů (Shover 2003: 490; Grabosky 2001) změny v evropské ekonomice na konci 20. století, které se výrazně podílely na přechodu k neoliberální ekonomice a vzniku konzumní společnosti, vytvořily tzv. *cornucopia of new criminal opportunities* (hojnost nových kriminálních příležitostí). (Lopes 2010: 112) Rozšíření pole příležitostí mělo za následek i rozšíření oblasti nečestných aktivit. Tento vztah není jednoduše kauzální, vliv mají i jiné okolnosti. Podstatnou roli hraje normativní orientace, která má vliv na přesvědčení jedince, zda je vhodné využít tuto příležitost. I bezohledné a nefér chování se může jevit „normálně“, pokud na něj většina pachatelů a obětí nahlíží jako na chování, které je buď nutné ospravedlnit, nebo které je možno považovat za výjimku z pravidel či jednorázovou záležitost. Dvojznačný vztah mezi normativním a normálním vytváří tzv. morální bludiště pro čestné lidi (*moral maze for the respectable*). Pod tímto pojmem Susanne Karstedt a Stephen Farrall rozumějí situaci, ve které se ocitnou „slušní lidé“. Ačkoliv necítí ostych zapojit se do

nelegálních praktik a dopouštět se drobné hospodářské kriminality, v případě, že se stanou obětí, cítí se v nepravu a obviňují pachatele. Tímto dvojím přístupem k morálce se dostávají do pomyslného bludiště. (Karstedt 2006, Karstedt 2007)

1.5.1 Mravní ekonomika

Teorii tzv. mravní ekonomiky (*moral economy*) představil britský historik E. P. Thompson v 60. letech, když zkoumal rolnické nepokoje v období přechodu předmoderních trhů s obilím na moderní tržní systém (jedná se o přelom 17. a 18. století). Výsledkem této transformace byla deregulace cen, která se dále odrazila ve ztrátě významů hluboce zakořeněné morálky. Zpochybněny byly mravní základy stabilního ekonomického trhu – spravedlivost, čestnost, důvěra v jiné účastníky trhu, víra v morální správnost při obchodování se základním zbožím, ochrana obecného blaha a sdílené představy jak o akceptovatelném chování, tak poctivosti zisků a nárocích účastníků obchodu. Podle Thompsona je na těchto základech založen trh, a tedy při ekonomických změnách dochází k posunutí a proměně mravní ekonomiky a vztahů moci. (Thompson 1971, Karstedt 2006)

Obecný princip mravní ekonomiky našel odezvu především v ekonomických kruzích a se užívá v souvislosti s vnímáním spravedlnosti a ekonomického morálního řádu v dané společnosti. V 70. letech aplikoval tento koncept americký antropolog James C. Scott na zemědělství jihovýchodní Asie. (Scott 2000) V současné literatuře se objevuje jednak v teoretických pojednáních (Booth 1994), jednak tento koncept posloužil k vysvětlení různých jevů – politických, ekonomických, ale i z oblasti kriminologie. Lze uvést například knihu *The Moral Economy of Welfare States* německého sociologa Steffena Maua (2003), který pomocí mravní ekonomiky vysvětluje regulaci trhu ve spojení se sociální problematikou. V jiných článcích lze narazit na mravní ekonomiku ve spojení s korupcí a krádežemi v Africe (de Sardan 1999, Newell 2006), v rámci komparace afrického a evropského čarodějnictví (Austen 2010) či pro vysvětlení interpersonálního násilí v Číně (Buoye 2000). (Karstedt 2006)

Mravní ekonomika¹³ je utvářena a dále formována veřejnou politikou a institucemi, a to skrze normativní zpětnou vazbu. Pomocí této zpětné vazby se občané jakožto členové široké komunity dozvídají o právech a povinnostech, které jsou od nich očekávány. (Svallfors 2006) Tímto způsobem je možné dále formovat myšlení občanů, neboť se tak děje

13 Ve článku *Consumer morality in times of economic hardship* autorky Lopes se objevuje termín „*economic morality*“, tedy ekonomická morálka. Z následujícího výkladu vyplývá, že význam tohoto spojení splývá s významem *moral economy*, který se objevuje ve všech ostatních zdrojích, a že se jedná jen o překladatelské nedopatření. (Lopes 2010)

zprostředkovaně, a ne přímo pomocí uplatňování nových regulací. Díky tomuto nepřímému vlivu je v příslušné společnosti možné zaznamenat do určité míry stabilní pocit důvěry ve spravedlnost trhu. (Lopes 2010)

V této souvislosti je nutné zmínit Rolandovo rozdělení institucí na pomalu se měnící (*slow-moving*) a rychle se měnící (*fast-moving*), pomocí něhož lze vysvětlit institucionální změnu. První typ se vyvíjí v pomalém, kontinuálním tempu – příkladem může být kultura jakožto souhrn hodnot, přesvědčení a sociálních norem. Druhý typ je charakteristický možnostmi náhlé změny a jeho hlavními představiteli jsou politické instituce (režim, volební pravidla, míra federalismu). Rozdělení institucí je pojímáno makrosystematicky, tzn. že instituce jsou chápány jako nezávislé a vzájemně se doplňují. Míra shody již existujících a nových institucí má vliv na úspěch institucionální změny. Pokud nastávají v kultuře změny postupně, vytváří se nesrovnalosti v rychle se měnících institucích, což má za následek vyvíjení tlaku na změnu, která tyto nesrovnalosti napraví. Vazba mezi těmito dvěma typy institucí je oboustranná, a tedy je možné tvrdit, že pokud změny nebudou zohledňovat povahu a zvláštnosti pomalu se měnících institucí, nepodaří se je vůbec uskutečnit. Z toho vztahu je možné vyvodit závěr, že velmi důležitým faktorem pro změnu je kultura, která je jakýmsi měřítkem pro nastolení nové změny ve společnosti. V případě, že nastane velký rozpor mezi starými a novými idejemi, lze očekávat, že členové společnosti tento stav budou vnímat o to více jako nečestný (*unfair*) a nepatřičný (*inappropriate*). (Roland 2004, Lopes 2010)

S kulturou též souvisejí hodnoty a cíle definované společností – o nich bude řeč v následující kapitole. Předtím však bude dobré se ještě krátce zmínit o ekonomických dopadech na mravní ekonomiku. Výzkumníci Karstedt a Farrall (2006) na základě shrnutých poznatků upozorňují na tři klíčové procesy, které ovlivnila neoliberální ekonomika. Je to především důraz na aktivní ekonomický růst občana způsobený jeho vlastním přičiněním a z toho vyplývající politika navádějící na tzv. „podnikatelské chování“ (*entrepreneurial comportment*). (Rose 1996) Dále se jedná o to, že je na spotřebitele nahlíženo jako na nejvyššího (*sovereign*), což znamená převzetí rizik a zodpovědnosti. Avšak související deregulace trhu též přináší menší přehlednost „terénu“ rizik (*risk environment*). (Ericsson 1999). Třetí posun nastává u role spotřebitele – jedinec byl totiž nucen se stát konzumentem i ve vztahu ke státním institucím, sociálním službám a bezpečnosti ve státu. Dochází též ke změně ve vztahu rizika a viny a také zodpovědnosti a konformity, což posouvá normativní hranice akceptace určitého typu chování. (Ericsson 2000) Dříve nepřijatelný prohrěšek je považován za přijatelný, přestože je nečestný. Tyto nuance lze dobře vysledovat na drobné

hospodářské kriminalitě, neboť její hranice nejsou přesně stanoveny a závisí na vnímání jedinců. (Karstedt 2006)

Souvislostí ekonomického růstu a posunu morálky spotřebitelů na mezinárodní úrovni se zabývala portugalská výzkumnice Claudia Areu Lopes ve své studii *Consumer morality in times of economic hardship: evidence from the European Social Survey* (2010). Její perspektiva se zaměřila jak na makroekonomické ukazatele (porovnáním hrubého domácího produktu v letech 2000 a 2005), tak na individuální rovinu - vnímání ekonomického strádání (*economic hardship*). Zajímalo ji, jaký je vztah drobné hospodářské kriminality a pocitovaného ekonomického strádání a zda na něj mají vliv normativní, ekonomické či kulturní faktory. Výsledky na základě dat z druhého kola šetření ESS ukazují, že vliv ekonomického strádání na podvodné chování je prokazatelný pouze v zemích, kde je drobná hospodářská kriminalita vnímána jako deviace. U druhého typu zemí, ve kterých je drobná hospodářská kriminalita považována za normální, není tato motivace primární, důležitější roli hraje situační aspekt (příležitost). Analýza na makroúrovni přinesla dvojí výsledky. V zemích s vysokým HDP je faktor ekonomického růstu relevantní. Zvýšení HDP má pozitivní vliv na tendenci páchat drobnou hospodářskou kriminalitu (například Německo, Rakousko, Island), naopak snížení HDP přineslo i snížení prohřešků (Irsko, Lucembursko). Pro státy s nízkým hrubým domácím produktem jsou kulturní faktory důležitější než ekonomické - Itálie ve sledovaném období vykazovala oproti Portugalsku vysokou míru přečinů, ačkoliv ekonomiky těchto zemí byly srovnatelné. Také u post-komunistických zemí (Maďarsko, Slovinsko, Estonsko, Slovensko, Polsko) je páchání podobné bez ohledu na ekonomický růst.

1.5.2 Teorie anomie sociologů Durkheima a Mertona

Drobná hospodářská kriminalita bývá často spojována s anomickými teoriemi (Messner 2007, Messner 2009), které přinášejí vysvětlení deviantního chování jak z interkulturní perspektivy, tak z hlediska pozice jedince v sociální vrstvě. Pojem anomie označuje stav, kdy ve společnosti přestávají platit normy, což vede k deviantnímu chování. Tímto jevem se zabýval již sociolog Émile Durkheim, který tento termín použil pro „nedostatečné sociální regulace. Sociální a individuální psychická rovnováha člověka závisí na míře jeho identifikace s určitým sociálním prostředím.“ (Velký sociologický slovník 1996: 77) Přívlastek sociální odkazuje na nadindividuální kvality bytí ve společnosti (hodnoty, normy, vzorce, pravidla, modely chování), kdežto individuální označuje subjektivní zájmy a potřeby. Jelikož jsou tyto roviny propojeny, oslabením závaznosti normativního řádu a ztrátou

orientace v hodnotových systémech vzniká stav anomie, který způsobí chaos a dezintegraci ve společnosti. Instinkty a potřeby jedince se vymykají sociální kontrole, což má za následek zvýšený výskyt kriminality. Kriminalita však není vnímaná jako patologie, ale jako integrující složka společnosti. Opravdovým problémem se podle Durkheima stává až v době anomie, kdy přestává být pod kontrolou a eskaluje. (*Velký sociologický slovník* 1996, Kuchta 2005)

Na tento koncept navázal na konci 30. let americký sociolog Robert King Merton, který na základě empirického zkoumání vytvořil sociologickou protiváhu k tehdy populárnímu psychologickému vysvětlení deviantního chování Sigmunda Freuda. Za zásadní faktor považuje příslušnost k sociální vrstvě. Rozlišuje dva hlavní prvky sociální a kulturní struktury, což jsou zaprvé „*kulturně definované cíle, záměry a zájmy, které jsou vytyčeny jako legitimní předměty snažení pro všechny nebo pro různě postavené příslušníky společnosti.*“ (Merton 2007: 134) Jako příklad lze uvést jednu z hlavních hodnot amerického snu, ekonomický úspěch. Druhý prvek pomáhá s vymezováním, regulací a kontrolou přijatelných způsobů dosahování těchto cílů – jedná se o tzv. legitimní prostředky. Ty jsou pro každou sociální skupinu jiné, jsou zakořeněny v institucích a mravech a mnohdy bývají v rozporu s neefektivnějším způsobem k dosažení cíle. (Merton 2007)

Podle Mertona se silná sociální organizace projevuje tím, že sociální struktura dovoluje individuí dosáhnout kulturně definovaných cílů prostřednictvím legitimních prostředků. Pokud je však tento vztah narušen, jedinci se uchýlí k nonkonformnímu způsobu jednání, neboť vznikl nesoulad mezi kulturními a sociálními prvky společnosti. Také je vyvíjen tlak určité sociální struktury na jedince a sociální kontrola selhává. Na tyto anomické situace reagují jedinci pěti způsoby: konformitou (úspěšně dosáhnou cílů legitimními prostředky), inovací (použijí nezákonné prostředky), ritualismem (sníží své nároky), retreatismem (uniknou ze společnosti) či rebelií (předefinují cíle a prostředky k jejich dosažení). Zkoumáním napětí sociální struktury je možné dostat odpověď na otázku, proč některé společnosti mají větší sklon k deviantnímu chování než jiné. V případě rozdílů v páchání jednotlivých sociálních skupin Merton předpokládá, že více deviantní skupiny jsou více omezovány v dosažení společenských cílů. (*Velký sociologický slovník* 1996, Merton 2007, Kuchta 2005)

Mertonova teorie anomie se stala inspirativním zdrojem pro mnohé soudobé koncepty, ačkoliv má určité nedostatky, na které kritici oprávněně upozorňují. Je to například vágnost používaných pojmů, absence přesné definice anomie, domnělá názorová jednotnost ohledně finančního cíle u jedinců celé společnosti či úzký okruh sociologických faktorů, které by vysvětlily příčiny zločinu a deviace. V neposlední řadě je vytýkáno i to, že teorie nevychází

ze žádného historického ani komparativního kontextu. (Kuchta 2005, Messner 2009) Přes tyto výhrady lze nalézt Mertonovy myšlenky například v tzv. teoriích napětí (*strain theories*), které vysvětlují zločin jako reakci na frustraci a hněv sociálně slabých vrstev ve společnosti. (McLaughlin 2001)

1.5.3 Institucionální teorie anomie

Jiný významný koncept, který na teorii anomie navázal, je institucionální teorie anomie amerických sociologů Stevena F. Messnera a Richarda Rosenfelda. Autoři se zaměřili na americkou kulturu a její fenomén americký sen jako možnou příčinu zvyšujících se hodnot kriminality. Americký sen charakterizují jako: „*rozsáhlý kulturní étos, který ukládá každému členu společnosti závazek, aby se snažil docílit materiálního úspěchu, a to za předpokladu otevřené individuální konkurence*“¹⁴, (Messner 2007: 6) K jeho popisu použili čtyři základní hodnoty: úspěch (*achievement*), individualismus (*individualism*), universalismus (*universalism*) a materialismus (*materialism*). První hodnota zahrnuje cíle a jejich dosahování. Podstatným faktem je, že „kvalita“ jedince je ostatními posuzována skrze jeho úspěchy, které utvářejí jeho hodnotu jakožto člověka. Individualismus dává americkému člověku pocit vlastních práv a svobod a staví zájmy individua nad kolektivní zájmy. Pokud jde o universalismus, platí, že členové americké společnosti jsou si z demokratického hlediska rovni. Z toho lze odvodit též (předpokládanou) rovnost příležitostí stát se úspěšným. Poslední hodnotu materialismu nazvali autoři „fetišismem peněz“. V americké společnosti je úspěch měřitelný pomocí peněz. Důležité je, že peněžní úspěch není ohraničený, nemá strop, je v podstatě neustále možné získat více peněz. Autoři dodávají, že tyto dominantní hodnoty vedou ke společnosti, ve které otevřená, široce rozšířená a anomická honba za úspěchem vytváří kulturní prostředí, jež napomáhá kriminálnímu chování. Kultura však není jediným faktorem majícím vliv na zločinnost, je nutné vzít v potaz také sociální struktury. V případě sociologů Messnera a Rosenfelda se jako velmi důležitá strukturální podmínka jeví institucionální uspořádání společnosti. (Messner 2007)

Téma institucí má teoretické kořeny v 50. letech u strukturního funkcionalisty Talcotta Parsonse. Na tomto místě není třeba podrobněji rozvádět tento obsáhlý koncept, avšak bude užitečné zmínit několik myšlenek spojených s pozdější teorií institucionální anomie. V převážné většině společenských institucí lze nalézt působení sociální a kulturní struktury.

¹⁴ Originál: „...a broad cultural ethos that entails the commitment to the goal of material success, to be pursued by everyone in society, under conditions of open, individual competition.“

Hlavní funkcí všech sociálních institucí je pak podpora sociálních aktérů v orientaci chování ve společensky dominantních hodnotách, cílech, přesvědčeních a normách. (Parsons 1990) Pomoc při orientaci ve společnosti je realizována prostřednictvím socializace, sociální kontroly a sociální podpory, a to skrze související statusy a role, které představují strukturální komponenty sociálních institucí. Podstatným faktem je, že instituce nejsou izolované, ale jsou na sebe vzájemně navázané, neboť na fungování každé z nich se podílejí instituce ostatní. To lze demonstrovat na příkladu prosperující ekonomiky, která potřebuje kvalitní lidské zdroje. Lidé se vzdělávají ve školách, ale jejich osobnost je širší, a proto si její část „nosí“ domů, ke své rodině. To vše by však nefungovalo, pokud by k tomu nebyly nastaveny politické podmínky. (Messner 2009)

Autoři Messner a Rosenfeld dále kriticky zhodnotili vlivné teorie sociálních deviací, což jim poskytlo základ pro jejich vlastní koncept. Opěrným bodem se pro ně stala teorie anomie, kterou rozšiřují o vymezení charakteristik kultury a roli institucí. Oproti úzkému mertonovskému zaměření na strukturální nerovnosti v důsledku napětí mezi strukturou a kulturou přicházejí s myšlenkou, že společenské instituce jsou ovlivněny strukturálními a kulturními nerovnostmi v ekonomice a mezi ekonomickými a ostatními sférami společnosti. (Karstedt 2006, Messner 2009)

Jak už bylo výše zmíněno, instituce jsou propojeny. Autoři však dodávají, že je třeba, aby ekonomická sféra a moc trhu byla pevně ukotvena (*embedded*) a spojena s institucemi (rodina, vzdělávání, politické instituce, náboženství). Takovéto uspořádání pak přispívá k udržování institucionální rovnováhy sil (*institutional balance of power*). Dominanci ekonomické složky je možné pozorovat na třech jevech – devalvace (*devaluation*), přizpůsobení se (*accomodation*) a pronikání (*penetration*). V první řadě mají funkce a role v neekonomických institucích tendenci být méně hodnotné ve srovnání s funkcemi a rolemi v institucích ekonomických. Jako příklad lze uvést relativní devalvaci vzdělání, kterou pociťuje student, který při studiu najde dobře placený přivýdělek. Druhý jev zahrnuje oblast, kdy se ostatní instituce přizpůsobí ekonomickým požadavkům. V tomto případě se může jednat například o pracovní dobu, která ovlivňuje trávení volného času s rodinou, či o výši mateřské podpory, která má vliv na dobu strávenou s dítětem. Zatřetí se ekonomická dominance projevuje proniknutím ekonomických norem a modelů chování do neekonomických institucí - například v podobně sponzoringových akcí ve školách. (Messner 2007, Messner 2009)

Pokud nastane stav, kdy toto „ukotvení“ chybí (*disembedded*), začne se měnit kultura a hodnoty všech institucí. Ekonomické modely chování stejně tak jako kultura trhu a její

hodnoty se stanou dominantními v neekonomických institucích (rodina, vzdělání, politika, náboženství a sociální péče), čímž přispějí k anomickým tendencím. Normální fungování neekonomických institucí je narušeno, své příznačné funkce přestávají vykonávat efektivně, a to zejména v oblasti sociální kontroly. Velký důraz začne být kladen na soutěživost a materiální stránku, oslabeny jsou jak vnější kontrolní aparát (sociální kontrola), tak zvnitřněné morální zákazy týkající se kriminálního chování. Pokud jsou změny v ekonomice a institucionálních modelech rozsáhlé, vyskytne se prostor pro rozvinutí kriminálních sklonů. Vysvětlení pro vzrůstající kriminalitu pak autoři Messner a Rosenfeld nacházejí jednak z pohledu anomie, neboť kultura zdůrazňuje ekonomický úspěch jako cíl, a tím pádem je věnována menší pozornost legitimitě a způsobu dosažení cílů. Druhým zdrojem je pro ně teorie sociálních vazeb (*social control theory*) Travise Hirschiho z roku 1969, podle níž je zločinnost důsledkem oslabené sociální kontroly. (Karstedt 2006, Messner 2007, Messner 2009)

Platnost institucionální teorie anomie byla v mnoha studiích ověřována, ačkoliv na makroúrovni byla věnována větší pozornost institucionální dynamice na rozdíl od té kulturní. Toto omezení bylo dáno především datovými soubory, které se zaměřují především na první oblast. Kulturní složka pak byla doplňována z výzkumu World Values Survey. Výzkumníci Messner a Rosenfeld (2007) se zaměřili na fenomén americké soutěživosti, na jeho prospěšnost, resp. škodlivost v různých oblastech ekonomiky. Závěry této studie podporují výjimečnost amerických kulturních postojů, neboť odrážejí dominanci tržní ekonomiky v institucích. Také kriminologové Eric P. Baumer a Regan Gustafson došli ve svém výzkumu k závěru, že vysoký podíl kriminality souvisí se silnějším závazkem k peněžnímu úspěchu a nižším stupněm respektu legitimních prostředků k jeho dosažení. (Baumer 2007)

Institucionální teorie anomie byla aplikována i na individuální úrovni. Americká kriminoložka Lisa R. Muftić (2006) se zabývala studentským opisováním, které měřila pomocí metody self-reportu). Jejím cílem bylo objasnit tuto delikvenci na základě institucionální teorie anomie (škály kulturních hodnot založené na americkém snu a míra závazku k jednotlivým institucím). Její vzorek zahrnoval 122 Američanů a 48 studentů, kteří se narodili v jiné zemi. Výsledky ukazují, že na podvádění má vliv zejména hodnota universalismu a „fetišismu peněz“. Studenti s větším závazkem vůči rodině a politice vykazovali menší míru podvádění. Nejsilnějším prediktorem pro studentské opisování byla země původu – američtí studenti podváděli více než studenti z jiných zemí.

Myšlenku institucionální anomie také rozvíjeli angličtí kriminologové Susanne Karstedt a Stephen Farrall. „Neukotvenost“ (*disembedded*) ekonomické sféry má podle nich vliv nejen na nerovnováhu institucí, ale zvláště na dění v rámci trhů, a tudíž i na kriminalitu spojenou s trhy. Upozorňují, že následky tohoto vlivu mohou být různé závažnosti – od velkých hospodářských zločinů, přes kriminalitu bílých límečků až po drobnou hospodářskou kriminalitu na úrovni každodennosti. Z toho vyplývá i široká skladba pachatelů těchto činností – od ekonomických elit až po běžné občany a zákazníky. (Karstedt 2006)

Tito výzkumníci se zaměřili na drobnou hospodářskou kriminalitu (*everyday crime*), kterou vysvětlují z pohledu tzv. syndromu tržní anomie (*syndrome of market anomie*). Tento termín „převedený do individuální úrovně označuje na jedné straně vnímání nerovnováhy tržních mechanismů, které jsou převedeny do syndromu nedůvěry, nejistoty a zejména anomických postojů vůči právním normám na straně druhé.“¹⁵ (Karstedt 2006: 1017) Syndrom tržní anomie byl v následujícím kroku operacionalizován do tří oblastí: nedostatek důvěry v instituce na trhu (*lack of trust*), obava z toho, že se jedinec stane obětí nečestných praktik na trhu (*fear of becoming a victim*) a legální cynismus (*legal cynicism*), který měřil odstup jedince od formálních norem¹⁶. Pro tři měřené země (Anglie, západní Německo a východní Německo) byly zkonstruovány strukturní modely, které zahrnovaly tyto položky: dva faktory morální ekonomiky (motiv nespoutaného profitu – *unrestrained profit motive*, vnímání nerovnováhy a změn na trhu – *perceptions of economic change and imbalances*), dále legitimnost trhů (*legitimacy of markets*), sebezájem jedince (*self-interestedness*) a hodnoty společenského blaha (*commonwealth values*). (Karstedt 2006, Messner 2009)

Pomocí výše uvedených proměnných byl měřen vliv jak na jednotlivé ukazatele syndromu tržní anomie, ale též na záměry páčání drobné hospodářské kriminality. Modely pro jednotlivé země prokázaly pozitivní vztah mezi syndromem tržní anomie a záměry páchat drobnou hospodářskou kriminalitu. Také bylo možné posoudit (díky metodě path-analysis) zprostředkované efekty nezávislých proměnných na páčání nečestných praktik. Zajímavým poznatkem studie byl fakt, že největší míra sebezájmu byla naměřena ve východním Německu, tedy v postkomunistické zemi. Toto zjištění podporuje tvrzení mnohých autorů, že oficiální ideologie solidarity a plánovaná ekonomika doprovázená nedostatkem zboží rozvinula u občanů hodnotu sebezájmu, která měla leckdy vliv na vytvoření opovržlivého

¹⁵ Originál: „*The syndrome of market anomie as transferred to the individual level implies perceptions of imbalances of market mechanisms on the one hand, which are transformed into a syndrome of distrust, insecurity and specifically anomic attitudes toward legal rules on the other hand.*“

¹⁶ Koncept legálního cynismu převzat od autorů Roberta J. Sampsona and Dawna Jegluma Bartusche (Sampson 1998)

postoje k zákonům a právu. (například Karstedt 2003, Rose 1998) Dále je na příkladu východního Německa vidět, že nedávné ekonomické změny se též odrazily v nejasnostech ohledně vnímání rolí konzumenta a občana. (Karstedt 2006)

Teorie institucionální anomie byla původně vytvořena pro vysvětlení prudce narůstajícího podílu závažných zločinů (*serious crime*) v 90. letech na pozadí kultury amerického snu. Vztah násilné trestné činnosti a institucionální anomie byl například prověřován americkými výzkumníky Michaelem O. Maumem a Matthewem R. Leem (2003). Koncept však byl užit i při objasňování jiných druhů zločinů. Například výzkumníci Mitchell B. Chamlin a John K. Cochran (1995) tvrdí, že tato teorie je velmi významná při objasňování motivů pachatelů hospodářské kriminality a tzv. účelového zločinu (*instrumental crime*)¹⁷. Dále je možné zmínit aplikaci na drobnou hospodářskou kriminalitu (Karstedt Farrall 2006, viz výše) anebo použití při hledání motivace páčání zločinů bílých límečků (*white-collar crime*) (Schoepfer 2006, Cullen 2004)

¹⁷ Pod anglickým pojmem *instrumental crime* lze rozumět kriminální chování, které je páčáno za účelem peněžního zisku. (Lopes 2010)

2 HODNOTY

Tato kapitola se zaměří na základní vymezení hodnot, norem a s nimi spojených pojmů. Představí několik významných konceptů hodnot a svou pozornost zaměří na koncept, který patří v současné době k nejužívanějším nástrojům pro zkoumání hodnot. Jeho autorem je Shalom H. Schwartz, který se sestavením a zdokonalováním modelu hodnot věnuje již více než dvacet let. Koncept se objevil v řadě studií zkoumajících jak hodnoty, tak jejich vztah s jinými sociálními jevy. To bude doloženo různými příklady výzkumů.

Tématu norem nebude v této části věnována ve srovnání s hodnotami až taková pozornost, to ale neznamená, že budou vynechány úplně. Lze tvrdit, že jsou samy o sobě vždy svázány s přijatými hodnotami, neboť hodnoty vyznávané jedincem se odrážejí v normách dané společnosti. Jejich přítomnost lze pocítovat nejvíce při konfrontaci toho, co je obecně pokládáno za správné. Jsou formulovány konkrétně, vztahují se k určitému chování a jednání a úzce souvisí s morálními zásadami.

Závěr kapitoly se bude krátce věnovat dvěma oblastem v souvislosti s hodnotami. Jednak bude představena religiozita a její místo ve výzkumech, jednak budou zmíněny studie zabývající se spojením hodnot a zločinností.

2.1 Definování oblasti hodnot

Téma hodnot je ve společenských vědách poměrně časté, a to zejména v sociologii a psychologii. Ačkoliv se jedná o rozšířené téma, není tato oblast jednoznačně definována. Snahy o definiční vymezení lze nalézt již na konci 60. let. Badatelé Robert Bales a Arthur S. Couche (1969) nashromáždili celkem 872 pojetí hodnot z testů hodnot, testů osobnosti, teoretických šetření a vypovědí účastníků skupinových diskuzí, které pak pomocí faktorové analýzy umístili do čtyřdimenzionálního prostoru. Podobné úsilí vynaložil na začátku 80. let R. Lautman, kterému se (dle slov českého sociologa Zdeňka Strmisky) podařilo nashromáždít 180 odlišných definic hodnot a 4000 statí o tomto tématu. (Prudký 2009, *Velký sociologický slovník* 1996)

Téma hodnot lze nalézt v sociologii například u Maxe Webera nebo Williama I. Thomase a Floriana Znanieckého v jejich díle *Polský rolník v Evropě a Americe* (Thomas 1996). Americký sociální antropolog, který se zabýval studiem hodnot různých kultur, Clyde

Kluckhorhn je definoval jako „...*explicitní nebo implicitní pojetí o tom, co je žádoucí, pojetí příznačné pro jednotlivce i pro skupiny, ovlivňující výběr přístupných prostředků a cílů jednání*“. (Velký sociologický slovník 1996: 375). Lze říci, že výsledek hodnocení určuje postoj k danému objektu, činnosti, možnostem, „zaměřuje“ jedince a ovlivňuje ho při volbě cílů, prostředků a způsobech činnosti. (Prudký 2009, Velký sociologický slovník 1996)

Velký sociologický slovník uvádí čtyři skupiny charakteristik hodnot. V rámci první jsou hodnoty nejen „objektivně platné“, ale též slouží k postižení významu objektu, činnosti, hledisek pro subjekt hodnocení. V dalším bodě je zmíněno, že jádrem hodnocení je to, co má být, co je žádoucí (*desirable*). Tento pojem je nutné odlišit od „chtěného“. Toto rozdělení prosazoval v sociologii zejména Talcott Parsons. Za třetí jsou hodnoty charakterizovány jako nositelé čehosi „zobecněného“, avšak nemusí mít nutně výlučnou platnost. Pokud jsou verbalizovány, slouží jako kritéria pro posuzování objektů. Poslední uvedenou vlastností hodnot je, že jsou jednou ze základních složek kultury. Pomocí nich se kultura integruje a zároveň propojuje se systémem osobnosti a sociálním systémem. (Velký sociologický slovník 1996)

Kromě vyjmenovaných charakteristik plní hodnoty další funkce. Pomocí nich je vytvářen obsah sociálních fenoménů a vztahů, také jsou důležitým motivačním faktorem. Sdílení hodnot posiluje sociální a kulturní soudržnost a zároveň poskytuje identitu jedinci i společenství. Hodnoty, jakožto i normy a vzorce chování bývají spojovány s morálkou, ale i se sociální stratifikací (např. ligatury Ralpha Dahrendorfa). Předávání hodnot se uskutečňuje prostřednictvím socializace, kdy jsou hodnoty a normy zvnitřňovány, čímž je zajištěna kulturní kontinuita. Samozřejmě je v tomto procesu možný určitý vývoj, který je způsoben posuny hodnotových struktur. Dochází tak i k uplatňování nových hodnot, které mají vliv na normy chování. (Prudký 2009, Velký sociologický slovník 1996)

2.2 Související pojmy

S hodnotami bývají spojovány i další pojmy, které poskytují jemnější vymezení této oblasti. **Hodnotové preference** vycházejí z toho, že „*hodnoty jsou vždy součástí či projevem hodnotících opor (zdrojů klasifikace) a jako takové jsou ve vzájemných preferenčních vztazích.*“ (Prudký 2009: 33) Vyznačují se hierarchickým uspořádáním do tzv. žebříčků hodnot. Dalším termínem jsou **hodnotové orientace**, které jsou oproti preferencím zacílené. Jedná se o „*postupné utváření (ukládání, tvorbu a také užívání) hodnot v čase, zaměřené*

do časového působení a rozvoje.“ (Prudký 2009: 34) V odborné literatuře lze ještě narazit na **hodnotovou strukturu**, pomocí níž lze „zachytit celek vzájemně provázaných atributů hodnot daného nositele.“ (Prudký 2009: 36) Jinak řečeno vypovídá o tom, jaké hodnoty v dané společnosti jsou, co je považováno za důležité.

Velmi často lze narazit v souvislosti s hodnotami na termín **normy**. Tento termín ve svém nejužívanějším významu označuje „obecné verbalizované pravidlo, jež mají jednající ve svém chování respektovat a které se pro ně pokládá za závazné.“ (Velký sociologický slovník 1996: 692) Pomocí norem se naplňují společně uznávané hodnoty – ty nejvýznamnější hodnoty jsou chráněny právně, a to zákony. Respektování norem se děje prostřednictvím tří základních způsobů. Zaprvé interiorizací, kdy jedinec normy přijímá za své, což mimo jiné znamená buď uznání jejich legitimacy (úplná interiorizace), nebo alespoň adaptací (částečné zvnitřnění). Druhý nástroj je systém sankcí, prostřednictvím něhož dostává jedinec zpětnou vazbu na své činy. Sankce mohou mít jak pozitivní (odměny), tak negativní charakter (tresty). Zatřetí jsou normy vázány na sociální pouta mezi lidmi. Tím, že jedinec respektuje určitou skupinu a její požadavky, identifikuje se s jejím normativním řádem. (Velký sociologický slovník 1996)

2.3 Výzkumy hodnot

Téma hodnot se v sociologickém výzkumu nevyskytuje často, přestože toto téma patří v sociologii k jednomu z nejfrekventovanějších. Příčinu je možné spatřovat v tom, že se hodnoty obtížně výzkumně uchopují. Pokud jde o způsob zkoumání hodnot, většinou se tak děje kvantitativně v rámci dotazníkových šetření, avšak lze narazit i na kvalitativní studie hodnot. Dají se rozlišit dva základní přístupy ke zkoumání hodnot: buď se hodnoty zkoumají „ad hoc“, tedy bez teoretického zakotvení, anebo je použit nějaký z existujících konceptů.

2.3.1 „Ad hoc“ výzkumy

První typ výzkumu „ad hoc“ nevychází z teoretického konceptu hodnot. Výhodou tohoto přístupu je, že se dokáže lépe přiblížit složité a mnohvrstvé oblasti hodnot. Na druhé straně je však ztížena možnost srovnání s jinými výzkumy, protože mohou používat jinou metodiku anebo mohou pocházet z jiné oblasti, kultury či státu. Lze uvést příklady klasiků

sociologických výzkumů: studie *Polský rolník v Evropě a Americe* Thomase a Znanieckého, historické bádání o etických zásadách a normách Norberta Eliase, případová studie pracovníků v Marienthalu Paula Lazarsfelda či slavný válečný projekt Americký voják (*American Soldier*), zabývající se názory, postoji a hodnotami vojáků za účelem zefektivnění fungování armády. (Prudký 2009)

2.3.2 Vybrané koncepty hodnot

V 70. letech přišel Milton Rokeach se svým pojetím hodnot jakožto tendencemi preferovat určitý stav věci nad jiným a s tím spojené naplňování zájmů, potřeb a cílů. Hodnoty se podle něj dělí na cílové (oč má člověk usilovat) a instrumentální (způsoby chování a jednání, které slouží k dosažení cílových hodnot). Jeho způsob výzkumu hodnot spočívá v tom, že je jedincům předloženo 36 hodnot, a ti mají za úkol je seřadit podle důležitosti, a vytvořit tak „žebříček“ hodnotových preferencí. Kritici namítají, že Rokeachův postup by se dal označit za „ad hoc“, neboť hodnoty předkládá respondentům, aniž by byl jejich výskyt v dané společnosti ověřen. Přes tento nedostatek má toto pojetí v oblasti hodnot velký význam, neboť se stal zdrojem pro další koncepty. (Prudký 2009)

Na konci 70. let se objevuje myšlenka „tiché revoluce“ Ronalda Ingleharta, která označuje přechod od materialistické k postmaterialistické společnosti. Tento proces změny se dá časově zasadit do 70. let (u západních zemí), neboť právě v této době dospívá poválečná generace, která přestává lpět na ekonomické prosperitě, růstu a hmotných jistotách. Důležitějšími hodnotami se pro ni stává „*možnost svobodné seberealizace individua, participace na politických rozhodnutích, účast na správě věcí a kvalita života v kvalitním životním prostředí*.“ (Rabušic 2000: 3) Na tomto předpokladu staví Inglehart své dvě hlavní hypotézy. V první předpokládá, že v době ekonomického dostatku a bezpečí vzniká prostor pro vzácnější, postmaterialistické hodnoty. Druhou hypotéza hovoří o stabilitě hodnot ve společnosti (ke změně dochází pozvolna a skrytě - „tiše“). Podle Ingleharta je velmi zásadní, který typ hodnot byl vyznáván v době jedincova dospívání, neboť se to promítne do jeho životního nastavení. (Rabušic 2000, Prudký 2009)

Pro konkrétní měření materialistických a postmaterialistických hodnot Inglehart používá čtyřpoložkovou (později rozšířena na dvanáctipolozkovou) baterii výroků, z níž respondenti vybírají dva nejdůležitější cíle, ke kterým by jejich země měla v průběhu 10 let směřovat. Na základě výsledků jsou stanoveny poměry osob s materialistickým,

postmaterialistickým, případně smíšeným smýšlením. Kritici konceptu vyčítají jednoduchost indikací vedoucí k charakteristice celé kultury. Někteří zpochybnili vliv ekonomických podmínek v dospívání na typ hodnotového smýšlení, někteří nevěří validitě tohoto výzkumného nástroje. I přes tyto výtky je tento koncept ve výzkumech nadále používán, ať už ve své původní podobě nebo jako inspirace pro podobné indikátory. (Rabušic 2000, Prudký 2009)

Další koncept zkoumající hodnoty pochází od nizozemského sociálního psychologa Geerta Hofstedeho. Jeho cílem bylo změřit tzv. „mentální programy u lidí“, v nichž se propojují hodnoty s kulturou. Hodnoty jsou u něj definovány jako „*široké tendence preferovat určité podoby událostí před jinými*“ (Prudký 2009: 83) a mají svůj stín (plusový nebo minusový pól). Je možné je rozdělit na chtěné (*desired*), které si lidé aktuálně přejí, a vyžadované (*desirable*), které by si měli přát. Toto rozlišení hraje důležitou roli u indikátorů a jejich interpretace. Jak již bylo zmíněno, koncept hodnot u Hofstedeho je silně spojen s kulturou. Na základě rozsáhlého mezinárodního výzkumu zaměstnanců IBM, probíhajícím od poloviny 60. let, vymezil pět dimenzí kultury: vzdálenost moci (*power distance*), individualismus (*individualism*), maskulinita (*masculinity*), vyhýbání se nejistotě (*uncertainty avoidance*) a dlouhodobá orientace¹⁸ (*longterm orientation*). Ačkoliv mu bylo vytýkáno, že je koncept vystavěn na specifickém vzorku zaměstnanců jedné nadnárodní firmy, Hofstede v tom spatřuje naopak výhodu, neboť se respondenti liší v podstatě jen národností, vliv jiných proměnných je omezen. Za zmínku stojí, že je věnována velká pozornost metodice sběru dat. Koncept našel uplatnění v oblasti organizační kultury. (Hofstede 2007, Prudký 2009)

2.3.3 Koncept hodnot S. H. Schwartze

V současné době je jedním z nejvyužívanějších nástrojů na měření hodnot koncept profesora jeruzalémské univerzity Shaloma H. Schwartze. Koncept se nachází na pomezí sociální psychologie a sociologie, často bývá spojován se sociálně-psychologickými přístupy, na druhou stranu na něj lze narazit v mezinárodních sociologických výzkumech. Velmi často se využívá pro posouzení rozdílů mezi hodnotovými orientacemi různých kultur.

Schwartz chápe hodnoty jako tzv. směrnice života (*guiding principles of MY life*, Schwartz 1992) nebo také „*kritéria užívaná pro výběr a ospravedlňování činností a pro oceňování lidí (včetně sebe sama) a událostí*“. (Prudký 2009: 88) Od osmdesátých let usiluje o vytvoření nástroje, který bude univerzální (bude jím možné měřit jedince v různých

¹⁸ Pátý rozměr byl přidán v 80. letech na podnět kolegy Michaela Harrise Bonda, který zkoumal čínskou kulturu.

kulturách) a úplný (postihne celé spektrum hodnotových orientací). V rámci rozsáhlých projektů se také snaží objasnit, do jaké míry mohou být hodnotové priority ovlivňovány sociálními zkušenostmi, zejména pozicí jedince v sociální struktuře anebo jeho specifickou zkušeností (např. traumatem či imigrací). Také ho zajímá, jak hodnotové priority ovlivňují volbu chování, postoje a jednání v oblastech politiky, náboženství, životního prostředí a jiných. Na základě celosvětových výzkumů formuluje teoretický základ hodnotové orientace, který v průběhu let doznal na základě nových výsledků dalších změn, což se odrazilo na podobě měřicího nástroje.

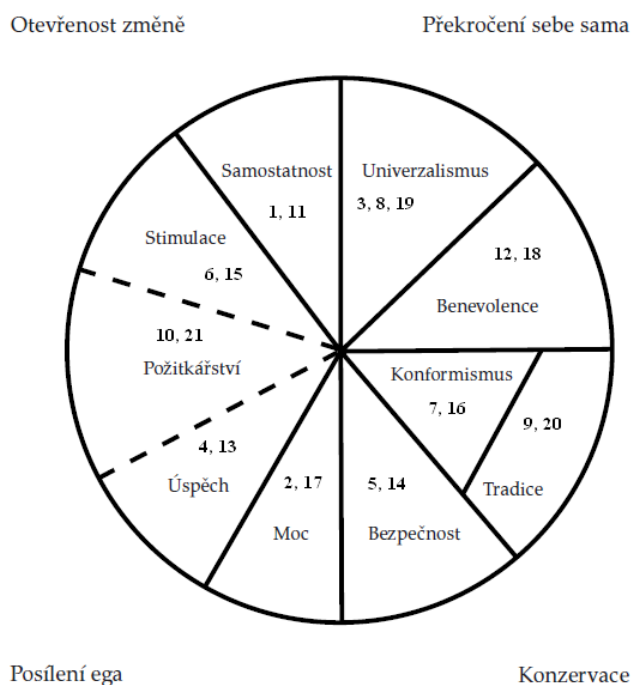
Na začátku bylo nutné vytvořit definici hodnot a formalizovat její vlastnosti. Schwartz společně se svým kolegou Bilským (1987 a 1990) vypracovali definici hodnot, která zahrnuje pět formálních vlastností. „*Hodnoty (1) jsou pojmy nebo přesvědčení, (2) vztahují se k žádoucím koncovým stavům nebo chování, (3) přesahují specifické situace, (d) řídí výběr nebo ohodnocení chování a jevů, (5) jsou uspořádané podle jejich relativní důležitosti.*“¹⁹ (Schwartz 1992: 4, překlad dle Řeháková 2006: 108) Dále vycházeli z předpokladu, že hodnoty odrážejí tři základní potřeby lidské existence: povahu člověka jako biologického organismu, jeho nutnost koordinace sociálních interakcí a potřebu přežít a zajistit zájem skupiny. Výsledkem jejich bádání bylo osm hodnotových typů: pro-sociální (*prosocial*), restriktivní konformismus (*restrictive conformity*), požitek (*enjoyment*), úspěch (*achievement*), zralost (*maturity*), samostatnost (*self-direction*), bezpečnost (*security*) a moc (*power*). (Schwartz 1992)

Tyto typy byly následně zpřesňovány a na základě dalších výzkumů specifikovány. Přibyl předpoklad dynamiky mezi hodnotovými typy. Dále byly přidány dva nové typy tradice (*tradition*) a stimulace (*stimulation*) a upraveny požitek (změněn na hédonismus – *hedonism*), zralost a prosociální typ (z těchto dvou typů vznikly *benevolence* a *universalism*). Schwartz, jakožto teolog, se zasadil ještě o zařazení spirituálního typu (*spiritualism*) do modelu. Některé typy byly pozměněny a model po těchto úpravách prošel dalším testováním po celém světě. V následném kroku vyšlo najevo, že spiritualita (alespoň v dané operacionalizaci) nemůže být považována za univerzální hodnotu, tudíž byla z modelu vyřazena. Deset typů v modelu se ukázalo být dostačující, neboť v datech nevznikl prostor pro nutnost vytvoření další proměnné. Dynamika byla ztvárněna umístěním jednotlivých typů do kruhového schématu s různě velkými výsečemi. Také předěly mezi jednotlivými výsečemi

¹⁹ Originál: „*Values (1) are concepts or beliefs, (2) pertain to desirable end states or behaviors, (3) transcend specific situations, (4) guide selection or evaluation of behavior and events, and (5) are ordered by relative importance.*“

nebyly silné a měly spíše charakter křivek (nejsou stejným způsobem ohraničené). Typy konformita a tradice byly umístěny společně do jedné výseče. (Řeháková 2006)

Na základě poznatků z aplikace modelu v 20 zemích uvedených v předchozím odstavci bylo vytvořeno kruhové schéma – viz obrázek 1. Kruh je situován do čtyř pólů, které jsou vytvářeny dvěma ortogonálními dimenzemi. V opozici stojí „překročení sebe sama“ (*self-transcendence*) a „posílení ega“ (*self-enhancement*), druhý rozměr tvoří na jedné straně „otevřenost změně“ (*openness to change*) vůči „konzervaci“ (*conservation*). Příslušnost typů danému pólu je vyjádřena umístěním, je ještě nutné poznamenat, že typ hédonismus přísluší jak k „otevřenosti změně“, tak k „posílení ega“. (Schwartz 1992, Řeháková 2006)

Obrázek 1 - Schwartzův model

Nástroj pro měření těchto typů (tzv. *Schwartz Value Survey - SVS*) nejprve používal seznam 57 položek – hodnot, u kterých měl respondent na sedmibodové škále posoudit význam konkrétní hodnoty pro jeho život (7 = extrémně důležitá, 1 = v protikladu k mým hodnotám). Dotazník se však ukázal velmi náročným, neboť předpokládal u respondentů rozvinuté abstraktní myšlení. Do znevýhodněné pozice se tak dostaly osoby s nižším vzděláním, mládež a lidé se zemí, v nichž vzdělávací systém neklade důraz na rozvoj abstraktního myšlení. (Řeháková 2006) Kvůli těmto důvodům bylo nutné výzkumný nástroj přepracovat tak, aby byl respondentům přístupnější.

Číslo	Centrum	Výrok
v1	SD	<i>Promýšlení nových myšlenek a tvořivost jsou pro něho důležité. Rád dělá věci svým vlastním originálním způsobem.</i>
v2	PO	<i>Je pro něj důležité, aby byl bohatý. Chce mít hodně peněz a drahé věci.</i>
v3	UN	<i>Myslí si, že je důležité, aby se s každým člověkem na světě zacházelo stejně. Věří, že každý by měl mít v životě stejné příležitosti.</i>
v4	AC	<i>Je pro něj důležité předvádět své schopnosti. Chce, aby lidé obdivovali, co dělá.</i>
v5	SE	<i>Je pro něj důležité žít v bezpečném prostředí. Vyhýbá se všemu, co by mohlo ohrozit jeho bezpečnost.</i>
v6	ST	<i>Má rád překvapení a vždy vyhledává nové aktivity. Myslí si, že je důležité v životě dělat mnoho různých věcí.</i>
v7	CO	<i>Věří, že lidé by měli dělat to, co se jim řekne. Myslí si, že lidé by měli dodržovat pravidla vždy, dokonce i když je nikdo nepozoruje.</i>
v8	UN	<i>Je pro něj důležité naslouchat lidem, kteří jsou jiní než on. I když s nimi nesouhlasí, chce jim porozumět.</i>
v9	TR	<i>Je pro něj důležité být pokorný a skromný. Nesnaží se přitahovat na sebe pozornost.</i>
v10	HE	<i>Je pro něj důležité užívat si života. Rád si dopřává.</i>
v11	SD	<i>Je pro něj důležité, aby si sám rozhodoval o tom, co dělá. Má rád svobodu a nezávislost na druhých.</i>
v12	BE	<i>Je pro něj velmi důležité pomáhat lidem kolem sebe. Chce se starat o jejich blaho.</i>
v13	AC	<i>Je pro něj důležité být velmi úspěšný. Doufá, že lidé ocení, čeho dosáhl.</i>
v14	SE	<i>Je pro něj důležité, aby mu vláda zajistila bezpečí před všemi hrozbami. Chce, aby byl stát silný tak, aby mohl chránit své občany.</i>
v15	ST	<i>Vyhledává dobrodružství a rád riskuje. Chce mít vzrušující život.</i>
v16	CO	<i>Je pro něj důležité, aby se vždy choval spořádaně. Chce se vyhnout všemu, o čem by lidé řekli, že je špatné.</i>
v17	PO	<i>Je pro něj důležité, aby ho lidé respektovali. Chce, aby lidé dělali, co jim řekne.</i>
v18	BE	<i>Je pro něj důležité být loajální k přátelům. Chce se věnovat lidem, kteří jsou mu blízcí.</i>
v19	UN	<i>Pevně věří, že by se lidé měli starat o přírodu. Péče o životní prostředí je pro něj důležitá.</i>
v20	TR	<i>Tradice je pro něj důležitá. Snaží se dodržovat zvyky, které se předávají v jeho náboženství nebo v jeho rodině.</i>
v21	HE	<i>Vyhledává každou příležitost, aby se pobavil. Je pro něj důležité dělat věci, které mu přinášejí potěšení.</i>

Tabulka 1 - Hodnotové portréty ve výzkumu ESS (mužská varianta)

Zdroj: Dotazník ESS 2010 (Round 5).

Společně se svými kolegy představil v roce 2001 Schwartz novou výzkumnou metodu *Portrait Values Questionnaire (PVQ)*. Respondentovi jsou předloženy krátké charakteristiky osob a on na šestibodové škále hodnotí, jak se mu daná osoba podobá. Byl zohledněn i genderový aspekt a hodnotové portréty jsou respondentům předloženy v mužské a ženské modifikaci. Počet hodnotových portréty je variabilní, standardně bývá uváděno 29 položek, do dotazníku *European Social Survey* bylo zařazeno 21 portrétů (viz tabulka 1), existují i verze se 40 hodnotovými portréty. (Schwartz 2001, Řeháková 2006)

V odborných kruzích se diskutuje, zda jsou hodnotové portréty relevantní pro různé kultury. Na tyto argumenty Schwartz se svými spolupracovníky namítá, že navržená struktura je univerzální a byla několikanásobně prověřena v reprezentativních šetřeních v zemích celého světa. Tvrdí, že všech deset hodnotových typů je transkulturně validních. (Kavalíř 2005) Kritici také poukazují na problémy spojené s překladem do rodného jazyka, v němž může portrét nabývat trochu jiného významu.

2.3.4 Schwartzův model ve výzkumech

Koncept hodnot S. H. Schwartze získal na vědeckém poli poměrně velké ohlasy. Tím, že byl zařazen do mezinárodního výzkumu ESS, vznikl velký prostor pro různá mezinárodní srovnání hodnot. V českém prostředí vznikla například srovnávací studie Martina Vávry (2007) *Hodnotové portréty evropských zemí*, která přinesla rozsáhlou analýzu hodnotových portrétů a porovnávala dané země z hlediska 4 pólů dimenzí. Blanka Řeháková (2006) ve svém článku hledá souvislosti mezi systémem hodnot (vyjádřeným čtyřmi póly dimenzí) a pohlavím, věkem, vzděláním a zbožností v rámci evropských zemí. Stanovené hypotézy o vlivu těchto proměnných na hodnoty jsou prokázány jen u některých zemí, případně se týkají jen některých ze čtyř hodnotových typů. Tento závěr poukazuje na velké rozdíly mezi zkoumanými zeměmi.

Ze zahraniční odborné literatury, která vychází ze Schwartzova konceptu, lze zmínit například studii mannheimských výzkumníků Petera Ph. Mohlera a Kathrin Wohn. Ti prověřovali hodnotové portréty dat prvního kola ESS. Použili metodu multidimenzionálního škálování, která zanesla jednotlivé portréty do přehledné grafiky. Grafiky byly vytvořeny pro jednotlivé země a odborně posouzeny. Toto šetření nepotvrdilo univerzálnost Schwartzova systému hodnot, což ale neznamená, že tento koncept hodnot univerzální není. Příčinu výzkumníci spatřují v omezení počtu hodnotových portrétů v dotazníku ESS, případně ve zkreslení původních výběrů, podle nichž byl nástroj zkonstruován. Zajímavým zjištěním bylo,

že největší odlišnosti v prostorovém zobrazení hodnot ve srovnání s teoretickým modelem byly rozpoznány v datech České republiky. Nejenže byly jednotlivé položky u tří hodnotových typů (universalismus, benevolence, bezpečnost) situovány do jedné výseče, ale i umístění hodnotových typů bylo zpřeházené, což se odrazilo na neuspořádanosti definovaných dimenzí. (Mohler 2005)

Srovnáním hodnot mezi zeměmi a v čase přispěl do vědeckého diskurzu německý profesor sociologie Eldad Davidov. Jeho výzkumným záměrem bylo ověřit, zda je nástroj hodnotových portrétů neměnný v čase v daných zemích. Neměnnost (*invariance*) byla rozdělena do tří stupňů: konfigurační, metrické a skalární, pomocí multi-group konfirmační faktorové analýzy byly redukovány počty zemí i hodnot. Porovnání hodnot zemí bylo možné jen v menším počtu zemí, ve kterých platila skalární invariance. Výsledek analýzy ukázal signifikaci neměnnosti hodnot v čase jen v devíti z devatenácti zemí. (Davidov 2008)

Zajímavým vědeckým počinem je práce berlínského profesora Jochena Rooseho (2010), který na základě dat hodnotových portrétů ze čtyř výzkumů ESS vytvořil index kulturní podobnosti evropských států (tzv. *Index kultureller Ähnlichkeit*). Další přezkušování indexu ukázalo jeho dobrou stabilitu v čase. Lze obecně poznamenat, že blíže k sobě v tomto smyslu mají sousedící země než ty bez společných hranic. Naproti tomu podobnost dříve politicky spojených zemí nebo zemí se stejným náboženským vyznáním je nepatrná. Tento výzkumný nástroj jistě najde uplatnění v komparativních výzkumech. Není velkým překvapením, že nejpodobnější zemí České republiky je Slovensko, následováno Španělskem, naopak nejmenší podobnost byla zjištěna se Švýcarskem. (Roose 2010)

2.4 Religiozita

Hodnoty jsou zkoumány nejen samy o sobě, ale i ve spojení s různými sociálními fenomény, jakým je například religiozita. Toto téma se relativně často objevuje ve výzkumech hodnot, neboť tyto oblasti mají k sobě blízko. Náboženství poskytuje věřícímu člověku systém hodnot a norem, jehož dodržování jedinci přináší „vyšší“ stabilitu a řád sociálního světa. Také mu dává smysl života a podílí se na formování sebepojetí. V rámci moderní společnosti je možné zaznamenat tendenci sekularizace (překládá se většinou jako „zesvětštění“), která je příznačná postupným ubýváním vlivu náboženství, resp. církve na každodenní život jedinců. Podle *Velkého sociologického slovníku* (1996) má tento proces tři projevy: zaprvé změnu majetkoprávních vztahů (církevní majetek je převeden do světské

správy), zadruhé oslabování institucionální vazby sociální a politické sféry na církev, zatřetí postupnou emancipací jedinců od náboženských představ a pravidel.

Příčinu lze hledat jednak v rozvoji vědy a techniky, jednak v procesu racionalizace, v rámci něhož je při řešení problémů stavěn rozum nad nadpřirozené síly. Pokud jde o lokální vymezení sekularizace, je příznačná především pro křesťanskou Evropu, naopak v jiných částech světa je zaznamenán nárůst věřících, a to především islámské a hlavně protestantské církve (Latinská Amerika, východní a jihovýchodní Asie). Za další fenomény v náboženství lze zmínit individualizaci a privatizaci náboženství. Důležitou roli v těchto procesech hraje jedinec, který sám určuje, co patří do náboženství a co ne. (Blíže tento jev zkoumal sociolog Thomas Luckmann.) (Hamplová 2000, Nešpor 2008)

Česká republika je řazena k nejsekularizovanějším zemím v Evropě. I přestože se k církevnímu vyznání hlásí poměrně nízký počet obyvatel²⁰, v sociologických výzkumech se ukazuje trend víry v nadpřirozenou sílu a spiritualitu. (Haberlová 1999, Hamplová 2000, Hamplová 2008)

Výzkum na poli religiozity naráží na problém operacionalizace této oblasti. Religiozita je široký pojem a záleží na možnostech daného výzkumu, který náboženský aspekt bude do dotazníku zařazen (mluvíme-li o kvantitativních výzkumech). Lze se ptát na víru v Boha, zbožnost, příslušnost k církvi anebo na praktikování víry (účast na náboženských obřadech, modlitba). Dále lze zkoumat náboženství z hlediska hodnot – jakou roli hraje v životě respondenta, jaké místo zaujímá v žebříčku hodnot či zda jsou respondentovy hodnoty a normy chování ovlivněny náboženským vyznáním (např. důraz na tradici, pomoc chudým). (Nešpor 2007)

Otázky zkoumající religiozitu bývají součástí jak censů, výzkumů veřejného mínění, tak i rozsáhlých mezinárodních výzkumů (lze zmínit *European Social Study*, *World Values Study*, *International Social Survey Programme*), což přináší možnosti různých studií a srovnání náboženských aspektů ve společnosti. (Nešpor 2007)

Existuje také studie, která se zabývá religiozitou ve spojitosti se Schwartzovým systémem hodnot. Cílem článku výzkumníků Shaloma H. Schwartze a Sipke Huismanse, bylo porovnat deset hodnotových typů (měřených metodou *Schwartz Value Survey*) v rámci čtyř západních náboženství (římští katolíci, kalvinističtí protestanti, pravoslavní a židé). Na základě teorie hodnot bylo stanoveno pět hypotéz, které stavěly jednotlivé hodnoty do vztahu s náboženským vyznáním. Tradice, konformita, benevolence a jistota měly být pozitivně

²⁰ Podle censu z roku 2001 se v České republice nachází 32,1 % věřících, 59 % bez vyznání a u 8,8 % obyvatel se tento údaj nepodařilo zjistit. Největší zastoupení má římskokatolická církev (83 % ze všech věřících).

zkorelovány s religiozitou, naopak u hédonismu, stimulace a samostatnosti se měla objevit negativní závislost. Poslední hypotéza brala v potaz vztahy jednotlivých hodnotových priorit a stanovovala pořadí ve vztahu k religiozitě. Hypotézy byly ověřovány na dvou různých vzorcích. První byl složen z učitelů, vysokoškolských studentů a ostatních dospělých Španělska (N = 478), Nizozemí (N = 218), Řecka (N = 400) a Izraele (N = 635), druhý zahrnoval osoby starší 14 let a pocházel z bývalého západního Německa (N = 1807). Výsledky potvrdily stanovené hypotézy ve všech čtyřech zkoumaných náboženstvích. Německá studie zkoumala korelaci věku, pohlaví, vzdělání a příjmu s náboženstvím a hodnotami. Také zde byly téměř všechny hypotézy potvrzeny (hédonismus neměl nejvyšší negativní vliv na religiozitu). Výsledky také nabídly cenné podklady pro interpretaci socioekonomických charakteristik nábožensky založených jedinců. (Schwartz 1995)

2.5 Hodnoty a zločinnost

Hodnoty, zejména ty morální, bývají často dávány do souvislosti se zločinností. Zvýšení kriminality bývá spojováno s poklesem morálky ve společnosti a se zvýšením sobeckosti na úkor společenských norem a práv. Tento fenomén se na individuální rovině může projevit jako nedostatek sociálního svědomí či kontroly (viz *general theory of crime* kriminologů Gottfredsona a Hirschiho z roku 1990). Jiné koncepty hovoří o kriminalitě jako o možné reflexi narušení sociální struktury (*breakdown in the social fabric*) ve společnosti. Zde je možné zmínit koncept sociálního kapitálu amerického sociologa Jamese S. Colemana. Sociální kapitál (rodinné komunitní vazby) má vliv na utváření lidského kapitálu (*human capital*). Coleman identifikoval jeho tři formy: povinnosti a očekávání (vzhledem k důvěryhodnosti sociálního prostředí), tok informací a normy (spojené se sankcemi). Tedy pokud je narušena sociální struktura, lze očekávat dopad na sociální důvěru a sociální vazby v rámci společnosti, a také zvýšení zločinnosti. (Coleman 1988, Halpern 2001)

Britský vědec David Halpern ve své studii provedl vícerozměrnou analýzu, ve které zkoumal možné příčiny zločinnosti na datech z *World Values Survey* (1981-1983, 1990) a též *International Crime Victimization Survey*. Zločinnost, jakožto závislá proměnná, byla zastoupena mírou viktimizace, jako nezávislé proměnné byly dosazeny: sebezájem (*self-interested values*, výsledek faktorové analýzy), ekonomická nerovnost, sociální důvěra, stupeň urbanizace a hrubý domácí produkt vyjádřený jako tzv. parita kupní síly (*Purchasing Power Parity*). Výsledky ukázaly, že sebezájem je na rozdíl od sociální nedůvěry a životního

standardu na individuální úrovni zkorelován se zločinností. Ve vytvořeném modelu lineární regrese se (za kontroly proměnné urbanizace) signifikantními ukázaly být: ekonomická nerovnost, sebezájem a interakce sebezájmu, ekonomické nerovnosti a sociální důvěra. Variance viktimnosti byla tímto modelem vysvětlena ze dvou třetin. (Halpern 2001)

Role hodnotového systému byla zkoumána nejen ve spojitosti se zločinností, ale i s drobnou hospodářskou kriminalitou. Jako příklad lze uvést studii Adriana Furnhama, který se společně s kolegou Halldórem Valgeirssonem zabýval fenoménem kupování padělků, a to právě z hlediska hodnotové orientace. Vzorku 102 Londýňanů byl předložen dotazník obsahující Richinsovu škálu materialismu (Richins a Dawson 1992), položky týkající se deseti hodnot Schwartzova modelu (Schwartz 1992) a otázky na důvěřivost vůči padělanému zboží a na ochotu koupit padělané zboží (15 různých druhů zboží). Podle hypotézy má materialistická orientace vliv na získávání a vlastnění padělků. Vyšší skóre u hodnot univerzalizmu a konformity předpokládá nižší ochotu koupit padělek. Výsledky analýzy potvrdily první hypotézu. Pokud jde o hodnoty a jejich možný vliv na koupi padělaného zboží, jedinou položkou, která je schopná toto chování predikovat, je hodnota tradice. Tedy čím více budou pro jedince tradiční hodnoty důležité, tím méně bude ochoten koupit padělané zboží. Vysvětlením tohoto vztahu může být fakt, že koupí padělaného zboží narušuje jedinec ekonomický řád a status quo. (Furnham 2007)

3 EMPIRICKÁ ČÁST

Podle teoretických konceptů lze příčiny drobné hospodářské kriminality hledat na dvou základních úrovních – v rovině jedince a v nadindividuální rovině. Na mikroúrovni nacházíme teorie především s psychologickým základem, u nichž je hlavní příčina spatřována ve specifických biologických, psychických a sociálních charakteristikách jedince. V souvislosti s drobnou hospodářskou kriminalitou lze zmínit koncept relativní deprivace, teorii plánovaného chování anebo obecnou teorii kriminality. Pokud jde o makroúroveň, hlavní důraz je kladen na ekonomické a společenské aspekty, mezi něž se dají zařadit: změny v rámci tržních systémů, veřejná politika a instituce, dále kultura a s ní související normativní a hodnotový systém a náboženství. Na této úrovni lze nalézt oporu pro explanaci drobné hospodářské kriminality především v konceptu mravní ekonomiky, teorii anomie a v institucionální teorii anomie. Faktory na mikroúrovni a makroúrovni však pravděpodobně spolupůsobí dohromady a vzájemně se ovlivňují. V oblasti drobné hospodářské kriminality bylo toto propojení zohledněno v četných studiích, podrobnější teoretické propracování nabízí například koncept syndromu anomie trhu.

Rozsah pravděpodobných příčin drobné hospodářské kriminality je široký, studie zkoumající tento jev se většinou zaměřují na určité aspekty, avšak jen málokdy proniknou do hlubších souvislostí. My se v empirické části zaměříme na hlubší analýzu jednoho z nejdůležitějších faktorů – hodnot a norem. Pomocí sekundární analýzy dvou rozsáhlých výběrových souborů české populace bude zkoumán vliv těchto aspektů na pozadí socio-demografických ukazatelů. Jelikož drobná hospodářská kriminalita souvisí s trhem a ekonomikou, bude tento fakt zohledněn a do analýzy bude přidána ekonomická proměnná „příjem“. Analýza bude provedena pomocí programu SPSS 20.0 pro Windows.

3.1 Cíl analýzy

Hlavním cílem analýzy je nalézt aspekty hodnot a norem podmiňující drobnou hospodářskou kriminalitu v populaci České republiky. Zohledněny jsou kromě socio-demografických ukazatelů (věk, pohlaví, vzdělání, velikost místa bydliště) i další proměnné, které s hodnotami a normami souvisejí – náboženství a morálka. Vedlejším cílem analýzy pak

je porovnat sledované ukazatele v rámci dvou výběrových souborů (European Social Survey a Aktér 2011) a posoudit případné rozdíly.

3.2 Výzkumné hypotézy

Na základě teoretických východisek a předpokladů ověřených v empirických studiích byly stanoveny následující hypotézy:

Hypotéza 1: *Na míru páčání drobné hospodářské kriminality (pojistný podvod, zakoupení kradené věci, dopravní přestupek) bude mít signifikantní vliv jak míra zvnitřnění neformálních norem, tak vnímaná hrozba postihu ze strany státu za tyto činy.*

Normy náleží mezi základní složky integrující společnosti. Jejich respektování a dodržování je zajišťováno třemi základními způsoby – interiorizací, sankčním systémem a prostřednictvím sociální složky jedince. (*Velký sociologický slovník* 1996) Pokud jsou tyto aspekty operacionalizovány pro účely výzkumu, lze se zaměřit na vnímanou úroveň interiorizace daných norem, pravděpodobnost uplatnění sankce při porušení normy a zkoumání vlivu ostatních jedinců, sociálních skupin a institucí na utváření normativního systému daného jedince. Vzhledem k zaměření analýzy bude poslední složka vynechána.

Hypotéza 2: *Větší podobnost respondentů s hodnotovými typy otevřenosti ke změně a posílení ega (dle Schwartzovy typologie) bude spojena s menší mírou páčání drobné hospodářské kriminality (pojistný podvod, zakoupení kradené věci, dopravní přestupek).*

Hypotéza 3: *Větší podobnost respondentů s hodnotovými typy překročení sebe sama a konzervace (dle Schwartzovy typologie) bude zvyšovat míru páčání drobné hospodářské kriminality (pojistný podvod, zakoupení kradené věci, dopravní přestupek).*

Hodnoty usměrňují jedince v jeho činnostech, formují jeho postoje a mají vliv na volbu kulturních cílů a prostředků k jejich dosažení. Pokud jde o vliv hodnotového systému na zločinnost, byly prokázány spojitosti mezi sebezájmem jedince (Halpern 2001, Karstedt 2006), materialistickými hodnotami a tradičním založením jedince. (Furnham 2007) Za

pomoci čtyř hodnotových typů modelu S. H. Schwartze jsou stanoveny dvě hypotézy, které vycházejí z předchozího výzkumu autorky²¹.

Hypotéza 4: *Výraznější orientace jedince na morální hodnoty, stejně jako na autoritu a tradice se odrazí na jeho nižší frekvenci páčání drobné hospodářské kriminality (pojistný podvod, zakoupení kradené věci, dopravní přestupek).*

Růst kriminality bývá v různých teoretických konceptech spojován se změnami (oslabením) v oblasti morálních hodnot ve společnosti. (Halpern 2001) Samotné morální zásady vycházejí především z tradic a pozice autority ve společnosti. Pokud u jedince převládají silné morální zásady, bude jednat tak, aby nenarušil společenský řád.

Hypotéza 5: *Vyšší vzdělání a lepší subjektivní finanční situace bude na individuální úrovni spojena s vyšší mírou páčání drobné hospodářské kriminality (pojistný podvod, zakoupení kradené věci, dopravní přestupek).*

Podle Karstedt a Farralla (2006) lze vyloučit nouzi jako motiv pro páčání drobné hospodářské kriminality. Nečestných praktik se naopak dopouštějí „čestní“ občané, kteří mají vyšší vzdělání, vyšší příjmy, přísluší k vyšší sociální vrstvě a jsou zaměstnaní. Vliv majetku a sociální vrstvy byl prokázán jen na případě Anglie, v Německu se deliktů dopouští jedinci bez pohledu na majetnost či příslušnost k sociální třídě.

Hypotéza 6: *Čím větší míra religiozity u jedince, tím méně bude páchat drobnou hospodářskou kriminalitu (pojistný podvod, zakoupení kradené věci, dopravní přestupek).*

Náboženské vyznání se odráží i v hodnotovém a normativním systému v podobě náboženských zásad. Vzhledem k tomu, že v českém prostředí dominuje křesťanství, které je spjato s tradičními hodnotami, čestností a konformním jednáním, lze předpokládat, že věřící lidé se budou dopouštět nečestných praktik méně.

²¹ Hodnotová centra tradice, universalismu, bezpečnosti, konformismu a benevolence mají slabý negativní vliv na páčání nečestných praktik, oproti centřům úspěchu a síly, které pozitivně ovlivňují páčání drobné hospodářské kriminality. (Bakalová 2011)

3.3 Data

Základem analýz jsou dva datové soubory, u nichž se část proměnných shoduje (mj. oba obsahují modul *Důvěra v policii a soudy*). Pokud vezmeme v úvahu, že sběr dat v České republice proběhl u obou výběrů ve stejném období (na začátku roku 2011), zdají se být podmínky pro srovnání těchto souborů více než vhodné. Odlišnost lze nalézt v technice sběru dat a také ve statutu výzkumu (český versus mezinárodní).

3.3.1 European Social Survey

První data pocházejí z pátého kola mezinárodního výzkumu European Social Survey (ESS). Tento výzkum se soustřeďuje na zachycení postojů, přesvědčení a vzorů chování a jejich změn v evropských zemích. Výzkumné šetření probíhá jednou za dva roky, během loňského roku se uskutečnilo páté kolo a v současné době probíhají přípravy na šesté. Jednotlivých kol se účastní přibližně 25 až 30 zemí z Evropy (dvakrát proběhlo šetření i v Izraeli). Dotazník ESS se skládá ze dvou částí. Hlavní modul (*core module*) zahrnuje základní charakteristiky týkající se jednak samotného jedince a jeho domácnosti (vzdělání, zaměstnání, národnost, etnicitu, náboženské cítění, finanční stránku, socio-demografické ukazatele) a jednak jeho postojů a názorů (politická příslušnost, důvěra v instituce, názor na imigranty ad.). Tento modul je obsažen v dotazníku vždy a nemění se. Druhou část tvoří dva, případně tři tzv. rotační moduly (*rotating modules*). Témata a obsah těchto oddílů jsou pro každé šetření jiná a odráží aktuální výzkumné problémy (např. *Názor na zdravotní péči, Osobní pohody a životní spokojenosti, Imigrace, Občanství, občanská angažovanost a demokracie*).

Páté kolo výzkumu ESS bylo uskutečněno celkem ve 28 státech a bylo sesbíráno celkem 50 781 platných dotazníků (70% návratnost)²². Jako rotační moduly byly v tomto kole zařazeny *Důvěra ve spravedlnost* a *Práce, rodina a životní spokojenost*. Sběrem dat ESS pro Českou republiku byla pověřena společnost Faktum Invenio sídlící v Praze. Na základě stratifikovaného třístupňového náhodného výběru bylo v období od ledna do března roku 2011 sesbíráno 2387 platných dotazníků. Na tom se podílelo celkem 394 proškolených tazatelů, kteří na základě osobních rozhovorů zaznamenali odpovědi do dotazníků (metoda PAPI – *paper and pencil interview*). Zaznamenané údaje byly následně převedeny do elektronické podoby.

²² V době provádění analýz byla k dispozici jen data z 20 států s 38 974 respondenty.

Jelikož budou dále v analýze použita data ze starších kol ESS, je vhodné tyto soubory charakterizovat. V prvním kole bylo získáno celkem 42 359 platných dotazníků (1360 pro Českou republiku), druhé kolo zahrnovalo celkem 47 537 respondentů (z toho 3026 v České republice), v třetím kole se podařilo získat přesně 43 000 dotazníků (Česká republika se této vlny neúčastnila) a ve čtvrtém kole bylo sesbíráno celkem 56 752 platných dotazníků (v České republice 2018).

3.3.2 Aktér

Druhý datový soubor vznikl na základě dlouholeté spolupráce Katedry sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a společnosti STEM (Střediska empirických výzkumů). Obsah dotazníku byl částečně převzatý z mezinárodního projektu EURO-JUSTIS, probíhajícím v letech 2008 až 2011, jehož cílem bylo poskytnout nové ukazatele pro hodnocení výsledků trestní politiky. Na základě teorie a především pilotních výzkumů byl vyvinut účinný nástroj na měření této oblasti. Významným výstupem tohoto projektu bylo sestavení rotačního modulu pátého kola výzkumu ESS (45 položek). Na projektu se podíleli experti a instituce členských států Evropské unie. (*EURO-JUSTIS* 2008)

Sběr dat proběhl v druhé polovině února 2011 za pomoci 359 tazatelů. Výběrový soubor zahrnoval celkem 1199 respondentů starších 18 let, návratnost dosahovala 92 %. Metodou výběru byl kvótní výběr, a to na základě pohlaví, vzdělání, věku, kraje a velikostního pásma (velikost obce). Zvolené kvóty velmi dobře kopírovaly charakteristiky výběrového souboru.

3.4 Charakteristika proměnných vstupujících do analýzy

Následující kapitola představí jednotlivé proměnné, které budou vstupovat do analýzy. Vzhledem tomu, že máme k dispozici data z mezinárodního výzkumu, je možné porovnat hodnoty vybraných proměnných pro Českou republiku s jinými zeměmi.

3.4.1 Socio-demografické ukazatele

Ve zkoumané populaci výzkumu Aktér bylo téměř 52% zastoupení žen. Průměrný věk populace dosahoval 47 let. Proměnná vzdělání²³ byla očištěna od odlehlých hodnot (hodnoty nad 21 let) a dosahovala průměru 12,5 let. Pokud jde o velikost místa bydliště, původních pět kategorií²⁴ bylo převedeno na tři (velkoměsto, maloměsto, vesnice), kdy byly sloučeny první a druhá kategorie a čtvrtá s pátou. Rozložení ilustruje tabulka 2.

Ve výběrovém souboru ESS byl téměř shodný počet respondentů (1196) jako respondentek (1190). Do výběru byly zařazeny osoby starší 15 let, průměrný věk i počet let vzdělání se shodují s výběrovým souborem Aktér. U proměnných vzdělání a velikost místa bydliště byly provedeny stejné úpravy.

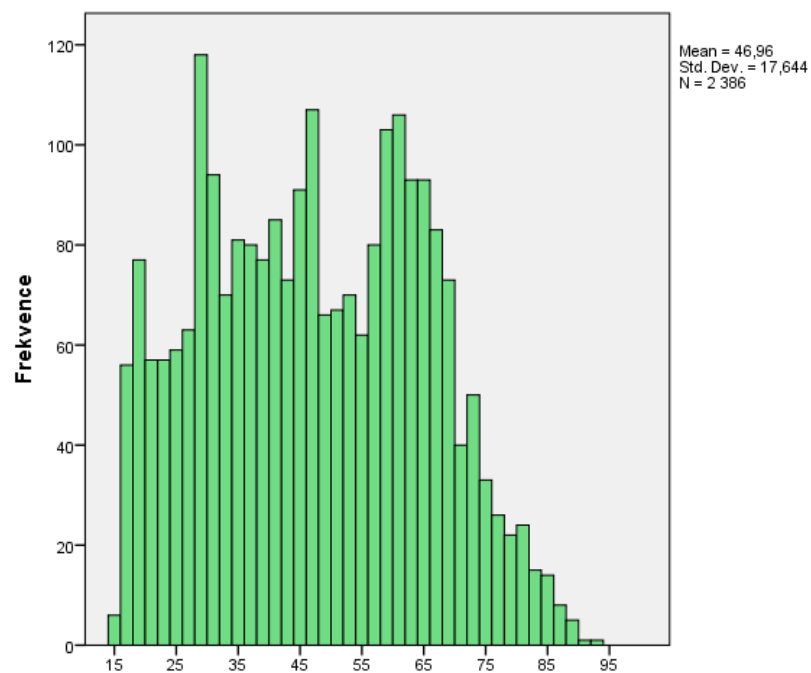
		Aktér		ESS	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Velkoměsto	344	28,7	769	32,2
	2 Maloměsto	474	39,5	991	41,5
	3 Vesnice	336	28,0	624	26,2
	Celkem	1154	96,2	2384	99,9
Missing	System	45	3,8	2	0,1
Celkem		1199	100,0	2386	100,0

Tabulka 2 - Velikost místa bydliště

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

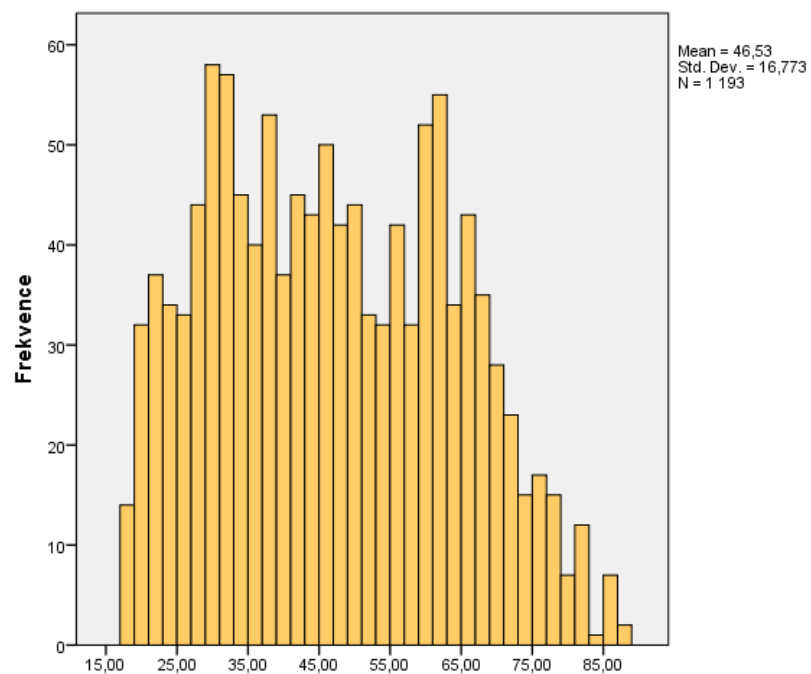
²³ Q156 Zajímá nás Vaše vzdělání z pohledu počtu absolvovaných let, ať v denním nebo dálkovém studiu, včetně povinné školní docházky.

²⁴ Q153 Která z charakteristik nejlépe popisuje místo, kde žijete? (1) Velké město, (2) Příměstská oblast v okolí velkoměsta, (3) Malé nebo střední město, (4) Vesnice, (5) Farma, samota, malá osada.

Graf 1 - Věk respondentů ESS 2010 (CZ)

Zdroj: ESS 2010 (Round 5).

Graf 2 - Věk respondentů Aktér 2011

Zdroj: Aktér 2011.

3.4.2 Religiozita

Otázky týkající se religiozity byly zahrnuty jen do mezinárodního výzkumu ESS. Pokud jde o samotné vyznání v českém výběrovém souboru, hodnoty potvrzují sekularizační tendenci – 78,1 % (1853 respondentů) se nepřihlásilo k žádné církvi. Ve zbytku souboru převažovalo římsko-katolické vyznání (19,7 % z celkového výběrového souboru). Na religiozitu lze ovšem nahlížet i z jiných hledisek (např. zbožnosti či praktikování víry), které mají podle mínění autorky větší váhu. Pro účely analýzy byla vytvořena škála, která zahrnovala tři proměnné týkající se náboženství: zbožnost²⁵ (jakožto subjektivní ohodnocení svého náboženského citění), návštěvu kostela²⁶ a frekvenci použití modlitby²⁷ (jako praktikování víry). Vnitřní reliabilita položek této škály dosahovala hodnoty 0,82, což je dobrý výsledek. Průměr této škály (hodnoty 0-8) dosahoval hodnoty 2,00 (směrodatná odchylka 1,69). Je nutné zmínit, že tendence absence náboženské víry byla potvrzena (dvě třetiny respondentů dosáhly průměrné hodnoty této škály). Hlavním přínosem této škály však bylo měření religiozity z pohledu samotného respondenta, což přineslo jemnější rozlišení škály náboženskosti.

3.4.3 Morální hodnoty

Do dotazníku Aktér 2011 byla zařazena baterie čítající čtrnáct položek²⁸, které zkoumaly respondentův názor na současnou společnost. Respondent měl za úkol ohodnotit jednotlivé výroky na škále 1 – 5, kdy hodnota 1 znamenala „rozhodně souhlasím“ a hodnota 5 označovala výrok „rozhodně nesouhlasím“. Na tuto baterii pak byla použita metoda faktorové

²⁵ C12 Bez ohledu na to, zda se hlásíte k nějakému konkrétnímu náboženství, jak jste zbožný(á)? 0-10, kdy (0) označuje kategorii „vůbec nejsem zbožný(á)“.

²⁶ C22 Kromě zvláštních událostí jako jsou svatby a pohřby, jak asi často navštěvujete v současnosti bohoslužby? (1) Každý den, (2) Častěji než jednou týdně, (3) Jednou týdně, (4) Nejméně jednou měsíčně, (5) Jen o zvláštních svátcích, (6) Méně často, (7) Nikdy.

²⁷ C 23 Jak často – pokud vůbec – se modlíte mimo okamžiky, kdy jste na bohoslužbách? (1) Každý den, (2) Častěji než jednou týdně, (3) Jednou týdně, (4) Nejméně jednou měsíčně, (5) Jen o zvláštních svátcích, (6) Méně často, (7) Nikdy.

²⁸ Q124 Žijeme v nebezpečné společnosti, ve které jsou hodnoty a způsoby založené na slušnosti a čestnosti ohrožovány špatnými lidmi. Q125 Žijeme ve společnosti, která je nejistá a nebezpečná, ve které jsou slušní a dobří lidé spíše výjimkou než pravidlem. Q126 Lidé již nejsou schopni rozeznat hranice mezi dobrem a zlem. Q127 Jsem zneklidněn(a) tím, jaká morálka vládne společnosti. Q128 Respektování autority je nejdůležitější hodnotou, kterou by si měly děti osvojit. Q129 Autority by měly být respektovány, protože nejlépe vědí, co je dobré pro naši zemi. Q130 Tradice tvoří základ zdravé společnosti a mají být respektovány. Q131 Je důležité zachovávat tradiční hodnoty a morální standardy. Q132 Je nezbytné užít síly proti lidem, kteří ohrožují autoritu. Q133 Naše společnost potřebuje tvrdší vládu a přísnější zákony. Q134 Mám rád(a) jasný a uspořádaný způsob života. Q135 Nerad(a) se dostávám do situací, kdy nevím, co od nich mohu očekávat. Q136 Obvykle činím důležitá rozhodnutí rychle a s důvěrou ve výsledek. Q137 Nemám rád(a) neurčité, nepřehledné situace. Q138 Nemám rád(a) otázky, na které existuje mnoho různých odpovědí

analýzy za účelem vytvoření faktorů, které je možno zařadit do analýzy drobné hospodářské kriminality.

Ve faktorové analýze byla použita metoda *principal component* a kolmá rotace *varimax*, přičemž s chybějícími hodnotami bylo zacházeno na principu *pairwise* (respondent není zahrnut do analýzy jenom tam, kde mu scházejí hodnoty). Hodnota testu KMO dosahovala 0,832, což je dobrý výsledek. Jedním z kritérií pro posouzení počtu faktorů je hodnota eigenvalue, která by měla být větší nebo rovná jedné. Na základě této podmínky byly vyextrahovány čtyři faktory, které dohromady vysvětlovaly 59,88 % variance. Toto řešení analýzy též potvrzoval screeplot. Proměnné (Q128, Q129, Q133) bylo nutné z analýzy vyřadit. Při opětovném spuštění analýzy hodnota testu KMO mírně klesla (na 0,799), počet faktorů zůstal zachován a podíl vysvětlené variance se zvýšil na 65,03 %.

Jak je možné vidět v tabulce 3, analýza rozpoznala čtyři faktory. První (Q124 až Q127) by bylo možné nazvat jako *morálka dnešní doby*, druhý (Q134, Q135, Q137 a Q138) označuje subjektivní potřebu *pocitu uspořádanosti, jasného zobrazení života*, oproti tomu třetí faktor (Q130, Q131) klade důraz na *dodržování tradic* a čtvrtý faktor (Q132, Q136) v sobě zahrnuje jak důležitost autority ve společnosti, tak efektivní rozhodování. Tyto dvě charakteristiky by se daly označit jako *síla autority*.

Rotovaná matice komponentů	Komponenty			
	1	2	3	4
Q124 Žijeme v nebezpečné společnosti, ve které jsou hodnoty a způsoby založené na slušnosti a čestnosti ohrožovány špatnými lidmi	0,739	0,161	0,139	-0,064
Q125 Žijeme ve společnosti, která je nejistá a nebezpečná, ve které jsou slušní a dobří lidé spíše výjimkou než pravidlem	0,830	0,062	0,037	0,123
Q126 Lidé již nejsou schopni rozeznat hranice mezi dobrem a zlem	0,769	0,015	-0,093	0,235
Q127 Jsem zneklidněn(a) tím, jaká morálka vládne společnosti	0,678	0,148	0,360	0,018
Q130 Tradice tvoří základ zdravé společnosti a mají být respektovány	0,109	0,172	0,860	0,129
Q131 Je důležité zachovávat tradiční hodnoty a morální standardy	0,102	0,199	0,860	0,018
Q132 Je nezbytné užít síly proti lidem, kteří ohrožují autoritu	0,188	0,018	0,228	0,722
Q134 Mám rád(a) jasný a uspořádaný způsob života	0,124	0,654	0,342	0,104
Q135 Neraď(a) se dostávám do situací, kdy nevím, co od nich mohu očekávat	0,055	0,788	0,183	-0,064
Q136 Obvykle činím důležitá rozhodnutí rychle a s důvěrou ve výsledek	0,026	0,106	-0,051	0,799
Q137 Nemám rád(a) neurčité, nepřehledné situace	0,071	0,792	0,174	-0,011
Q138 Nemám rád(a) otázky, na které existuje mnoho různých odpovědí	0,116	0,657	-0,085	0,183

Tabulka 3 - Výsledky faktorové analýzy

Zdroj: Aktér 2011.

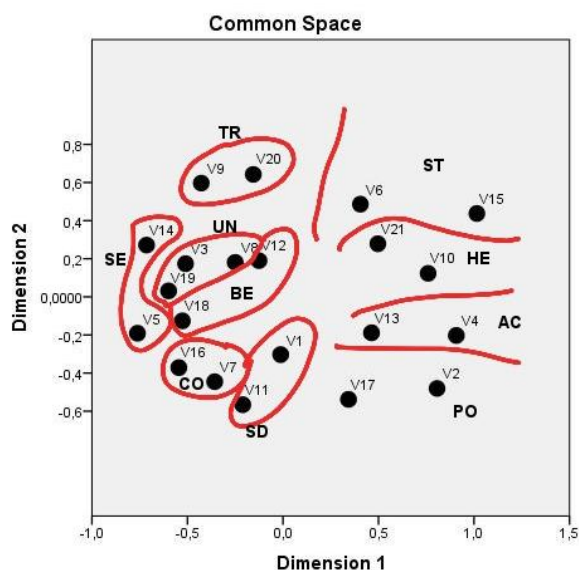
3.4.4 Hodnotové portréty (S. H. Schwartz)

Součástí dotazníku ESS je i 21 hodnotových portrétů Shaloma H. Schwartze, které tvoří celkem deset hodnot (hodnotových center) a je možné je podle teoretického modelu uspořádat do kruhu. Kruhové schéma je dynamické (hodnoty zaujímají různě velké výseče kruhu, protilehlé výseče mají vůči sobě protikladný vztah). Model lze také rozdělit na čtyři části (póly), se kterými se dá pracovat jako s typy (překročení sebe sama, konzervace, posílení ega a otevřenost ke změně).

Aplikace Schwartzových hodnotových portrétů na českou populaci odhalila česká hodnotová specifika. Již ve studii výzkumníků Petera Mohlera a Kathrin Wohn (2005) vyšlo najevo, že jednotlivé hodnoty zaujímají ve schématu pro Českou republiku jiná místa, než jak je tomu v teoretickém modelu. Je však nutné podotknout, že stejný výzkum nenalezl ani u jednoho schématu z 19 zkoumaných zemí uspořádání hodnot shodné s uspořádáním teoretického modelu. Především hodnota bezpečnosti zaujímala u většiny zkoumaných zemí pozici mezi výsečí benevolence a výsečí konformity a tradice, protilehlými hodnotami byl hédonismus a stimulace.

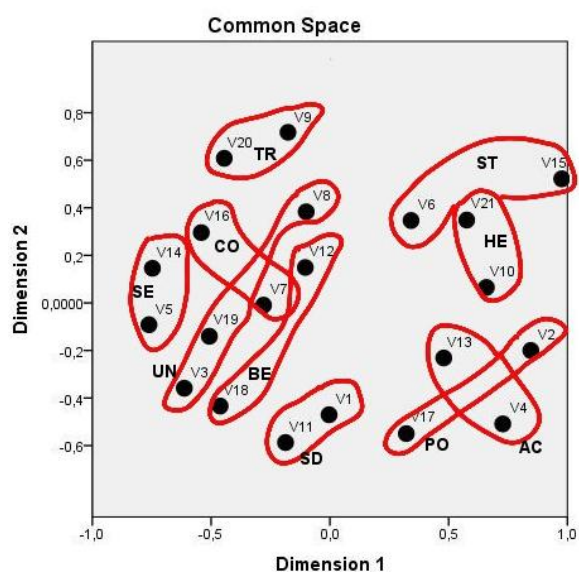
Lze si klást otázku, zda si model hodnotových portrétů pro českou populaci zachovává své specifické rozložení i v čase či zda dochází k posunu hodnotových center. Odpověď je možné získat prostřednictvím dat mezinárodního výzkumu ESS, jehož je baterie Schwartzových hodnotových portrétů stálou součástí. Data pro ČR jsou k dispozici z let 2002, 2004, 2008 a 2010. Za pomoci multidimenzionálního škálování (procedura PROXSCAL v SPSS 20.0) byly vytvořeny grafy pro jednotlivé vlny ESS (graf 3 – 6).

Pro snazší orientaci bude při interpretaci grafů postupováno podle hodnotových typů. Jedná se o následující: universalismus (UN), benevolence (BE), konformismus (CO), tradice (TR), bezpečnost (SE), moc (PO), úspěch (AC), hédonismus (HE), stimulace (ST) a samostatnost (SD). Typ překročení sebe sama je tvořen hodnotami universalismu (v3, v8, v19) a benevolence (v12, v18). Tento typ v sobě spojuje zájem o druhé a ochotu jim pomoci, zdůrazňuje toleranci a rovný přístup ke všem lidem a také péči o životní prostředí. V roce 2002 zaujímala tato dvě hodnotová centra místo v jedné výseči, jejíž okraj doplňovala hodnota bezpečnosti z vedlejšího typu konzervace. V dalších vlnách se centra universalismu a benevolence rozšiřovala a prolínala s jinými centry. V datech aktuálního pátého kola ESS se tato dvě centra vyskytují blízko středu za sebou, avšak svým rozpětím pokrývají polovinu celého modelu. Je nutné zmínit, že pozice typu překročení sebe sama stojí vždy proti typu posílení ega, což je dáno psychologickou povahou těchto typů (egoismus versus altruismus).

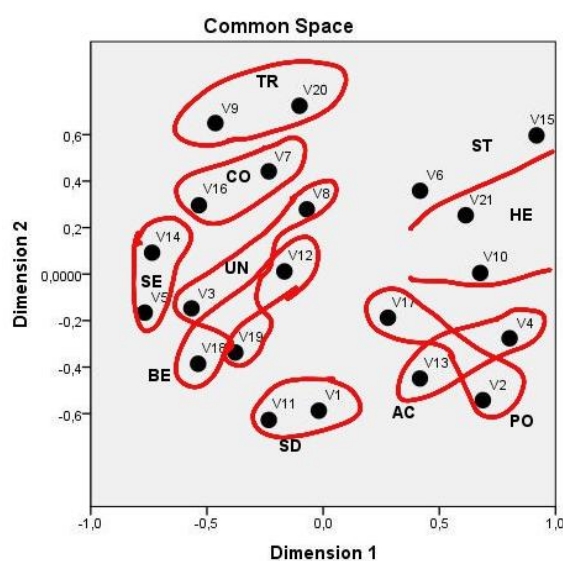
Graf 3 - Struktura hodnot ESS 2002 CZ

Zdroj: ESS 2002 (Round 1).

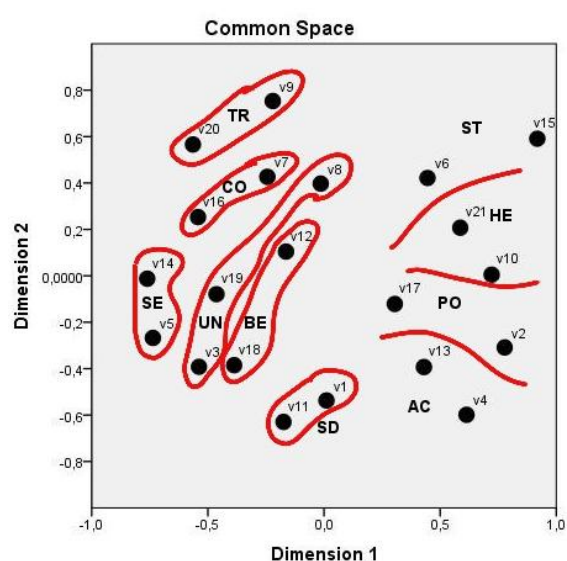
Graf 4 - Struktura hodnot ESS 2004 CZ

Zdroj: ESS 2004 (Round 2).

Graf 5 - Struktura hodnot ESS 2008 CZ

Zdroj: ESS 2008 (Round 4).

Graf 6 - Struktura hodnot ESS 2010 CZ

Zdroj: ESS 2010 (Round 5).

Pokud jde o konzervativní typ, je tvořen centry konformismu (hodnotové portréty v7 a v16), tradice (v9, v20) a bezpečnosti (v5, v14). Obsahem tohoto typu je poslušnost a spořádanost lidí, skromnost a předávání tradic a také bezpečnost prostředí. Podle teoretického modelu mají zaujímat centra konformismu a tradice jednu výše (konformismus blíže středu).

Tato výšeč by měla sousedit s centrem bezpečnosti, ke kterému by mělo z druhé strany přiléhat centrum síla z typu posílení ega. Při pohledu na vývoj rozmístění tohoto typu je zaznamenaný významný posun u centra konformity. V prvním kole ESS bylo centrum konformity umístěné v blízkosti center benevolence a samostatnosti, jeho pozice se však přesunula za centrum universalismus, blíže tradici (ta je nejdále od středu). Pokud jde o posun konformismu z hlediska jeho pozice v grafu, stál v roce 2002 v opozici ke stimulaci (překvapení, nové aktivity, vyhledávání dobrodružství a rizika), v posledním šetření (2010) se toto centrum dostalo do opozice vůči typu posílení ega (bohatství, autorita, úspěch, obdiv). Lze se jen domnívat, co tato změna znamená, a nelze vyvozovat obecné závěry, neboť data zahrnují časové období pouze 8 let. Skutečností je, že nastal určitý posun ve vnímání konformního chování – na začátku sledovaného období znamenala neposlušnost pestrý život a riziko, na konci sledovaného období byla neposlušnost vnímána jako určitá „dravost“ po moci, úspěchu a penězích. Podle mínění autorky mohou jednou z příčin být média, která mohla obraz poslušnosti v očích české populace změnit, avšak až rozsáhlá analýza by dokázala zjistit příčiny změny vnímání konformity.

Centrum bezpečnosti si drží relativně stálou pozici na okraji výšeče typu překročení sebe sama přibližně ve stejné vzdálenosti od středu jako tradice. Protilehlým centrem je hédonismus (vyhledávání zábavy a požitků), což vede k domněnce, že požitkářský způsob života je vnímán jako ohrožení bezpečnosti.²⁹ Celkově lze říci, že konzervativní typ je v grafech systému hodnot české populace specifický svým umístěním vně typu překročení sebe sama.

Ve druhé polovině modelu jsou zachovány jednotlivé výšeče hodnotových center. Pokud jde o typ posílení ega, je tvořen centry moci/síly (v2, v17) a úspěchu (v4, v13).³⁰ Tento typ zosobňuje bohatství, autoritu, úspěch a obdiv. Pozice tohoto typu zůstala ve sledovaném období zachována, došlo však ke změně polohy výšečí hodnotových center. (Tedy podle šetření v roce 2010 je bohatství a respekt podobnější požitkářství, úspěch a obdiv má blíže kreativě a nezávislosti). Typ otevřenost ke změně je tvořen centry hédonismus (v10, v21), stimulace (v6, v15) a samostatnost (v1, v11) a znamená jak důraz na požitek a zábavu, tak na riziko či nové aktivity, anebo na vlastní nezávislost a tvořivost. Zvláštností českých dat je, že centrum samostatnosti se nachází na opačné straně grafu než hédonismus a stimulace. (Tento

²⁹ Na tento trend u většiny evropských zemí upozorňují výzkumníci Mohler a Wohn (2005) a je též zaznamenaný v grafech celkového souboru ESS pro jednotlivé roky, který však není součástí této práce.

³⁰ Podle teoretického modelu se hédonismus řadí jak k typu otevřenost ke změně, tak k typu posílení ega, a proto se o jeho zařazení rozhoduje až na základě výsledků dané analýzy. Většinou však bývá blíže centru samostatnosti a řadí se tak k typu otevřenosti ke změně.

trend je možné sledovat ve všech grafech pro českou populaci.) Příčinou tohoto umístění může být jednak specifické umístění jiných hodnotových center, vůči kterým se vymezuje, jednak odlišné chápání hodnotových portrétů nezávislosti a kreativity v českém prostředí.

Analýza grafů struktury hodnot v českém prostředí potvrdila odlišnost od teoretického konceptu. Nabízí se dvě možnosti: buď jsou hodnoty v České republice skutečně velmi odlišné od teoretického konceptu, anebo na výslednou podobnu hodnotové struktury působí ještě jiné vlivy, které ji zkreslují. Možnou oblastí, která může deformovat výsledky hodnotových portrétů, je překlad do češtiny, respektive skryté významy a konotace, které je obtížné z pozice mezinárodního výzkumu plně odhalit. Další příčinou může být počet portrétů – přidáním dalších by jistě vedlo k přesnějším výsledkům, avšak každý výzkum naráží na problém financí a s tím spojené minimalizace počtu výzkumných otázek.

Poznatek o odlišnosti českého modelu od teoretického je důležitý pro další postup vedoucí k analýze drobné hospodářské kriminality. K hodnotám v české populaci nelze přistupovat na základě teoretického konceptu (rozdělit do čtyř hodnotových typů), ale je nutné zohlednit jejich polohu v grafu multidimenzionálního škálování. Pro účely analýzy drobné hospodářské kriminality bylo nutné zredukovat oblast hodnotových portrétů. Pomocí faktorové analýzy³¹ byly hodnotové portréty rozděleny do tří dimenzí. V rámci analýzy muselo být vyřazeno šest proměnných (v7, v11, v13, v16, v18 a v19), poté dosahovala vysvětlená variance 53 %. První faktor zahrnoval většinu proměnných z hodnotových typů otevřenost ke změně a posílení ega. Jedná se tedy o faktor zdůrazňující hodnoty bohatství, respektu, vlastních schopností, ale i dobrodružství pestrého a originálního života. Druhý faktor je zaměřen na tradiční hodnoty: předávání tradic a zvyků, skromnost, pokora, ochota pomoci druhým lidem a porozumění druhým. Dá se říci, že tyto hodnoty vycházejí z křesťanské tradice³². Třetí faktor je založen na centru bezpečnosti (důležitosti bezpečného prostředí, které zajišťuje jak stát, tak i jedinec sám), k němuž je přidána proměnná požadující rovnost zacházení.

³¹ Faktorová analýza provedena za pomoci metody *principal components*, při kolmé rotaci Varimax, s chybějícím údajem bylo zacházeno metodou *pairwise*.

³² Hodnota korelačního koeficientu mezi tímto faktorem a proměnnou náboženství dosahuje -0,256.

3.4.5 Subjektivní finanční situace

Proměnná týkající se příjmu byla součástí obou výzkumů. Respondenti měli ohodnotit, jak vyžijí se svým současným příjmem.³³ Odpovědi tvořily čtyři výroky, které lze vidět v tabulce 4, kdy horní výroky jsou převzaty z dotazníku Aktéra a dolní výroky se objevily v dotazníku ESS.

		Aktér		ESS	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Umožňuje pohodový a bezstarostný život	72	6,0	270	11,3
	1 Se současným příjmem se žije pohodlně				
	2 S příjmem celkem vyjdeme	598	49,9	1039	43,5
	2 Se současným příjmem lze vyjít				
	3 Je obtížné vyjít s příjmem	383	31,9	690	28,9
	3 Se současným příjmem se vychází těžko				
	4 Je velmi těžké vyjít se současným příjmem	132	11,0	348	14,6
	4 Se současným příjmem se vychází velice těžko				
	Celkem	1185	98,8	2347	98,4
Missing	System	14	1,2	39	1,6
Celkem		1199	100,0	2386	100,0

Tabulka 4 - Jak vyžijí s příjmem

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

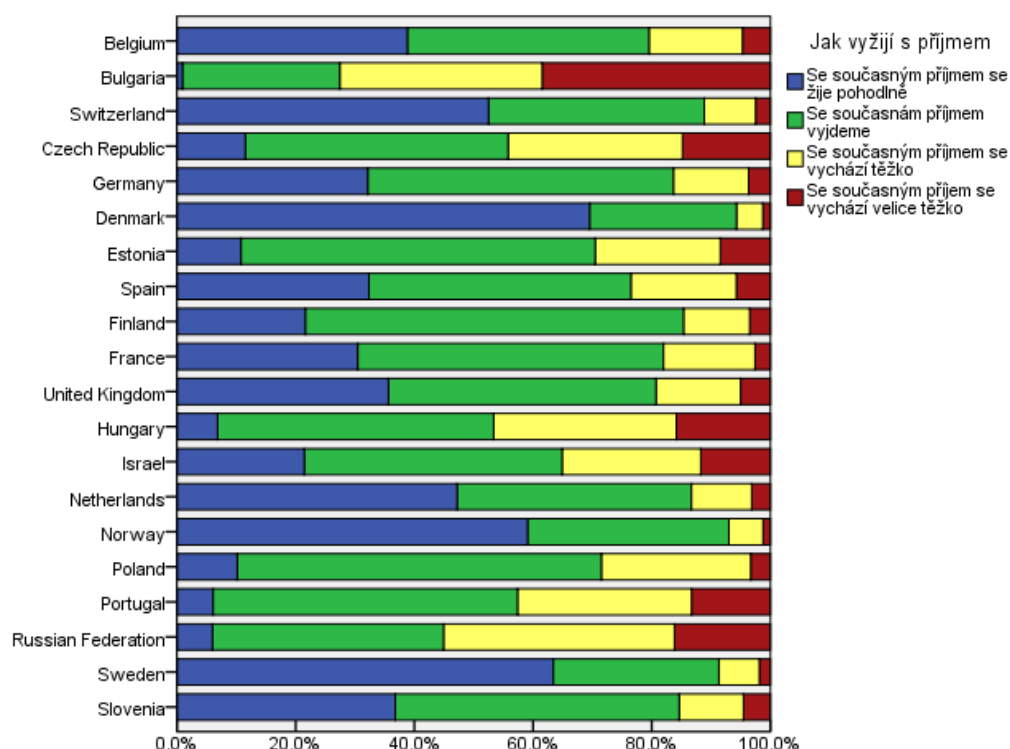
Rozdíly v četnostech obou výzkumů mohou být dány jednak odlišnou technikou sběru dat, příčinu lze též hledat v mírně odlišných formulacích jednotlivých výroků anebo též ve statutu výzkumu (mezinárodní výzkum oproti českému). Tímto problémem se budeme zabývat v dalším oddílu, kde bude provedeno srovnání výběrových souborů pomocí t-testu.

Pro účely analýzy drobné hospodářské kriminality budou hodnoty této proměnné převedeny na binární kategorie, přičemž bude sloučena první kategorie s druhou (kód 1) a třetí se čtvrtou (kód 0). Tím vzniknou u obou výběrových souborů české populace srovnatelné poměry těchto dvou kategorií (respondenti vycházející s příjmem budou zastoupeni 56 %, respondenti vycházející obtížně s příjmem v zastoupení 44 %). Je však nutné brát v potaz, že tato proměnná vychází ze subjektivního pocitu respondentů a může být zkreslená osobnostními či situačními aspekty. V analýze bude označena jako „příjem“.

³³ Q160 Která z následujících charakteristik nejlépe vystihuje Váš názor na současný příjem Vaší domácnosti? (Aktér)

F42 Který z výroků na této kartě se nejvíce přibližuje tomu, jak v současné době vnímáte příjem Vaší domácnosti? (ESS)

Hodnoty subjektivní finanční situace pro českou populaci byly srovnány s daty z evropských států (graf 7). Na základě tohoto grafu lze říci, že finanční situace v českých rodinách je podobná té v Maďarsku, Portugalsku, Ruské federaci či Izraeli. Nejhuře lidé vycházejí s příjmem v Bulharsku, naopak nejlépe v severských státech (Dánsko, Norsko, Švédsko), ve Švýcarsku a zemích západní Evropy.

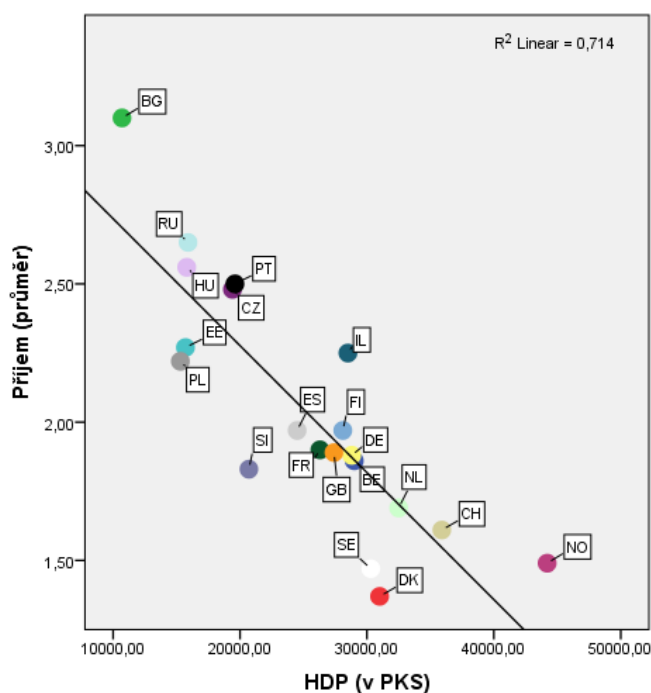

Graf 7 - Jak vyžijí s příjmem

Zdroj: ESS 2010 (Round 5).

Z proměnné příjem byl vypočítán průměr a tyto hodnoty byly zaneseny do grafu společně s hodnotami hrubého domácího produktu pro rok 2010 (graf 8). Pro srovnání byla zvolena varianta HDP vyjádřeného v síle kupní parity (anglicky *purchasing power parity*) převedené na jednoho obyvatele (*per capita*) daného státu (jednotkami jsou dolary). Tento údaj je „očištěn“ o rozdíly v cenových hladinách mezi jednotlivými zeměmi, převodem na jednoho obyvatele je zohledněna velikost daného státu. Do grafu byla vložena regresní přímka, která ilustruje těsný vztah závislosti hrubého domácího produktu a subjektivní ekonomické situace (vysvětleno 71 % variability dat). Tento graf potvrzuje shluky zemí nalezených v předchozím grafu – tedy podobnost České republiky s Portugalskem, Maďarskem, Ruskou federací a dále s Estonskem a Polskem. Izrael se České republice vzdálil, neboť hrubý domácí produkt je v tomto státě vyšší než v ČR. Závěrem lze říci, že

finanční situace české populace je s ohledem na ostatní sledované státy podprůměrná, a to jak z objektivního hlediska (HDP), tak ze subjektivního (proměnná „Jak vyžijí s příjmem“).

Graf 8 – Vztah HDP (v paritě kupní síly) a subjektivní finanční situaci (průměr)

Zdroj: ESS 2010 (Round 5), Eurostat.cz.

3.4.6 Ukazatele drobné hospodářské kriminality

V dotaznících Aktér 2011 i ESS 2010 byl zařazen modul Důvěra ve spravedlnost (*Trust in justice*) vycházející z projektu EURO-JUSTIS. Součástí modulu byly i baterie tří drobných přestupků, které je možné zařadit do oblasti drobné hospodářské kriminality. Rozsah této baterie byl přizpůsoben výzkumným záměrům (vnímání procedurální spravedlnosti a efektivity policie a soudů), z toho důvodu nebylo zahrnuto více položek zkoumajících drobnou hospodářskou kriminalitu.

V rámci těchto baterií měli respondenti na škále 1 až 4 posoudit zavrženíhodnost (resp. špatnost) vybraných způsobů chování, pravděpodobnost dopadení a potrestání při jejich spáchání a dále měli zhodnotit, kolikrát se těchto přestupků za posledních pět let dopustili (škála 1 až 5). První baterie otázek³⁴ zkoumá u respondentů míru interiorizace neformálních

³⁴ Přesné znění otázek Aktér: Jak dalece je z morálního hlediska pro Vás osobně zavrženíhodné... (Q48) nahlásit zveličené nebo nepravdivé pojistné škody, (Q49) koupit něco, o čem jste se domníval(a), že to může být kradené, (Q50) dopustit se dopravního přestupku, jako je překročení rychlosti nebo projetí na červenou?

norem. V běžném životě je možné narazit na situace, ve kterých dochází k překračování formální normy, avšak z neformálního hlediska je jedincovo chování v pořádku (je běžné, normální). (Karstedt 2007) V prostoru mezi formálními a neformálními normami se nacházejí nečestné praktiky drobné hospodářské kriminality. Vnímaná míra nečestnosti těchto aktivit se liší. Úroveň interiorizace neformálních norem není univerzální a je ovlivněna specifickým společenským a dobovým kontextem.

Druhá baterie otázek³⁵ se zaměřuje na účinnost formálního sankčního systému z pohledu respondenta. Lze se domnívat, že tyto proměnné budou mít vliv na rozhodování, zda zločin spáchat či nikoliv. Třetí baterie otázek³⁶ zjišťuje skutečnou míru páchání nečestných praktik, a to v časovém období posledních pěti let. Metoda self-reportu v případě drobné hospodářské kriminality na místě, neboť velká část deliktů je z oficiálních statistik nezjistitelná. Je však nutné si uvědomit i omezení této self-reportů – sledované období 5 let je poměrně dlouhý časový údaj, respondent může na nějaké události zapomenout anebo je nesprávně zařadit na časovou osu (např. se prohřešku dopustil před 6 lety, ale do výčtu ho zařadí). S ohledem na typ přečinů je však volba tohoto časového období pochopitelná. Další nevýhodou může být nepřesnost či dokonce záměrné zkreslení údajů ze strany respondenta. Může se u něj objevit tendence prezentovat se „v lepším světle“ a v případě drobné hospodářské kriminality nahlásit nižší počet prohřešků, než se opravdu stal. Tento „nešvar“ se dá zmírnit použitím karet s odpověďmi, kdy respondent místo počtu prohřešků nahlásí číslo odpovědi. (Jak v dotazníkovém šetření ESS, tak v Aktérovi byla tato metoda využita).

Všechny tři baterie se zaměřují na tři prohřešky, v rámci nichž jedinec porušuje normu. Prvním prohřeškem je nahlášení zveličené nebo nepravdivé pojistné škody. Na škále spotřebitelské etiky autorů Muncyho a Vitella (2005) se tento prohřešek dá zařadit do první

ESS: Rád(a) bych se vás nyní zeptal(a) na to, jak špatné jsou podle vás některé způsoby chování. S použitím této karty mi prosím řekněte, jak špatné je... (D1) nahlásit zveličené nebo nepravdivé pojistné škody, (D2) koupit něco, o čem jste se domníval(a), že to může být kradené, (D3) dopustit se dopravního přestupku, jako je překročení rychlosti nebo projetí na červenou?

³⁵ Aktér: Jak pravděpodobné je, že byste byl dopaden(a) a potrestán(a), pokud byste.. (Q51) nahlásil(a) zveličené nebo nepravdivé pojistné škody, (Q52) koupil(a) něco, o čem jste se domníval(a), že to může být kradené, (Q53) se dopustil(a) dopravního přestupku, jako je překročení rychlosti nebo projetí na červenou?
ESS: Teď si představte, že byste se v České republice dopustil(a) některého z těchto skutků. S použitím této karty mi prosím řekněte, jak pravděpodobné je, že byste byl(a) dopaden(a) a potrestán(a), pokud byste...(D4) nahlásil(a) zveličené nebo nepravdivé pojistné škody, (D5) koupil(a) něco, o čem jste se domníval(a), že to může být kradené, (D6) se dopustil(a) dopravního přestupku, jako je překročení rychlosti nebo projetí na červenou?

³⁶ Aktér i ESS: Nyní několik otázek o věcech, které jste v minulosti mohl(a) udělat. S použitím této karty mi prosím řekněte, kolikrát jste v posledních pěti letech udělal(a) následující věci. Kolikrát jste...(D43, Q104) nahlásil(a) zveličené nebo nepravdivé pojistné škody, (D44, Q105) koupil(a) něco, o čem jste se domníval(a), že to mohlo být kradené, (D45, Q106) se dopustil(a) dopravního přestupku, jako je překročení rychlosti nebo projetí na červenou?

kategorie, tedy aktivní prospěch z nelegální aktivity. Otázka na pojišťovací podvod (posouzení špatnosti tohoto činu a četnost páčání) byla zařazena již v druhém kole ESS 2004, v modulu zkoumajícím mravní ekonomiku, což přináší možnost srovnání přiznaného páčání v čase. Pokud jde o vnímanou normu, je možné zaznamenat její určitý posun ve sledovaném období (2004 a 2010), neboť v první kategorii respondentů, kteří tento čin vůbec nepokládají za špatný, se relativní četnost zvýšila o čtyři procenta³⁷. Pokud sloučíme první dvě kategorie odpovědí, je posun v pojetí neformální normy znatelnější (z původních devíti procent se relativní četnost těchto respondentů zvýšila na 21 % všech dotázaných). Hodnoty naměřené výzkumem Aktér se mírně liší od hodnot výzkumu ESS 2010 (druhá kategorie), ale to může být dáno odlišným typem techniky sběru dat. Data o pravděpodobnosti dopadení za pojistný podvod jsou známá jen z aktuálních výzkumů. Z těchto dat vyplývá, že třetina respondentů považuje dopadení a potrestání za tento čin za málo pravděpodobné.

		Aktér 2011		ESS 2010		ESS 2004	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Není na tom nic zavrženíhodného	75	6,3	150	6,3	63	2,1
	1 Není to vůbec špatné						
	2 Není to zcela správné	251	20,9	354	14,8	199	6,6
	2 Trochu špatné						
	3 Nesprávné	472	39,4	930	39,0	1313	43,4
	3 Špatné						
	4 Velmi nesprávné	378	31,5	924	38,7	1334	44,1
	4 Velmi špatné						
Celkem		1176	98,1	2358	98,8	2909	96,1
Missing	System	23	1,9	28	1,2	117	3,9
Celkem		1199	100,0	2386	100,0	3026	100,0

Tabulka 5 – Jak moc je zavrženíhodné nahlásit zveličené nebo nepravdivé pojistné škody

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5), ESS 2004 (Round 2).

³⁷ Je nutné poznamenat, že při interpretaci bude vycházeno z relativních četností všech respondentů, kteří vstoupili do analýzy, tedy i s těmi, jejichž odpověď byla zaznamenána jako missing.

		Aktér		ESS	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Zcela nepravděpodobné	113	9,4	394	16,5
	1 Není to vůbec pravděp.				
	2 Ne moc pravděpodobné	266	22,2	502	21,0
	2 Není to moc pravděp.				
	3 Pravděpodobné	461	38,4	866	36,3
	4 Velmi pravděpodobné	273	22,8	523	21,9
	Celkem	1113	92,8	2285	95,8
Missing	System	86	7,2	101	4,2
Celkem		1199	100,0	2386	100,0

Tabulka 6 – Jak je pravděpodobné, že bude dopadeno a potrestáno nahlášení zveličené pojistné škody

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5), ESS 2004 (Round 2).

		Aktér 2011		ESS 2010		ESS 2004	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Nikdy	1105	92,2	2234	93,63	2553	84,4
	2 Jednou	48	4,0	77	3,23	87	2,9
	3 Dvakrát	15	1,3	22	0,92	27	0,9
	4 3x - 4x	9	0,8	9	0,38	10	0,3
	5 5x a více	11	0,9	1	0,04	4	0,1
	Celkem	1188	99,1	2343	98,20	2681	88,6
Missing	System	11	0,9	43	1,80	345	11,4
Celkem		1199	100,0	2386	100,00	3026	100,0

Tabulka 7 - Kolikrát za posledních 5 let nahlásil(a) zveličené nebo nepravdivé pojistné škody

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

Nabízí se otázka, zda se posun v pojetí neformální normy odrazil v samotném páchání pojistných podvodů. Pokud sloučíme kategorie 2-5 v odpovědích a porovnáme počty pachatelů vůči čestným občanům u dvou sledovaných kol ESS (v prvním kole nutné zohlednit 11,4 % chybějících odpovědí), zjistíme, že poměr pachatelů v populaci zůstává nezměněn (5 % páchajících)³⁸. Jinými slovy ačkoliv se tolerance pojistných podvodů zvýšila, tento fakt neměl vliv na samotné páchání. To nás přivádí k myšlence, zda mají vnímané normy skutečně vliv na páchání drobné hospodářské kriminality. Podle předchozího výzkumu autorky vyplývá ze strukturního modelu pro Českou republiku, že interiorizace norem má na páchání drobné hospodářské kriminality slabý vliv (-0,24). (Bakalová 2011) Na základě výsledků

³⁸ Srovnatelnou hodnotou také přináší výzkum Aktér 2011 – 7 % respondentů se přiznalo k podvádění ohledně pojistné škody.

týkajících se pojistné škody nelze formulovat obecné závěry o posunu v pojetí neformálních norem v české populaci, neboť oblast drobné hospodářské kriminality je široká a pojistný podvod je jedním z mnoha přečinů. Avšak bylo by jistě zajímavé porovnat neformální normy týkající se širší škály nečestných praktik, které byly zařazeny do rotačního modulu ESS 2004, se současným stavem těchto norem a případně pátrat po příčinách této změny.

Druhou nečestnou praktikou³⁹, která byla v bateriích zkoumána, je zakoupení věci, o které se respondent domnívá, že mohla být kradená. Tento přečin se dá na základě charakteristik škály spotřebitelské etiky (Muncy a Vitell 2005) umístit do druhé kategorie, tedy jako „pasivní prospěch“. U tří čtvrtin respondentů (v obou výzkumech) je tento čin hodnocen jako špatný či velmi špatný, více jak polovina dotázaných se domnívá, že existuje jen malá pravděpodobnost dopadení tohoto skutku. Přibližně 15 % respondentů se tohoto prohřešku dopustilo.

Třetí typ nečestného chování náleží spíše k dopravní kriminalitě (resp. delikvenci) než k drobné hospodářské kriminalitě, neboť není spáchán na trhu a také nevzniká žádná finanční škoda. Jelikož je při tomto chování porušována norma, pachatelé jsou běžní, čestní občané a rozšíření tohoto druhu kriminality je poměrně velké, bude tato proměnná do analýzy zařazena. (K tomu lze ještě podotknout, že Karstedt s Farrallem (2006) tento přečin také zařazují do oblasti *everyday crime*.) Výsledky výzkumu ukazují, že zhruba třetina respondentů považuje dopravní přestupky za ne zcela správné. Pravděpodobnost dopadení a potrestání tohoto jednání je oproti předchozímu přečinu vyšší (přibližně 40 %). Rozdíl mezi výběrovými soubory je možné zaznamenat v proměnné zjišťující spáchání dopravního přestupku. Mezi respondenty výzkumu Aktér bylo 49,5 % těch, kteří nikdy za posledních pět let nespáchali dopravní přestupek. U výzkumu ESS bylo takovýchto respondentů 39,5 %. Problém, na který naráží tato otázka, je vlastnictví, případně možnost zapůjčení auta (například v rámci rodiny, v zaměstnání). V českých podmínkách není automobil až takovým standardem jako například v Anglii či USA, odkud teoretický základ těchto baterií pochází. Dle mínění autorky je též problémem určení hranice dopravního přestupku. Na českých silnicích je obvyklé, že většina řidičů jezdí o něco rychleji, než je v daných úsecích povoleno. Podle zvolené škály „nikdy“ až „pětkrát a více“ je možné vztáhnout tuto otázku na situaci, kdy byl daný respondent přistižen (např. dopravní policií). Pokud jde o druhý příklad dopravního přestupku – projetí na červenou, běžný řidič se ho dopouští velmi vzácně anebo třeba neúmyslně. Návrhem pro

³⁹ Do hlavní části byly zařazeny jen tabulky týkající se pojistné škody. Tabulky dalších dvou deliktů je možné nalézt v přílohové části.

zlepšení formulace této proměnné může převedení dopravního přestupku na úroveň chodce – tedy například jestli respondent přejde ulici pro chodce, i přestože na semaforu svítí červená.

Díky datům z mezinárodního výzkumu ESS lze hodnoty páčání jednotlivých skutků naměřené v české populaci porovnat s hodnotami zjištěnými v jiných státech. Pro tento účel byl z daných proměnných vypočítán průměr a směrodatná odchylka páčání, pro větší přehlednost byly přidány ještě procenta čestných – těch, co odpověděli, že „nikdy“ daný skutek nespáchali – a pachatelů (odpověď 2-5). Tento výpočet zahrnoval jen platné dotazníky, počet missingů je uveden v tabulkách.

	Počet		Průměr	Směrod. odchylka	Procenta	
	Platné	Missing			Platné	Missing
BE Belgium	1703	1	1,02	0,138	98,5	1,5
BG Bulgaria	2374	60	1,01	0,104	99,5	0,5
CZ Czech Republic	2343	43	1,06	0,328	95,3	4,7
DE Germany	3008	23	1,04	0,249	96,6	3,4
DK Denmark	1573	3	1,04	0,257	96,6	3,4
EE Estonia	1778	15	1,01	0,146	99,1	0,9
ES Spain	1883	2	1,03	0,238	97,5	2,5
FI Finland	1871	7	1,04	0,294	97,8	2,2
FR France	1726	2	1,03	0,200	97,2	2,8
GB United Kingdom	2414	8	1,02	0,188	98,7	1,3
HU Hungary	1553	8	1,02	0,216	98,6	1,4
CH Switzerland	1500	6	1,04	0,247	96,9	3,1
IL Israel	2241	53	1,03	0,242	97,9	2,1
NL Netherlands	1828	1	1,01	0,099	99,0	1,0
NO Norway	1538	10	1,02	0,196	98,2	1,8
PL Poland	1734	17	1,02	0,172	98,7	1,3
PT Portugal	2148	2	1,02	0,202	98,9	1,1
RU Russian Federation	2512	83	1,05	0,293	95,9	4,1
SE Sweden	1492	8	1,02	0,185	98,0	2,0
SI Slovenia	1390	13	1,02	0,207	98,8	1,2

Tabulka 8 – průměr Mezinárodní srovnání otázky „Jak často v posledních pěti letech nahlásil(a) zveličené nebo nepravdivé pojistné škody?“

Zdroj: ESS 2010 (Round 5).

Pokud jde o nahlášení zveličené či nepravdivé pojistné události (tabulka 8), zaujímá Česká republika v rámci sledovaných států prvenství. Vyšší míru páčání pojistných podvodů je možné též sledovat v Rusku, naopak nejméně jich bylo zaznamenáno v Bulharsku. Je však nutné připomenout, že tento jev je poměrně vzácný a rozdíly hodnot v jednotlivých státech

jsou poměrně malé. Také je nutné mít na zřeteli, že míra páčání pochází ze self-reportů a mohou na ni působit kulturní faktory (například neochota přiznat podvodné chování).

Pokud jde o koupi věci, která může být kradená (tabulka 19), nejvyšší míra tohoto skutku byla zaznamenána opět v české populaci, následovaná Ruskem, Španělskem, Anglií, Francií a Maďarskem. Oproti tomu nejčastějšími jsou v tomto ohledu obyvatelé Portugalska, Slovinska, Švýcarska a Izraele. Problematika otázky týkající se dopravních přestupků (tabulka 20) již byla zmíněna výše. Nejvíce zaznamenaných dopravních přestupků bylo zaznamenáno v severských státech (Norsko, Dánsko, Švédsko, Finsko) a Nizozemí, zeměmi s nejvýznamnějšími řidiči by měly být Bulharsko, Izrael, Portugalsko, Maďarsko a Rusko, které je následováno Českou republikou.

Pro účely analýzy drobné hospodářské kriminality byly z těchto baterií vytvořeny sumační indexy a byla u nich testována reliabilita (pomocí Cronbachova alfa). Jak škála neformálních norem, tak škála pravděpodobnosti dopadení vykazovaly poměrně vysokou reliabilitu.⁴⁰ Problém nastal u indexu páčání (Aktér $\alpha=0,398$, ESS $\alpha=0,356$). Nabízely se dvě varianty, buď dopravní páčání z indexu vyřadit a pracovat jen s dvěma položkami (to by ovšem znamenalo nesoulad mezi třípoložkovými indexy norem a pravděpodobnosti dopadení), anebo tuto položku do indexu zařadit s vědomím, že zkreslený. Autorka se přiklonila ke druhé variantě. Index páčání byl následně převeden na binární kód (1=„spáchal“, 0=„nespáchal“). Jeho četnosti zobrazuje tabulka 9.

		Aktér			ESS		
		Frekvence	Procenta	Kumulační procenta	Frekvence	Procenta	Kumulační procenta
Platné	0 nespáchal	478	39,9	45,4	1241	52,0	57,3
	1 spáchal	576	48,0	54,6	925	38,8	42,7
	Celkem	1054	87,9	100,0	2166	90,8	100,0
Missing	System	145	12,1		220	9,2	
Celkem		1199	100,0		2386	100,0	

Tabulka 9 - Rozložení souhrnného indexu páčání drobné hospodářské kriminality

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

⁴⁰ Aktér: normy (0,694), pravděpodobnost dopadení (0,716). ESS: normy (0,787), pravděpodobnost dopadení (0,823).

U indexů⁴¹ byly prověřeny korelace (Pearsonův korelační koeficient). Ukázalo se, že mezi neformální normou a pravděpodobností dopadení (Aktér: $r=0,31$, ESS: $r=0,22$) je signifikantní slabý vztah, podobně i mezi neformální normou a pácháním (Aktér: $r=-0,25$, ESS: $r=-0,3$). Pokud jde o vztah pravděpodobnosti dopadení a páchání, byl mezi položkami naměřen velmi slabý vztah (Aktér: $r=-0,14$, ESS: $r=0,07$). Tyto korelace potvrdily základní logickou domněnku, že čím silněji vnímá jedinec příslušné normy jako závazné, tím vyšší pravděpodobnost bude přisuzovat dopadení a potrestání nečestných praktik a tím méně bude páchat.

3.5 T-test populací

Vedlejším cílem empirické části bylo porovnat sledované populace a zjistit, jestli se liší v ukazatelích, které budou následně vybrány do analýzy drobné hospodářské kriminality. Pomocí t-testu (varianta pro dva nezávislé výběry) byly prověřeny jako socio-demografické proměnné (pohlaví, věk, vzdělání, velikost místa bydliště), tak proměnné (souhrnné indexy) týkající se páchání drobné hospodářské kriminality (norma, pravděpodobnost dopadení, páchání). Také byla otestována proměnná příjem, která bude do analýzy vstupovat jako kontrolní proměnná.

Výsledky t-testu (tabulka 10) ukazují, že až na proměnnou bydliště a míru interiorizace neformálních norem (v tabulkách označeno jako „norma“) nebyly zaznamenány statisticky signifikantní rozdíly v populacích. Odlišnosti v proměnné bydliště byly ovlivněny jiným typem techniky sběru dat, které byly ve výzkumech uplatněny. Pokud jde o proměnnou norma, při pohledu na tabulky četností jednotlivých skutků je zaznamenatelný rozdíl mezi výběry: respondenti ESS vykazují přísnější hranici neformální normy než respondenti ve výzkumu Aktér. K tomu je nutné poznamenat, že mezi formulacemi otázek (resp. odpovědí) byl v dotazníku rozdíl, což mohlo přispět k odlišným četnostem u daných proměnných. Jiným vysvětlením pro diferenci ve výběrových souborech je status výzkumu (lidé v mezinárodním výzkumu mohou své odpovědi „zlepšovat“). Lze též uvažovat o vlivu otázek zařazených před modul důvěry ve spravedlnost – v dotazníku ESS byly tyto otázky zaměřeny na národnost a občanství, dotazník Aktér zkoumal obavy z kriminality. Proměnné bydliště a norma byly do

⁴¹ Pro proměnnou páchání byly použity hodnoty indexu, tedy před převedením na binární proměnnou.

analýzy drobné hospodářské kriminality zařazeny, na zjištěné odlišnosti však bude dbán při výpočtech zřetel.

		Levenův test		T-test rovnosti průměrů						
		F	Sign.	t	Stupně volnosti	Sign.	Rozdíl průměru	Rozdíl S. E.	Interval spolehlivosti 95 %	
									Dolní hranice	Horní hranice
Pohlaví	Rozptyly stejné	2,611	0,106	-0,873	3580	0,383	-0,015	0,018	-0,050	0,019
	Rozptyly rozdílné			-0,873	2392,849	0,383	-0,015	0,018	-0,050	0,019
Věk	Rozptyly stejné	4,971	0,026	-0,691	3577	0,490	-0,425	0,616	-1,632	0,781
	Rozptyly rozdílné			-0,703	2494,231	0,482	-0,425	0,605	-1,612	0,761
Vzdělání	Rozptyly stejné	11,012	0,001	-0,824	3497	0,410	-0,073	0,089	-0,248	0,101
	Rozptyly rozdílné			-0,784	2077,714	0,433	-0,073	0,094	-0,257	0,110
Bydliště	Rozptyly stejné	0,672	0,413	1,967	3536	0,049	0,054	0,027	0,000	0,108
	Rozptyly rozdílné			1,962	2265,405	0,050	0,054	0,027	0,000	0,108
Norma	Rozptyly stejné	0,584	0,445	-4,970	3455	0,000	-0,127	0,025	-0,177	-0,077
	Rozptyly rozdílné			-5,105	2422,065	0,000	-0,127	0,025	-0,175	-0,078
Pravděp. dopadení	Rozptyly stejné	41,204	0,000	3,282	3274	0,001	0,100	0,030	0,040	0,159
	Rozptyly rozdílné			3,457	2332,276	0,001	0,100	0,029	0,043	0,156
Páchání	Rozptyly stejné	6,730	0,010	6,414	3218	0,000	0,119	0,019	0,083	0,156
	Rozptyly rozdílné			6,399	2074,404	0,000	0,119	0,019	0,083	0,156
Příjem	Rozptyly stejné	0,780	0,377	0,433	3530	0,665	0,008	0,018	-0,027	0,042
	Rozptyly rozdílné			0,434	2379,372	0,665	0,008	0,018	-0,027	0,042

Tabulka 10 - Výsledky t-testu

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

3.6 Binární logistická regrese

Po popisu jednotlivých proměnných bylo přistoupeno k samotné analýze drobné hospodářské kriminality. Tato analýza si kladla za cíl prověřit, zda hodnoty a normy mají efekt na páchání nečestných praktik a jak velký tento vliv ve srovnání se socio-demografickými ukazateli je. Vzhledem k povaze sledovaných proměnných (a zejména závisle proměnné) byla použita metoda binární logistické regrese. Závisle proměnná páchání nesplňovala předpoklad normality, proto není možné použít jiných výzkumných metod

(například diskriminační analýzy nebo lineární regrese) než logistické regrese. (Řeháková 2000, Baltes-Götz 2008)

Analýza byla provedena zvlášť pro oba dva výběrové soubory. Závislou proměnnou byl sumační index páčání převedený na binární kategorii. Modely obsahovaly blok proměnných, které byly oběma datovým souborům společné, a blok specifických proměnných. První blok byl tvořen jednak socio-demografickými proměnnými (pohlaví, věk, počet let vzdělání, velikost místa bydliště – kategoriální), jednak proměnnými týkajícími se drobné hospodářské kriminality. Druhý blok zahrnoval proměnné týkající se hodnotových a normativních aspektů, které se nacházely jen v jednom z výběrů. Pro datový soubor Aktér byly vybrány čtyři proměnné z faktorové analýzy: morálka dnešní doby, potřeba řádu a uspořádanosti, dodržování tradic a síla autority. Datový soubor ESS umožnil zahrnutí tří faktorů obsahující hodnotové portréty S. H. Schwartze a také sumační index religiozity. Jako kontrolní proměnná byl zvolen příjem (subjektivní finanční situace), který se vyskytoval v obou výběrech a zastupuje ekonomický aspekt drobné hospodářské kriminality.

Jedním z důležitých předpokladů logistické regrese je, že u nezávislých proměnných nenastává jev zvaný multikolinearita. Bylo proto nutné prověřit hodnoty korelačních koeficientů mezi jednotlivými proměnnými, neboť pokud by byly nezávislé proměnné vzájemně silně zkorelovány, testovací statistiky logistické regrese by byly nepřesné. Existuje více způsobů, jak přítomnost multikolinearity ověřit, jedním z nich je posouzení bivariačních korelací mezi danými proměnnými (vysoké hodnoty korelačního koeficientu jsou zdrojem vysoké multikolinearity). Též existují testové statistiky multikolinearity: *tolerance* a z toho odvozený *variable inflation factor* (VIF). V obou zkoumaných populacích se multikolinearita nevyskytovala, nicméně u některých proměnných byly nalezeny slabší vzájemné závislosti (tabulky 21 a 22 v přílohách).

Dalším kritériem pro úspěšnou analýzu logistické regrese je dostatečný počet proměnných a z toho vyplývající dostatečná obsazenost kontingenčních tabulek (jednotlivé kategorie proměnných, které se vzájemně poměřují, musí být dostatečně zastoupeny). Oba výběrové soubory zahrnovaly dostačující počet respondentů, tento požadavek byl tedy splněn a bylo možné přistoupit k samotnému sestavení a prověření modelu.

Model byl sestavován postupným přidáváním proměnných a ověřováním jejich signifikance. Byly prověřovány různé kombinace proměnných s ohledem na statistiky modelu. Model s největším informačním přínosem, který byl zpracován na základě výběrového souboru Aktér, zahrnoval proměnné pohlaví, věk, vzdělání a normu (tedy proměnnou sloužící k odhadu interiorizace neformálních norem), ostatní proměnné se ukázaly

být nesignifikantní. Do modelu vstoupilo celkem 986 případů, což je 82,2 % z celkového počtu. Model se ukázal být signifikantní na hladině $\alpha=0,05$, což potvrdil i χ^2 -test modelu. Podíl vysvětlené „variability“ v závislé proměnné (neboli Nagelkerkův R^2) dosahoval hladiny 15 %, což znamená, že díky modelu se nám podaří vysvětlit více jak šestinu variability proměnné páčání. Klasifikační tabulka modelu nám říká, že 54 % respondentů, kteří nespáchali žádný přečin, a 72 % pachatelů bylo správně modelem do dané kategorie zařazeno. Celkově model klasifikoval správně 63,8 % případů, v porovnání se stavem bez modelu (56,9 %) se tedy diskriminační schopnost zvýšila o 7 %.

Pokud jde o jednotlivé koeficienty v modelu, bližší informace jsou uvedeny v tabulce 11. Lze tvrdit, že pokud je daný respondent mužem, šance, že bude páchat drobnou hospodářskou kriminalitu, je o 52,6 % vyšší než pro ženy. Jestliže se u respondenta zvýší míra interiorizované neformální normy, klesne šance (o 48,6%), že se dopustí nečestné praktiky. Zvýšení věku respondenta znamená pokles šance, že bude jednat nečestně, zvýšení vzdělání respondenta šanci páčání zvyšuje. Tyto vztahy jsou samozřejmě relevantní za kontroly ostatních proměnných.

	B	S.E.	Wald	df	Sign.	Exp(B)	Interval spolehlivosti 95 %	
							Dolní hranice	Horní hranice
Pohlaví (muž)	-0,748	0,137	29,880	1	,000	0,474	0,362	0,619
Věk	-0,020	0,004	23,282	1	,000	0,980	0,972	0,988
Vzdělání	0,057	0,025	5,304	1	,021	1,059	1,009	1,111
Norma	-0,665	0,108	37,996	1	,000	0,514	0,416	0,636
Konstanta	2,771	0,476	33,952	1	,000	15,970		

Tabulka 11 - Koeficienty modelu Aktér

Zdroj: Aktér 2011.

Nejlepší model pro data ESS zahrnoval proměnné pohlaví, věk, vzdělání, příjem, normu a faktor 2 (hodnoty vycházející z křesťanské tradice), ostatní proměnné se ukázaly být nesignifikantní. Model pracoval celkem s 1923 platnými případy (tj. 80,6 % všech). Model byl signifikantní na hladině $\alpha=0,05$, což prokázal i χ^2 -test. Hodnota Nagelkerkova R^2 , tedy ukazatele vysvětlené „variability“, dosahovala 0,209, což znamená, že model vysvětluje 21 % variability proměnné páčání. Pokud jde o klasifikační schopnost modelu, jeho přínos činí 10 %. (Oproti původním 56,8 % klasifikuje model správně v 66,4 % případů.)

Následující tabulka (tabulka 12) zobrazuje signifikantní proměnné. Kromě proměnných z předchozího modelu se jako signifikantně významné ukázaly i příjem a

faktor 2. Lze říci, že u respondenta, který se svým příjmem vychází dobře, je (za kontroly ostatních proměnných) šance, že se dopustí nečestné praktiky, o 33,5 % vyšší. Pokud se respondent (za kontroly ostatních proměnných) bude méně ztotožňovat s hodnotami vycházejícími z křesťanské tradice (tradice, pomoc druhým, skromnost), je větší šance, že se stane pachatelem drobné hospodářské kriminality.

	B	S.E.	Wald	df	Sign.	Exp(B)	Interval spolehlivosti 95 %	
							Dolní hranice	Horní hranice
Pohlaví (muž)	-0,803	0,102	62,117	1	,000	0,448	0,367	0,547
Věk	-0,012	0,003	15,738	1	,000	0,988	0,982	0,994
Vzdělání	0,149	0,022	45,982	1	,000	1,160	1,112	1,211
Norma	-0,593	0,075	62,252	1	,000	0,553	0,477	0,641
Faktor 2	0,254	0,054	22,290	1	,000	1,289	1,160	1,432
Příjem (dostačující)	-0,408	0,103	15,803	1	,000	0,665	0,544	0,813
Konstanta	0,746	0,369	4,085	1	,043	2,109		

Tabulka 12 - Koefficienty modelu ESS

Zdroj: ESS 2010 (Round 5).

Na základě výsledků binární logistické regrese lze usuzovat, že socio-demografické charakteristiky jedince (pohlaví, věk, vzdělání) hrají důležitou roli v páchání drobné hospodářské kriminality. Pokud jde o normativní aspekty a jejich vliv na páchání, signifikantní se ukázala jen interiorizace vnitřních norem. Pravděpodobnost dopadení (tedy formální sankce) vliv nemá. Morálka, tradice, řád a síla autority se ukázaly též málo vlivné. Pokud jde o hodnotový systém, je patrný vliv hodnot vycházejících z křesťanské tradice (faktor 2). Egoismus, hédonismus a kreativitu model zahrnoval do kroku, než byla přidána proměnná příjem. Poté tyto hodnoty přestaly mít v rámci modelu na páchání nečestných praktik vliv. Lze se domnívat, že materialistické zabezpečení stojí nad hodnotami úspěchu, moci, zážitků a inovátorstvím. Bezpečí a zajištění demokratických svobod nemá v českém prostředí na páchání drobné hospodářské kriminality signifikantní vliv. Ačkoliv se položka religiozita ukázala v modelu nesignifikantní (zřejmě v důsledku nízkého zastoupení zbožného obyvatelstva), je možné prostřednictvím faktoru 2 říci, že vliv křesťanských zásad a hodnot je v české populaci patrný.

3.7 Diskuse

Na základě dvou datových souborů (Aktér 2011 a ESS 2010) byla provedena analýza drobné hospodářské kriminality z hlediska hodnotových a normativních aspektů. Výsledky přinesly zajímavé poznatky v rámci zkoumané oblasti. Pokud jde o normy, byly v rámci výzkumu zkoumány dvě složky: interiorizace neformálních norem a vnímaná hrozba formální sankčního systému. Praktiky drobné hospodářské kriminality se totiž nacházejí v prostoru mezi formálními a neformálními normami, a tak je důležité rozlišovat mezi těmito úrovněmi. Analýza prokázala signifikantní vliv jen v případě interiorizace neformálních norem, čímž potvrdila význam neformální roviny u drobné hospodářské kriminality. Je ovšem otázkou, jak silný je vliv neformálních norem, neboť logistická regrese přinesla jen výsledky o významnosti tohoto faktoru v modelu, ne přímo o síle jeho vlivu. Pokud nahlédneme do korelační matice, je patrné, že proměnné normy a páčání mají mezi sebou slabý vztah (Aktér: $r=-0,25$, ESS: $r=-0,3$), nicméně na základě korelací nemůžeme usuzovat na kauzální spojitost. Předchozí výzkum autorky na datech ESS 2004 však slabý vliv (hodnota regresního koeficientu $-0,24$) akceptování norem na páčání drobné hospodářské kriminality pro českou populaci potvrzují. Nabízí se samozřejmě otázka, jak se tento identifikovaný vztah odráží v rovině skutečného páčání. Komparace proměnných týkajících se nahlášení zveličené či nepravdivé pojistné škody na datech ESS 2004 a ESS 2010 pro českou populaci naznačuje, že posun ve vnímání neformální normy se na míře páčání neodrazil.

Vnímané riziko formálních sankcí dle výsledků statistické analýzy nemá na samotné páčání drobné hospodářské kriminality signifikantní vliv. To může být dáno tím, že jen velmi malá část nečestných praktik je odhalena a potrestána. Z toho vyplývá, že pro „čestného občana“ nepředstavují formální sankce výraznou překážku nečestného chování. Hypotéza 1 o vlivu neformálních norem a hrozby formálními sankcemi byla potvrzena jen částečně.

V rámci analýzy byl uplatněn koncept hodnotových portrétů S. H. Schwartze, který definuje deset hodnotových center sdružených do čtyř hodnotových typů. Bylo předpokládáno, že jednotlivé typy budou mít vliv na páčání drobné hospodářské kriminality. Podrobnější analýza Schwartzova modelu ale ukázala, že rozmístění hodnot se v českém prostředí výrazně odlišuje od teoretického modelu. Toto specifikum bylo zohledněno a do analýzy drobné hospodářské kriminality byly zařazeny hodnoty v podobě nově vytvořených tří faktorů. V rámci zkoumaného modelu se jako signifikantní ukázal jen jeden z nich – faktor tradice a orientace na pomoc druhým. Tyto hodnoty jsou částečně v původním Schwartzově

modelu obsaženy v hodnotových typech překročení sebe sama a konzervace. Na základě této skutečnosti lze zamítnout hypotézu 2 (vliv hodnotového typu otevřenosti ke změně a posílení ega na páčání nečestných praktik) a částečně zamítnout hypotézu 3 (vliv hodnotového typu překročení sebe sama a konzervace na páčání nečestných praktik).

Pokud jde o vliv morálních hodnot, autority a tradice, lze na základě výsledků analýzy datového souboru Aktér 2011 říci, že tyto hodnoty (alespoň v rámci této operacionalizace) vliv na páčání drobné hospodářské kriminality nemají. Hypotézu 4 vlivu morálních hodnot, autority a tradice na páčání drobné hospodářské kriminality tedy zamítáme. Je však nutné zmínit, že hodnota tradice byla zahrnuta v rámci druhého faktoru Schwartzových hodnot ve spojitosti s jinými hodnotami křesťanské tradice, a tedy nelze říci, že by neměla žádný vliv na páčání drobné hospodářské kriminality.

Analýza prokázala vliv socio-demografických ukazatelů – konkrétně pohlaví, věku a vzdělání na páčání nečestných praktik, naopak místo bydliště nehraje roli. Pokud je jedinec muž, je mladší a má vyšší vzdělání, bude se dopouštět drobné hospodářské kriminality s vyšší pravděpodobností než ostatní. Na základě výsledků ohledně subjektivní finanční situace respondenta (proměnná příjem) lze tvrdit, že se nečestných praktik dopouštějí spíše ti, kteří se svým příjmem vychází dobře. V souladu s hypotézou 5 lze vliv vyššího vzdělání a lepší subjektivní finanční situace na drobnou hospodářskou kriminalitu potvrdit.

Proměnná religiozita v rámci zkoumaného modelu pro českou populaci se ukázala být nesignifikantní a nebyl proto prokázán její vliv na páčání nečestných praktik, hypotézu 6 o vlivu religiozity na páčání drobné hospodářské kriminality tedy zamítáme. Nicméně faktor 2 Schwartzových hodnot je založen na hodnotách, které by se daly přiřadit ke křesťanské tradici. Lze se domnívat, že ačkoliv je míra náboženského vyznání v české společnosti nízká, jsou společenské hodnoty v důsledku historické tradice náboženstvím přesto ovlivněny, což má dopad i na páčání drobné hospodářské kriminality.

Na závěr je nutné zmínit, že mezi zkoumanými datovými soubory nebyl zaznamenán výrazný rozdíl, což prokázal i t-test těchto dat. Našly se jen mírné odchylky proměnných bydliště (dáno odlišnou technikou sběru dat) a norma (dáno pravděpodobně odlišnou formulací otázek či umístěním v dotazníku).

ZÁVĚR

Diplomová práce představila dosud méně zkoumanou oblast drobné hospodářské kriminality, které je v českém prostředí věnována minimální pozornost. Nejprve byla drobná hospodářská kriminalita definována a byly představeny její základní rysy, poté bylo přistoupeno k představení teoretických konceptů z oblastí sociologie, kriminologie, ale i psychologie a ekonomie, které se určitým způsobem dotýkají tématu drobné hospodářské kriminality.

Dále byla pozornost zaměřena na hodnoty, normy a s nimi spojené pojmy. Kromě základního vymezení bylo poukázáno na možnosti výzkumů v této oblasti. Pozornost byla zejména věnována zejména konceptu dotazníku hodnotových portrétů S. H. Schwartze. V závěru kapitoly byla zmíněna religiozita a problematika jejího zkoumání.

Empirická část se zaměřila na analýzu drobné hospodářské kriminality ve spojení s hodnotami, normami, religiozitou a subjektivní finanční situací. Výchozími datovými soubory byly Aktér 2011 a European Social Survey 2010 (páté kolo). Výsledky binární logistické regrese prokázaly signifikantní vliv zvnitřněných neformálních norem na páčání drobné hospodářské kriminality, rovněž vliv hodnot vycházejících z křesťanské tradice a vliv subjektivní finanční situace. Pokud jde o socio-demografické ukazatele, byl prokázán vliv pohlaví, věku a vzdělání. V této části byla též věnována pozornost empirickému prověření konceptu hodnot S. H. Schwartze pro českou populaci pomocí multidimenzionálního škálování. Srovnáním grafů ze čtyř kol ESS ukázalo specifika uplatnění tohoto konceptu v českém prostředí.

Hlavní přínos této práce podle mínění autory spočívá v tom, že byly odhaleny souvislosti drobné hospodářské kriminality a hodnotových a normativních aspektů. Důležitým poznatkem je, že pokud bychom chtěli ovlivnit páčání drobné hospodářské kriminality v české populaci, je nutné zaměřit se spíše než na změny v sankčním systému na neformální úroveň norem. Přitom je však nutné si uvědomit, vliv na páčání drobné hospodářské kriminality mají některé další, především ekonomické faktory (vnímaná legitimita a férovost trhů, férovost jednání institucí, sebezájem, občanské a demokratické hodnoty). Jako možné rozšíření této práce se tak nabízí prověření jejich významu v českém prostředí. Též by mohlo být prověřeno, jak velký vliv mají neformální hodnoty na páčání drobné hospodářské kriminality ve srovnání s ekonomickými faktory.

LITERATURA

- AUSTEN, Ralph A. The Moral Economy of Witchcraft: An Essay In Comparative History. GRINKER, Roy Richard, Stephen C LUBKEMANN a Christopher Burghard STEINER. *Perspectives on Africa: a reader in culture, history, and representation* [online]. 2nd ed. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010, s. 270-282 [cit. 2012-05-04]. Global perspectives. ISBN 9781444335224.
- ARNECKLEV, B.J., MEDLICOTT, S., LORI, E. 2006. Testing the General Theory of Crime : Comparing the Effects of “ Imprudent Behavior ” and an Attitudinal Indicator of “ Low Self-Control. *Western Criminology Review* [online]. 2006, roč. 7, č. 3, s.41-55.[cit. 2012-04-24]. ISSN 1096-4886. Dostupné z: <http://wcr.sonoma.edu/v07n3/41.arneklev/arneklev.pdf>
- BAKALOVÁ, Jana. *Path-analýza drobné hospodářské kriminality z hlediska hodnotových protrétů S. H. Schwartze a religiozity*. Praha, 2011. Semestrální práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- BALES, Robert F. a Arthur S. COUCH. The Value Profile: A Factor Analytic Study of Value Statements. *Sociological Inquiry* [online]. 1969, roč. 39, č. 1, s. 3-17 [cit. 2012-04-17]. ISSN 0038-0245. DOI: 10.1111/j.1475-682X.1969.tb00934.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1475-682X.1969.tb00934.x>
- BALTES-GÖTZ, Bernhard. *Logistische Regressionsanalyse mit SPSS*. Trier, 2008, 1-54. Dostupné z: <http://www.uni-trier.de/fileadmin/urt/doku/logist/logist.pdf>
- BANDURA, Albert. *Social learning theory*. [2nd pr.]. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall, 1977. ISBN 978-013-8167-516.
- BAUMER, ERIC P. a REGAN GUSTAFSON. SOCIAL ORGANIZATION AND INSTRUMENTAL CRIME: ASSESSING THE EMPIRICAL VALIDITY OF CLASSIC AND CONTEMPORARY ANOMIE THEORIES. *Criminology* [online]. 2007, roč. 45, č. 3, s. 617-663 [cit. 2012-03-03]. ISSN 0011-1384. DOI: 10.1111/j.1745-9125.2007.00090.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1745-9125.2007.00090.x>
- BECK, Lisa a Icek AJZEN. Predicting dishonest actions using the theory of planned behavior. *Journal of Research in Personality* [online]. 1991, roč. 25, č. 3, s. 285-301 [cit. 2012-05-02]. ISSN 00926566. DOI: 10.1016/0092-6566(91)90021-H. Dostupné z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/009265669190021H>
- BOOTH, William James. On the Idea of the Moral Economy. *The American Political Science Review* [online]. 1994, roč. 88, č. 3, s. 653-667 [cit. 2012-05-03]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2944801?uid=3737856&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&uid=21100765080851>

- BUOYE, Thomas M. *Manslaughter, markets, and moral economy: violent disputes over property rights in eighteenth century China* [online]. New York: Cambridge University Press, 2000, 283 s. [cit. 2012-03-07]. ISBN 05-216-4045-8. Dostupné z: <http://books.google.cz/books?id=rkErcdmYtAkC&printsec=frontcover&dq=buoye+manslaughter+markets+and+moral+economy&hl=en&sa=X&ei=vK6mT6WQOpCfOre42bYD&ved=0CDIQ6AEwAA#v=onepage&q=buoye%20manslaughter%20markets%20and%20moral%20economy&f=false>
- COLEMAN, James S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* [online]. 1988, roč. 94, s1, s. 95-120 [cit. 2012-04-15]. ISSN 0002-9602. DOI: 10.1086/228943. Dostupné z: <http://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/228943>
- CULLEN, Martin, K. Praveen PARBOTEEAH a Martin HOEGL. CROSS-NATIONAL DIFFERENCES IN MANAGERS' WILLINGNESS TO JUSTIFY ETHICALLY SUSPECT BEHAVIORS: A TEST OF INSTITUTIONAL ANOMIE THEORY. *Academy of Management journal* [online]. 2004, roč. 47, č. 3, 411–421 [cit. 2012-03-16]. ISSN 0001-4273. Dostupné z: <http://facstaff.uww.edu/parbotek/files/amjethics.pdf>
- Česko se stává zemí pojistných podvodníků. In: *Lidovky.cz* [online]. 2012-01-16 [cit. 2012-02-28]. Dostupné z: http://byznys.lidovky.cz/cesko-se-stava-zemi-pojistnych-podvodniku-fjm-/moje-penize.asp?c=A120116_171400_moje-penize_nev
- Češi podvádějí. Dárky ze zámorí proto mohou mít zpoždění. In: *Lidovky.cz* [online]. 2011-11-30 [cit. 2012-01-18]. Dostupné z: http://byznys.lidovky.cz/cesi-podvadeji-darky-ze-zamori-proto-mohou-mit-zpozdeni-p2a-/moje-penize.asp?c=A111129_163643_moje-penize_apa
- DAVIDOV, Eldad. A Cross-Country and Cross-Time Comparison of the Human Values Measurements with the Second Round of the European Social Survey. *International Journal of Comparative Sociology* [online]. 2008, roč. 51, č. 3 [cit. 2012-03-02]. ISSN 0020-7152. Dostupné z: <http://w4.ub.uni-konstanz.de/srm/article/viewArticle/365>
- DE SARDAN, J. P. Olivier. A moral economy of corruption in Africa?. *The Journal of Modern African Studies* [online]. 1999, roč. 37, č. 1, s. 25-52 [cit. 2012-04-21]. ISSN 0022278x. DOI: 10.1017/S0022278X99002992. Dostupné z: http://www.journals.cambridge.org/abstract_S0022278X99002992
- ERICSON, Richard, Dean BARRY a Aaron DOYLE. The moral hazards of neo-liberalism: lessons from the private insurance industry. *Economy and Society* [online]. 2000, roč. 29, č. 4, s. 532-558 [cit. 2012-03-28]. ISSN 0308-5147. DOI: 10.1080/03085140050174778. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03085140050174778>
- EUROPEAN SOCIAL SURVEY. *Evropský sociální výzkum: Hlavní dotazník (2. kolo, 2004)*. Praha, 2004. Dostupné z: <http://ess.nsd.uib.no/ess/round2/fieldwork/Czech%20Republic>

- EUROPEAN SOCIAL SURVEY. *Evropský sociální výzkum: Hlavní dotazník (5. kolo, 2010)*. Praha, 2010. Dostupné z: <http://ess.nsd.uib.no/ess/round5/fieldwork/Czech%20Republic>
- EUROSTAT. *Databáze Eurostatu (česká verze): Hrubý domácí produkt v tržních cenách (v běžných cenách)* [online]. 2012 [cit. 2012-04-28]. Dostupné z: <http://apl.czso.cz/pll/eutab/html.h?ptabkod=tec00001>
- EURO-JUSTIS. *Euro-justis: Justice Indicators* [online]. 2008 [cit. 2012-04-16]. Dostupné z: <http://www.eurojustis.eu/index-2.html>
- FESTINGER, Leon. *A theory of cognitive dissonance*. Renewed 1985 by author: eks. 2. Stanford, Calif: Stanford University Press, 1957. ISBN 978-080-4709-118.
- FUKUKAWA, Kyoko. Developing a Framework for Ethically Questionable Behavior in Consumption. *Journal of Business Ethics* [online]. 2002, 1/2, s. 99-119 [cit. 2012-03-16]. ISSN 1573-0697. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/25074909?uid=3737856&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4&sid=47698974717737>
- FURNHAM, Adrian a Halldór VALGEIRSSON. The effect of life values and materialism on buying counterfeit products. *Journal of Socio-Economics* [online]. 2007, roč. 36, č. 5, s. 677-685 [cit. 2012-04-12]. ISSN 10535357. DOI: 10.1016/j.socec.2007.01.004. Dostupné z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S1053535707000285>
- GABOR, Thomas. *"Everybody does it!": crime by the public*. Toronto: University of Toronto Press, c1994, 378 s. ISBN 9781442674691.
- GRABOSKY, Peter N, Russell G SMITH a Gillian DEMPSEY. *Electronic theft: unlawful acquisition in cyberspace* [online]. New York: Cambridge University Press, 2001, 235 s. [cit. 2012-04-12]. ISBN 05-218-0597-X. Dostupné z: http://www.google.cz/books?hl=en&lr=&id=z9mhkYIKJpoC&oi=fnd&pg=PR7&dq=electronic+theft+unlawful+acquisition+in+cyberspace&ots=uuNKZYKud7&sig=-h31jTUIlzsE_Xclm4XUL4dhf-A&redir_esc=y#v=onepage&q=electronic%20theft%20unlawful%20acquisition%20in%20cyberspace&f=false
- HABERLOVÁ, Věra. Problémy empirického zkoumání religiozity v české společnosti. In: *STEM - STředisko empirických výzkumů* [online]. 1999 [cit. 2012-03-18]. Dostupné z: <http://www.stem.cz/clanek/406>
- HALPERN, David. Moral Values, Social Trust and Inequality: Can Values Explain Crime?. *British Journal of Criminology* [online]. 2001, roč. 41, č. 2, s. 236-251 [cit. 2012-03-15]. ISSN 00070955. DOI: 10.1093/bjc/41.2.236. Dostupné z: <http://bjc.oupjournals.org/cgi/doi/10.1093/bjc/41.2.236>

- HAMPLOVÁ, Dana. Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008, roč. 44, č. 4, s. 703-723. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/eeb1d38e3abd382ce8dbabafa1983485057582c7_512_2008-4Hamplova.pdf
- HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, 60 s. Sociologické texty, SP 00:3. ISBN 80-859-5079-0.
- HERMANN, Dieter. Mogeln, Schummeln und Betrügen – eine anomietheoretische Erklärung von alltäglichen Normverletzungen. *Forensische psychiatrie, psychologie, kriminologie* [online]. 2007, roč. 1, č. 2, s. 167-169 [cit. 2012-02-09]. ISSN 1862-7080. Dostupné z: <http://www.springerlink.com/content/e610184603826376/>
- HOFSTEDE, Geert. *Kultury a organizace: software lidské mysli : spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Praha: Linde, 2007, 335 s. ISBN 978-80-86131-70-2.
- CHAMLIN, MITCHELL B. a JOHN K. COCHRAN. ASSESSING MESSNER AND ROSENFELD'S INSTITUTIONAL ANOMIE THEORY: A PARTIAL TEST*. *Criminology* [online]. 1995, roč. 33, č. 3, s. 411-429 [cit. 2012-03-20]. ISSN 0011-1384. DOI: 10.1111/j.1745-9125.1995.tb01184.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1745-9125.1995.tb01184.x>
- KARSTEDT, Susanne. Legacies of a culture of inequality: The Janus face of crime in post-communist countries. *Crime, Law and Social Change* [online]. 2003, roč. 40, 2/3, s. 295-320 [cit. 2012-03-15]. ISSN 09254994. DOI: 10.1023/A:1025767204705. Dostupné z: <http://www.springerlink.com/openurl.asp?id=doi:10.1023/A:1025767204705>
- KARSTEDT, Susanne a Stephen FARRALL. Law-abiding majority?: The everyday crimes of the middle classes. *Crime and Society* [online]. 2007, č. 3, s. 1-8 [cit. 2012-02-15]. ISSN 1746-6938. Dostupné z: http://www.crimeandjustice.org.uk/opus45/Law_abiding_Majority_FINAL_VERSION.pdf
- KARSTEDT, Susanne a Stephen FARRALL. The Moral Economy of Everyday Crime: Markets, Consumers and Citizens. *British Journal of Criminology* [online]. 2006-09-12, roč. 46, č. 6, s. 1011-1036 [cit. 2012-01-12]. ISSN 0007-0955. DOI: 10.1093/bjc/azl082. Dostupné z: <http://bjc.oxfordjournals.org/cgi/doi/10.1093/bjc/azl082>
- KAVALÍŘ, Petr. K problematice výzkumu hodnot a hodnotových preferencí. *Československá psychologie*. 2005, roč. 49, č. 4, s. 333-341.
- KING, George William. An analysis of attitudinal and normative variables as predictors of intentions and behavior. *Speech Monographs* [online]. 1975, roč. 42, č. 3, s. 237-244 [cit. 2012-04-02]. ISSN 0038-7169. DOI: 10.1080/03637757509375899. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03637757509375899>

- KUCHTA, Josef a Helena VÁLKOVÁ. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Vyd. 1. Praha: C.H. Beck, 2005, 544 s. Beckovy mezioborové učebnice. ISBN 80-717-9813-4.
- LOPES, Cláudia Abreu. Consumer morality in times of economic hardship: evidence from the European Social Survey. *International Journal of Consumer Studies* [online]. 2010, roč. 34, č. 2, s. 112-120 [cit. 2012-04-01]. ISSN 14706423. DOI: 10.1111/j.1470-6431.2009.00845.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1470-6431.2009.00845.x>
- MAU, Steffen. *The moral economy of welfare states: Britain and Germany compared*. New York: Routledge, 2003, 238 s. ISBN 04-153-1754-1.
- MAUME, Michael O. a Matthew R. LEE. Social Institutions and Violence: A SUB-NATIONAL TEST OF INSTITUTIONAL ANOMIE THEORY*. *Criminology* [online]. 2003, roč. 41, č. 4, s. 1137-1172 [cit. 2012-03-12]. ISSN 0011-1384. DOI: 10.1111/j.1745-9125.2003.tb01016.x. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1745-9125.2003.tb01016.x>
- MCLAUGHLIN, Eugene (ed.) a John MUNCIE. *The Sage dictionary of criminology* [online]. London: SAGE, 2001 [cit. 2012-04-29]. ISBN 978-141-2932-912. Dostupné z: databáze Ebrary
- MERTON, Robert King. *Studie ze sociologické teorie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007, 276 s. ISBN 9788086429700.
- MESSNER, Steven a Richard ROSENFELD. *Crime and the American dream*. 4. ed. Belmont: Thomson Wadsworth, c2007, 150 s. ISBN 0534619584.
- MESSNER, Steven a Richard ROSENFELD. Institutional Anomie Theory: A Macro-sociological Explanation of Crime. ROSENFELD, Richard *Handbook on crime and deviance* [online]. Dordrecht: Springer, 2009, s. 209-224 [cit. 2012-02-20]. ISBN 978-144-1902-450.
- MITCHELL, V.-W. a Joseph KA LUN CHAN. Investigating UK Consumers' Unethical Attitudes and Behaviours. *Journal of Marketing Management* [online]. 2002, roč. 18, 1-2, s. 5-26 [cit. 2012-03-06]. ISSN 0267-257x. DOI: 10.1362/0267257022775873. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1362/0267257022775873>
- MITCHELL, Vince W., George BALABANIS, Bodo B. SCHLEGELMILCH a T. Bettina CORNWELL. Measuring Unethical Consumer Behavior Across Four Countries. *Journal of Business Ethics* [online]. 2009, roč. 88, č. 2, s. 395-412 [cit. 2012-04-21]. ISSN 0167-4544. DOI: 10.1007/s10551-008-9971-1. Dostupné z: <http://www.springerlink.com/index/10.1007/s10551-008-9971-1>

- MOHLER, Peter a Kathrin WOHN. Personliche Wertorientierungen im European Social Survey. *ZUMA-Arbeitsbericht* [online]. 2005, č. 1, s. 1-20 [cit. 2012-04-01]. ISSN 1437-4110. Dostupné z: http://www.gesis.org/fileadmin/upload/forschung/publikationen/gesis_reihen/zuma_arbeitsberichte/AB_05_01.pdf
- MUFTIĆ, L. R. Advancing Institutional Anomie Theory: A Microlevel Examination Connecting Culture, Institutions, and Deviance. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* [online]. 2006-12-01, roč. 50, č. 6, s. 630-653 [cit. 2012-04-11]. ISSN 0306-624x. DOI: 10.1177/0306624X06287284. Dostupné z: <http://ijo.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0306624X06287284>
- MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace: (přehled sociologických teorií)*. vyd. 1. Praha: Karolinum, 2001, 134 s. ISBN 8024602792.
- Náboženství a sociální struktura. NEŠPOR, Zdeněk R, David VÁCLAVÍK a Iva DOLEŽALOVÁ. *Příručka sociologie náboženství*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008, s. 193-231. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 44. ISBN 978-80-86429-92-2.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a Dušan LUŽNÝ. *Sociologie náboženství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007, 232 s. ISBN 9788073672515.
- NEWELL, Sasha. Estranged belongings: A moral economy of theft in Abidjan, Cote d'Ivoire. *Anthropological Theory* [online]. 2006-06-01, roč. 6, č. 2, s. 179-203 [cit. 2012-04-13]. ISSN 1463-4996. DOI: 10.1177/1463499606065034. Dostupné z: <http://ant.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/1463499606065034>
- PARSONS, Talcott. Prolegomena to a Theory of Social Institutions. *American Sociological Review* [online]. 1990, roč. 55, č. 3, s. 319-333 [cit. 2012-04-14]. ISSN 00031224. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2095758>
- Pojišťovny odhalily rekordní počet pojistných podvodů. In: *Ekonomika - ČT24* [online]. 2012-01-16 [cit. 2012-02-27]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/160650-pojistovny-odhalily-rekordni-pocet-pojistnych-podvodu/>
- PRUDKÝ, Libor et al. *Inventura hodnot: Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Praha: Academia, 2009, 341 s. ISBN 978-80-200-1751-2.
- RABUŠIC, Ladislav. Je česká společnost "postmaterialistická"? *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, roč. 36, č. 1, s. 3-22. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://www.sreview.soc.cas.cz/uploads/8e9c5afe3df7e7febec7769d707345e57420083d_387_003RABUS.pdf
- RALAUS, Pavel. Možnosti *dokazování hospodářské kriminality* [online]. 2009 [cit. 2012-05-04]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta. Vedoucí práce Marek Fryšták. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/134858/pravf_m/.

- RAWWAS, Mohammed Y.A., Gordon L. PATZER a Michael L. KLASSEN. Consumer ethics in cross-cultural settings: Entrepreneurial implications. *European Journal of Marketing* [online]. 1995, roč. 29, č. 7, s. 62-78 [cit. 2012-04-06]. ISSN 0309-0566. DOI: 10.1108/03090569510095017. Dostupné z: <http://www.emeraldinsight.com/10.1108/03090569510095017>
- RICHINS, Marsha L. a Scott DAWSON. A Consumer Values Orientation for Materialism and Its Measurement: Scale Development and Validation. *Journal of Consumer Research* [online]. 1992, roč. 19, č. 3, s. 303- [cit. 2012-04-15]. ISSN 0093-5301. DOI: 10.1086/209304. Dostupné z: <http://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/209304>
- Risk and Morality. ERICSON, Richard Victor, Aaron DOYLE. *Risk and morality*. Toronto: University of Toronto Press, c2003, s. 1-10. ISBN 9780802085634.
- ROLAND, Gérard. Understanding institutional change: Fast-moving and slow-moving institutions. *Studies in Comparative International Development* [online]. 2004, roč. 38, č. 4, s. 109-131 [cit. 2012-03-12]. ISSN 0039-3606. DOI: 10.1007/BF02686330. Dostupné z: <http://www.springerlink.com/index/10.1007/BF02686330>
- ROOSE, Jochen. Der Index kultureller Ähnlichkeit Konstruktion und Diskussion. *Berliner Studien zur Soziologie Europas* [online]. 2010, č. 21, s. 1-61 [cit. 2012-05-03]. Dostupné z: http://www.polsoz.fu-berlin.de/soziologie/arbeitsbereiche/makrosoziologie/arbeitspapiere/pdf/BSSE_21_Ind ex_kultureller_Aehnlichkeit.pdf
- ROSE, Nikolas. The death of the social? Re-figuring the territory of government. *Economy and Society* [online]. 1996, roč. 25, č. 3, s. 327-356 [cit. 2012-05-06]. ISSN 0308-5147. DOI: 10.1080/03085149600000018. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03085149600000018>
- ROSE, Richard. Getting Things Done in an Anti-Modern Society: Social Capital Networks in Russia. *Social capital Initiative Working Paper* [online]. 1998, No. 6, s. 147-171 [cit. 2012-04-18]. Dostupné z: http://www.exclusion.net/images/pdf/778_fimod_rose.pdf
- ROSENFELD, Richard *Handbook on crime and deviance* [online]. Dordrecht: Springer, 2009 [cit. 2012-02-20]. ISBN 978-144-1902-450. Dostupné z: <http://www.springerlink.com/content/g532g750202n1v6t/>
- ŘEHÁKOVÁ, Blanka. Měření hodnotových orientací metodou hodnotových portrétů S.H. Schwartze. *Naše společnost* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006, roč. 42, č. 1, s. 107-128 [cit. 2012-01-31]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/13cf738a87afccaf7bcf1377d631e8b51bdb42e4_645_108rehakova21.pdf

- ŘEHÁKOVÁ, Blanka. Nebojte se logistické regrese. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, roč. 36, č. 4, s. 475-492 [cit. 2012-04-25]. ISSN 0038-0288. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/5f6961faa17dd98a67cfb71a5205469d297369f5_372_475REHAK.pdf
- SAMPSON, Robert J. a Dawn Jeglum BARTUSCH. Legal Cynicism and (Subcultural?) Tolerance of Deviance: The Neighborhood Context of Racial Differences. *Law and Society Review* [online]. 1998, roč. 32, č. 4, s. 777-804 [cit. 2012-03-16]. ISSN 0023-9216. Dostupné z: http://scholar.harvard.edu/sampson/files/1998_lsr_bartusch.pdf
- SCOTT, James C. *The moral economy of the peasant: rebellion and subsistence in Southeast Asia*. [Nachdr.]. New Haven [u.a.]: Yale Univ. Press, 2000. ISBN 978-030-0021-905.
- SHOVER, Neal, COFFEY a Dick HOBBS. Crime on the Line: Telemarketing and the Changing Nature of Professional Crime. *British Journal of Criminology* [online]. 2003-06-01, roč. 43, č. 3, s. 489-505 [cit. 2012-04-01]. ISSN 0007-0955. DOI: 10.1093/bjc/43.3.489. Dostupné z: <http://bjc.oupjournals.org/cgi/doi/10.1093/bjc/43.3.489>
- SCHIFTER, Deborah E. a Icek AJZEN. Intention, perceived control, and weight loss: An application of the theory of planned behavior. *Journal of Personality and Social Psychology* [online]. 1985, roč. 49, č. 3, s. 843-851 [cit. 2012-04-12]. ISSN 1939-1315. DOI: 10.1037/0022-3514.49.3.843. Dostupné z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0022-3514.49.3.843>
- SCHOEPFER, Andrea a Nicole Leeper PIQUERO. Exploring white-collar crime and the American dream: A partial test of institutional anomie theory. *Journal of Criminal Justice* [online]. 2006, roč. 34, č. 3, s. 227-235 [cit. 2012-05-02]. ISSN 00472352. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2006.03.008. Dostupné z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0047235206000316>
- SCHWARTZ, Shalom H. a Wolfgang BILSKY. Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology* [online]. 1987, roč. 53, č. 3, s. 550-562 [cit. 2012-03-25]. ISSN 0022-3514. DOI: 10.1037/0022-3514.53.3.550. Dostupné z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0022-3514.53.3.550>
- SCHWARTZ, Shalom H. a Wolfgang BILSKY. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology* [online]. 1990, roč. 58, č. 5, s. 878-891 [cit. 2012-03-01]. ISSN 0022-3514. DOI: 10.1037/0022-3514.58.5.878. Dostupné z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0022-3514.58.5.878>

- SCHWARTZ, Shalome H. UNIVERSALS IN THE CONTENT AND STRUCTURE OF VALUES: THEORETICAL ADVANCES AND 20 COUNTRIES. [online]. 1992 London: Harrison and sons, s. 1-65 [cit. 2012-04-29]. DOI: 10.1016/S0065-2601(08)60281-6. Dostupné z: http://infolab.stanford.edu/~jure/pub/misc/darja_clanek.pdf
- SCHWARTZ, Shalom H. a Sipke HUISMANS. Value Priorities and Religiosity in Four Western Religions. *Social Psychology Quarterly* [online]. 1995, roč. 58, č. 2, s. 88-107 [cit. 2012-05-02]. ISSN 01902725. DOI: 10.2307/2787148. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2787148?origin=crossref>
- SCHWARTZ, Shalom H. A proposal for measuring value orientations across nations. *The European social survey core questionnaire development* [online]. 2001, s. 241-296 [cit. 2012-04-09]. Dostupné z: http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_content&view=article&id=62&Itemid=404
- SUTHERLAND, Edwin H. *White collar crime: the uncut version*. New Haven: Yale University Press, 1983, 291 s. ISBN 03-000-3318-4. SVALLFORS, Stefan. *The moral economy of class: class and attitudes in comparative perspective* [online]. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2006, 226 s. [cit. 2012-04-15]. ISBN 978-080-4752-855. Dostupné z: http://books.google.cz/books?id=WNZzH2hjYmIC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false
- SYKES, Gresham M. a David MATZA. Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review* [online]. 1990, roč. 55, č. 3, s. 665-670 [cit. 2012-04-14]. ISSN 00031224. DOI: 10.2307/2089195. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2089195?origin=crossref>
- THOMAS, William I, Florian ZNANIECKI a Eli ZARETSKY. *The Polish peasant in Europe and America: a classic work in immigration history*. Urbana: University of Illinois, 1996, 127 s. ISBN 0252064844.
- THOMPSON, E. P. THE MORAL ECONOMY OF THE ENGLISH CROWD IN THE EIGHTEENTH CENTURY. *Past and Present Society* [online]. 1971, roč. 50, č. 1, s. 76-136 [cit. 2012-03-06]. ISSN 0031-2746. DOI: 10.1093/past/50.1.76. Dostupné z: <http://past.oxfordjournals.org/cgi/doi/10.1093/past/50.1.76>
- VÁVRA, Martin. Hodnotový portrét evropských zemí: Srovnávací analýza s použitím přístupu Shaloma Schwartze. *Hodnotový portrét evropských zemí: Srovnávací analýza s použitím přístupu Shaloma Schwartze* [online]. 2007, s. 1-69 [cit. 2012-03-04]. ISSN 1801-1519. Dostupné z: http://ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit_07_02.pdf
- *Velký sociologický slovník. 1 A/O*. Praha: Karolinum, 1996, 749 s. ISBN 80-7184-164-1.
- *Velký sociologický slovník. 2 P/Ž*. Praha: Karolinum, 1996, 749-1627. ISBN 80-7184-310-5.

- VITELL, Scott J. a James MUNCY. The Muncy-Vitell Consumer Ethics Scale: A Modification and Application. *Journal of Business Ethics* [online]. 2005, roč. 62, č. 3, s. 267-275 [cit. 2012-03-12]. ISSN 0167-4544. DOI: 10.1007/s10551-005-7058-9. Dostupné z: <http://www.springerlink.com/index/10.1007/s10551-005-7058-9>

SEZNAM PŘÍLOH

Tabulka 13 - Jak moc je zavrženíhodné koupit něco, o čem se lze domnívat, že to může být kradené?

Tabulka 14 - Jak moc je zavrženíhodné dopustit se dopravního přestupku?

Tabulka 15 - Jak je pravděpodobné, že bude dopadeno a potrestáno zakoupení kradené věci

Tabulka 16 - Jak je pravděpodobné, že bude jedinec dopaden a potrestán dopravní přestupek

Tabulka 17 - Kolikrát za posledních 5 let koupil(a) věc, která mohla být kradená

Tabulka 18 - Kolikrát za posledních 5 let se dopustil(a) dopravního přestupku

Tabulka 19 - Mezinárodní srovnání otázky „Jak často v posledních pěti letech koupil(a) kradenou věc“

Tabulka 20 - Mezinárodní srovnání otázky „Jak často v posledních pěti letech se dopustila dopravního přestupku“

Tabulka 21 - Korelace proměnných vstupujících do logistické regrese (Aktér)

Tabulka 22 - Korelace proměnných vstupujících do logistické regrese (ESS)

PŘÍLOHY

		Aktér		ESS	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Není na tom nic zavrženíhodného	53	4,4	134	5,6
	1 Není to vůbec špatné				
	2 Není to zcela správné	293	24,4	471	19,7
	2 Trochu špatné				
	3 Nesprávné	490	40,9	983	41,2
	3 Špatné				
	4 Velmi nesprávné	328	27,4	759	31,8
	4 Velmi špatné				
	Celkem	1164	97,1	2347	98,4
Missing	System	35	2,9	39	1,6
Celkem		1199	100,0	2386	100,0

Tabulka 13 - Jak moc je zavrženíhodné koupit něco, o čem se lze domnívat, že to může být kradené?

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

		Aktér		ESS	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Není na tom nic zavrženíhodného	66	5,5	89	3,7
	1 Není to vůbec špatné				
	2 Není to zcela správné	358	29,9	580	24,3
	2 Trochu špatné				
	3 Nesprávné	529	44,1	1009	42,3
	3 Špatné				
	4 Velmi nesprávné	219	18,3	678	28,4
	4 Velmi špatné				
	Celkem	1172	97,7	2356	98,7
Missing	System	27	2,3	30	1,3
Celkem		1199	100,0	2386	100,0

Tabulka 14 - Jak moc je zavrženíhodné dopustit se dopravního přestupku?

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

		Aktér		ESS	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Zcela nepravděpodobné 1 Není to vůbec pravděp.	162	13,5	469	19,7
	2 Ne moc pravděpodobné 2 Není to moc pravděp.	424	35,4	804	33,7
	3 Pravděpodobné	347	28,9	661	27,7
	4 Velmi pravděpodobné	177	14,8	342	14,3
	Celkem	1110	92,6	2276	95,4
Missing	System	89	7,4	110	4,6
Celkem		1199	100,0	2386	100,0

Tabulka 15 - Jak je pravděpodobné, že bude dopadeno a potrestáno zakoupení kradené věci

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

		Aktér		ESS	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Zcela nepravděpodobné 1 Není to vůbec pravděp.	100	8,3	299	12,5
	2 Ne moc pravděpodobné 2 Není to moc pravděp.	341	28,4	651	27,3
	3 Pravděpodobné	440	36,7	851	35,7
	4 Velmi pravděpodobné	236	19,7	500	21,0
	Celkem	1117	93,2	2301	96,4
Missing	System	82	6,8	85	3,6
Celkem		1199	100,0	2386	100,0

Tabulka 16 - Jak je pravděpodobné, že bude jedinec dopaden a potrestán dopravní přestupek

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

		Aktér		ESS	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Nikdy	956	79,7	1940,0	81,3
	2 Jednou	116	9,7	203,0	8,5
	3 Dvakrát	37	3,1	67,0	2,8
	4 3x - 4x	14	1,2	28,0	1,2
	5 5x a více	12	1,0	10,0	0,4
	Celkem	1135	94,7	2248,0	94,2
Missing	System	64	5,3	138,0	5,8
Celkem		1199	100,0	2386,0	100,0

Tabulka 17 - Kolikrát za posledních 5 let koupil(a) věc, která mohla být kradená

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

		Aktér		ESS	
		Frekvence	Procenta	Frekvence	Procenta
Platné	1 Nikdy	548	45,7	1366,0	57,3
	2 Jednou	169	14,1	297,0	12,4
	3 Dvakrát	160	13,3	247,0	10,4
	4 3x - 4x	87	7,3	148,0	6,2
	5 5x a více	138	11,5	201,0	8,4
	Celkem	1102	91,9	2259,0	94,7
Missing	System	97	8,1	127,0	5,3
Celkem		1199	100,0	2386,0	100,0

Tabulka 18 - Kolikrát za posledních 5 let se dopustil(a) dopravního přestupku

Zdroj: Aktér 2011, ESS 2010 (Round 5).

	Počet		Průměr	Směrod. odchylka	Procenta	
	Platné	Missing			Čestný	Pachatel
BE Belgium	1701	3	1,10	0,432	93,4	6,6
BG Bulgaria	2298	136	1,08	0,429	95,1	4,9
CZ Czech Republic	2248	138	1,21	0,592	86,3	13,7
DE Germany	3010	21	1,06	0,348	96,1	3,9
DK Denmark	1570	6	1,09	0,477	95,0	5,0
EE Estonia	1751	42	1,09	0,427	94,5	5,5
ES Spain	1849	36	1,14	0,549	92,3	7,7
FI Finland	1873	5	1,05	0,359	97,1	2,9
FR France	1718	10	1,11	0,474	93,3	6,7
GB United Kingdom	2409	13	1,12	0,521	93,2	6,8
HU Hungary	1500	61	1,11	0,500	93,5	6,5
CH Switzerland	1493	13	1,06	0,364	96,5	3,5
IL Israel	2178	116	1,07	0,394	96,4	3,6
NL Netherlands	1823	6	1,08	0,365	94,7	5,3
NO Norway	1539	9	1,10	0,432	93,4	6,6
PL Poland	1723	28	1,08	0,429	95,5	4,5
PT Portugal	2127	23	1,03	0,238	98,3	1,7
RU Russian Federation	2471	124	1,12	0,450	91,3	8,7
SE Sweden	1490	10	1,09	0,435	94,8	5,2
SI Slovenia	1382	21	1,04	0,304	97,5	2,5

Tabulka 19 - Mezinárodní srovnání otázky „Jak často v posledních pěti letech koupil(a) kradenou věc“

Zdroj: ESS 2010 (Round 5).

	Počet		Průměr	Směrod. odchylka	Procenta	
	Platné	Missing			Platné	Missing
BE Belgium	1696	8	2,59	1,627	42,5	57,5
BG Bulgaria	2293	141	1,46	1,079	81,6	18,4
CZ Czech Republic	2259	127	1,90	1,330	60,5	39,5
DE Germany	2996	35	2,59	1,589	40,6	59,4
DK Denmark	1562	14	3,57	1,672	23,1	76,9
EE Estonia	1768	25	2,21	1,542	54,5	45,5
ES Spain	1868	17	2,25	1,540	53,6	46,4
FI Finland	1871	7	3,13	1,757	33,7	66,3
FR France	1718	10	2,58	1,618	41,3	58,7
GB United Kingdom	2401	21	2,09	1,494	57,1	42,9
HU Hungary	1534	27	1,52	1,055	74,8	25,2
CH Switzerland	1487	19	2,32	1,492	46,3	53,7
IL Israel	2155	139	1,47	0,997	76,6	23,4
NL Netherlands	1815	14	3,02	1,629	29,1	70,9
NO Norway	1537	11	3,74	1,674	22,8	77,2
PL Poland	1690	61	2,04	1,547	64,0	36,0
PT Portugal	2047	103	1,48	1,077	79,3	20,7
RU Russian Federation	2435	160	1,75	1,316	69,9	30,1
SE Sweden	1484	16	3,27	1,798	32,4	67,6
SI Slovenia	1361	42	2,09	1,478	56,8	43,2

Tabulka 20 - Mezinárodní srovnání otázky „Jak často v posledních pěti letech se dopustila dopravního přestupku“

Zdroj: ESS 2010 (Round 5).

Pearsonův korelační koeficient	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Bydliště	Páchání	Norma	Pravděp. dopadení	Příjem	Morálka	Uspořádanost	Tradice	Síla autority
Pohlaví	1	-,019	,008	-,012	,192**	-,087**	-,077*	,036	,007	,101**	,033	-,034
Věk	-,019	1	-,097**	,003	-,187**	,157**	,096**	-,040	-,075*	-,158**	-,188**	,041
Vzdělání	,008	-,097**	1	-,063*	,077*	,047	,034	,241**	,025	,058	-,054	,026
Bydliště	-,012	,003	-,063*	1	,026	,062*	,005	,023	,026	-,097**	,070*	-,089**
Páchání	,192**	-,187**	,077*	,026	1	-,228**	-,142**	,038	-,012	,107**	,082*	,012
Norma	-,087**	,157**	,047	,062*	-,228**	1	,306**	,078**	,025	-,166**	-,215**	,015
Pravděp. dopadení	-,077*	,096**	,034	,005	-,142**	,306**	1	-,069*	-,092**	-,084**	-,050	,019
Příjem	,036	-,040	,241**	,023	,038	,078**	-,069*	1	,137**	,014	-,060	,011
Morálka	,007	-,075*	,025	,026	-,012	,025	-,092**	,137**	1	,000	,000	,000
Uspořádanost	,101**	-,158**	,058	-,097**	,107**	-,166**	-,084**	,014	,000	1	,000	,000
Tradice	,033	-,188**	-,054	,070*	,082*	-,215**	-,050	-,060	,000	,000	1	,000
Síla autority	-,034	,041	,026	-,089**	,012	,015	,019	,011	,000	,000	,000	1

** Korelace signifikantní na hladině $\alpha=0,01$.

* Korelace signifikantní na hladině $\alpha=0,05$.

Tabulka 21 - Korelace proměnných vstupujících do logistické regrese (Aktér)

Zdroj: Aktér 2011.

Pearsonův korelační koeficient	Pohlaví	Bydliště	Věk	Páchání	Vzdělání	Norma	Pravděp. dopadení	Příjem	Religiozita	Faktor1	Faktor2	Faktor3
Pohlaví	1	,012	-,048	,234**	,015	-,163**	-,084	,071**	-,174**	-,139	,193	,126
Bydliště	,012	1	,009	-,004	-,101**	,043	,065**	-,015	,118**	,048	-,029	,057**
Věk	-,048	,009	1	-,144**	-,047	,188**	,012	-,056**	,262**	,418**	-,128**	-,124**
Páchání	,234**	-,004	-,144**	1	,163**	-,240**	-,032	,134**	-,115**	-,152**	,182**	,070**
Vzdělání	,015	-,101**	-,047	,163**	1	,022	,038	,172**	-,015	-,160**	-,058**	-,059**
Norma	-,163**	,043	,188**	-,240**	,022	1	,223**	-,027	,133**	,153**	-,265**	-,151**
Pravděp. dopadení	-,084	,065**	,012	-,032	,038	,223**	1	-,043	,023	,062**	-,160**	-,073**
Příjem	,071**	-,015	-,056**	,134**	,172**	-,027	-,043	1	-,087**	-,171**	,014	,041
Religiozita	-,174**	,118**	,262**	-,115**	-,015	,133**	,023	-,087**	1	,151**	-,256**	-,045
Faktor1	-,139	,048	,418**	-,152**	-,160**	,153**	,062**	-,171**	,151**	1	,000	,005
Faktor2	,193	-,029	-,128	,182**	-,058**	-,265**	-,160**	,014	-,256**	,000	1	-,004
Faktor3	,126	,057**	-,124**	,070**	-,059**	-,151**	-,073**	,041	-,045	,005	-,004	1

** Korelace signifikantní na hladině $\alpha=0,01$.

* Korelace signifikantní na hladině $\alpha=0,05$.

Tabulka 22 - Korelace proměnných vstupujících do logistické regrese (ESS)

Zdroj: ESS 2010 (Round 5).